

ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Т. А. САХНО

**ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ
ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У
РЕГІОНАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ:
МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА
ФУНКЦІОНУВАННЯ**

МОНОГРАФІЯ

«Пономаренко»
Черкаси-2023

*Рекомендовано до видання рішенням Вченої ради
Черкаського державного технологічного університету
(протокол № 13 від 26 червня 2023 р.)*

Автор:

Т. А. Сахно – доктор філософії, старший викладач кафедри міжнародної економіки та бізнесу, Черкаського державного технологічного університету

Науковий редактор: доктор економічних наук, професор Чиж В. І.

Рецензенти:

Заблодська І. В. – доктор економічних наук, професор, завідувача відділом проблем міжрегіонального співробітництва ДУ «Інститут економко-правових досліджень ім. В.К. Макутова Національної академії наук України»;

Попадинець Н.М. – доктор економічних наук, старший дослідник, заступник директора з науково-педагогічної роботи, Відокремленого структурного підрозділу «Навчально-науковий інститут підприємництва та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка»;

Галгаш Р. А. – доктор економічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи, економіки та розвитку Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Сахно Т. А.

С 22 Економічні основи життєдіяльності територіальних громад у регіональному розвитку: механізми формування та функціонування : монографія / Т. А. Сахно; Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси : видавець Пономаренко Р.В., 2023. – 250 с.

ISBN 978-966-2554-80-9

У монографії представлено результати дослідження теоретичних, методологічних та прикладних засад формування територіальних громад та їх функціонування в контексті економічного розвитку регіону. Акцентовано увагу на зміні сутності і ролі територіальної громади в економічному просторі регіону та держави в умовах децентралізації. Обґрунтовано правові, організаційні та економічні складові формування територіальних громад України та економічні аспекти їх функціонування. Запропоновано методичні підходи та комплексний інструментарій оцінювання економічного забезпечення територіальної громади у регіональному зростанні. Узагальнено та доповнено принципи функціонування громад для дієвого управління місцевістю в сучасних умовах. Розроблено концепцію формування управління економічним розвитком територіальної громади та організаційно-економічний механізм управління її розвитком – як напрями удосконалення діяльності органів місцевого самоврядування у забезпеченні економічного розвитку з урахуванням сучасних зовнішніх та внутрішніх викликів. Запропоновано модель удосконалення розвитку територіальних громад України за участі міжнародної технічної підтримки для досягнення позитивних результатів у забезпеченні спроможності громад, що сприяє розвитку регіону.

Монографія розрахована на вчених, економістів, керівників та державних службовців, викладачів навчальних закладів, аспірантів та магістрантів, а також усіх, хто цікавиться даною науковою проблемою.

УДК 332.14:352](02)

ISBN 978-966-2554-80-9

© Сахно Т. А., 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У РОЗВИТКУ РЕГІОНУ	10
1.1 Теоретичні засади формування територіальних громад у регіональному розвитку.....	10
1.2 Правове підґрунтя організаційно-економічного забезпечення територіальних громад	31
1.3 Економічна сутність та методична основа функціонування територіальних громад.....	49
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ	69
2.1 Інституційний стан та тенденції фінансового забезпечення регіонів України.....	69
2.2 Оцінка ефективності формування бюджетного забезпечення територіальних громад як чинника регіонального розвитку	85
2.3 Вплив соціальної відповідальності бізнесу на розвиток територіальних громад	105
2.4 Оцінка впливу підприємницького середовища територіальних громад на розвиток регіонів України	118
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У РОЗВИТКУ РЕГІОНУ	142
3.1 Концептуальні засади функціонування та економічного розвитку територіальної громади як складової регіонального зростання.....	142
3.2 Підвищення ефективності організаційно-економічного механізму формування територіальних громад у розвитку регіону	152
3.3 Стимулювання розвитку територіальних громад України: проекти міжнародної технічної допомоги	165
ПІСЛЯМОВА	189
БІБЛЮГРАФІЧНИЙ СПИСОК	195
ДОДАТКИ	221

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВРП – валовий регіональний продукт;

ВРУ – Верховна Рада України;

ЄС – Європейський Союз;

ІП – індустріальний парк;

ІТ – інформаційні технології;

КМУ – Кабінет Міністрів України;

МЕР – місцевий економічний розвиток;

МСП – мале та середнє підприємництво;

ОБСЕ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі;

ОМС – органи місцевого самоврядування;

ООН – Організація Об'єднаних Націй;

ОТГ – об'єднана територіальна громада;

ПДФО – податок на доходи фізичних осіб;

ПРООН – Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй;

ТГ – територіальна громада;

ФОП – фізична особа-підприємець;

ЦНАП – Центр надання адміністративних послуг.

ПЕРЕДМОВА

Європейські практики та сучасні моделі управління адміністративно-територіальними одиницями стали підґрунтям змін та проведення реформ у територіальній організації влади України. На сучасному етапі розвитку держави реформу децентралізації, яка триває з 2014 р., вважають найбільш масштабною та вдалою. В основу цієї реформи закладено найкращі стандарти суспільних відносин та положення Європейської хартії місцевого самоврядування.

Висока залежність розвитку регіонів України від рівня економічного зростання базових одиниць адміністративно-територіального устрою – територіальних громад, особливо за сучасних умов господарювання на засадах децентралізації, є викликом національного масштабу щодо подальшого розвитку, який неможливо подолати без стабільного ресурсного забезпечення територій. Насамперед, це стосується формування економічного забезпечення територіальних громад у розвитку регіону.

Для сучасної України питання економічного забезпечення територіальних громад та створення сприятливих умов для їх відновлення і подальшого економічного зростання набувають максимальної актуальності, особливо в умовах нових викликів, які постають перед їх фінансово-ресурсною спроможністю. Крім того, подолати масштабну інерційність щодо накопичення фінансових надходжень до місцевих бюджетів, притаманну й досі територіальним громадам України, неможливо без вдало адаптованої до реалій сьогодення побудови системи управління та належного економічного підґрунтя території. Економічне зростання територіальних громад потребує змін і удосконалення методів та підходів до управління, застосування яких вплине на підвищення рівня функціонування громад як складової регіонального розвитку. Адже саме забезпеченість економічними ресурсами є важливою передумовою таких значущих для громади процесів, як її

соціально-економічний розвиток, підвищення рівня та якості життя населення, доступність публічних послуг.

Теоретичні основи і практичні сфери розвитку регіону та територіальних громад (далі – ТГ), аналіз їх створення, методичні напрацювання в напрямі дослідження їх економічної діяльності, особливості ресурсного забезпечення розглянуто в працях зарубіжних та вітчизняних дослідників, серед яких: О. Ю. Амосов, М. О. Баймуратов, Д. Барнс, О. М. Батанов, О. Ю. Бобровська, І. І. Бодрова, Т. Г. Бондарук, І. П. Бутко, Я. Варда, Н. В. Васильєва, Ж. Гербер (J. Gerber), В. П. Горин, І. В. Заблодська, К. Іонассен (C. Jonassen), О. М. Катасонова, О. Р. Квасній, П. Кнопфель (P. Knoepfel), О. В. Коломицева, В. Колосовські, А. Г. Корбутяк, Є. В. Кулакова, А. Ф. Мельник, Ю. Б. Молодожен, Г. Л. Монастирський, О. Ю. Мороз, Ю. В. Наврузов, С. Нахрат (S. Nahrath), О. Є. Нездойминога, М. П. Орзіх, Е. Остром (E. Ostrom), В. Е. Пальчук, Х. О. Патицька, Л. Д. Полішкевич, Н. М. Попадинець, І. М. Пріхно, Л. В. Проданова, Н. І. Руда, П. Сікос (P. Csikos), Н. Я. Сокровольська, О. І. Сушинський, Н. Смелзер (N. Smelser), Р. Уоррен (R. Warren), Д. Хіллер (G. Hillery), С. Є. Хрупович, Р. Шаффер (R. Shaffer) та інші.

Попри ґрунтовність та багатоаспектність наукових досліджень цієї тематики, нині відсутня цілісна концепція економічного зростання ТГ з орієнтацією на фінансове самозабезпечення всіх потреб території. Це є можливим через впровадження ефективного інструментарію організаційно-управлінських та економічних важелів впливу на формування власних доходів місцевості. Тому актуальність проблематики комплексного дослідження економічного забезпечення територіальних громад та регіонального розвитку обумовила вибір теми монографії.

Монографія складається з трьох розділів, у яких автор послідовно розкриває свої наукові ідеї.

У першому розділі систематизовано та узагальнено концептуально-теоретичні засади формування територіальних громад та їх функціонування в

економічному забезпеченні розвитку регіону. Досліджено еволюцію становлення територіальної громади та зміну її сутності і ролі в економічному просторі регіону та держави в умовах децентралізації. Обґрунтовано, що громади є окремими одиницями економічного простору, формують склад регіону, цілеорієнтовані на власну економічну спроможність, підвищення якості та рівня життя населення. Акцентовано увагу на організаційній та економічній складових функціонування громади на підставі нормативно-правової бази, що дає можливість розробити концептуальну модель організаційно-економічного забезпечення розвитку територіальної громади. Обґрунтовано принципи організаційної структури території, які є основою запропонованого організаційно-економічного механізму управління територіальної громади, сприяють розробці її стратегії та місцевих програм розвитку. Доведено, що на місцевий економічний розвиток впливає взаємозв'язок «громада-населення-бізнес». Проведено теоретичне узагальнення правових, організаційних та економічних основ формування територіальних громад, що стало підґрунтям концептуальної моделі організаційно-економічного забезпечення їх розвитку. Запропоновано методичний підхід до оцінювання економічного забезпечення територіальної громади, використання якого дає можливість визначити наявні власні ресурси громади, потребу в дотаційних ресурсах та міру впливу бізнесу на її економічний стан і розвиток.

Другий розділ присвячено аналізу економічної діяльності територіальних громад у контексті розвитку регіону. За результатами вивчення особливостей збереження життєдіяльності громад в умовах нових викликів (воєнний стан у державі) та порушення розвитку економіки територій узагальнено та доповнено принципи їх функціонування, що є базовими для розвитку в сучасних умовах. Виявлено й обґрунтовано нові ризики та виклики, які стоять перед територіальними громадами у сьогоденні. Окреслено стабілізаційні дії для їх подальшого функціонування. Розроблено інструментарій комплексного оцінювання економічного

забезпечення територіальної громади. Проаналізовано фінансову стійкість місцевих бюджетів, ефективність формування фінансових потоків, вплив бізнесу на розвиток територіальної громади в економічному розвитку регіону. Виявлено зовнішні та внутрішні чинники гальмування наповнення бюджетів і запропоновано заходи щодо зміцнення фінансової стійкості місцевих бюджетів. Здійснено оцінювання ефективності формування фінансових потоків. Оцінено вплив бізнесу на розвиток територіальної громади та регіону за двома запропонованими показниками: інтегральний коефіцієнт впливу соціально відповідального бізнесу на розвиток територіальної громади та інтегральний коефіцієнт впливу бізнесу та інвестицій на розвиток регіону. Встановлено, що соціально відповідальний бізнес у регіоні створює додаткові економічні ефекти, впливаючи на формування і розвиток територіальних громад у напрямі їх економічного зростання та інвестиційної привабливості, покращення екологічної ситуації території, рівня і якості життя населення.

Третій розділ присвячено вдосконаленню функціонування територіальних громад як частин розвитку регіону. В рамках дослідження розвинуто концептуальний підхід до управління економічним розвитком територіальних громад і виокремлено комплекс заходів щодо забезпечення економічного зростання території в умовах децентралізації з урахуванням сучасних зовнішніх та внутрішніх викликів. Використання ключових підходів (стратегічного, комплексного, системного, ресурсного, інституційного, цільового) до формування зазначеної концепції дало змогу визначення послідовних етапів її реалізації: теоретичний, методологічний, практичний. Доведено, що елементами впливу на місцевий економічний розвиток є спільна діяльність та партнерство органів місцевого управління, підприємницьких структур, населення території на підставі визначених принципів щодо їх взаємодії. Конкретизовано елементи реалізації політики місцевого економічного розвитку, які сприятимуть економічному зростанню громади, а саме: підтримка розвитку бізнесу та створення умов для його

формування, наявність джерел фінансування території, рекламно-іміджеві заходи для популяризації території.

Розроблено організаційно-економічний механізм управління розвитком територіальних громад, який враховує мінливі умови функціонування, забезпечує координацію взаємодії всіх її учасників, що сприяє визначенню та вдосконаленню як стратегії, так і місцевих програм розвитку. Обґрунтовано, що дієвими заходами, особливо під час кризових впливів, є: створення пільгових та спрощених умов для формування і діяльності підприємництва, залучення і впровадження інвестиційних та інноваційних інструментів (індустріальні парки, стартапи, IT-продукти), які здатні підвищити соціальну відповідальність бізнесу, що впливає на зростання економічних показників території та покращує рівень життя населення. Запропоновано концептуальну модель удосконалення розвитку територіальних громад України за участі міжнародної технічної підтримки для підвищення життєздатності громад у розвитку регіону, яка побудована за результатами узагальнення досвіду міжнародної допомоги. Доведено, що міжнародна технічна допомога чинить вплив на громаду, органи місцевого самоврядування, населення і бізнес-структури шляхом дієвої співпраці у спільних заходах, програмах, проєктах для досягнення позитивних результатів щодо забезпечення функціональної спроможності територіальної громади, що сприяє розвитку регіону в цілому.

Монографію складено за матеріалами дисертаційної роботи автора [151] результати якої вперше оприлюднено у наукових працях [108; 147–158; 181–183; 193].

Автор має надію, що викладені у монографії думки сприятимуть подальшим пошукам науковців, стануть підставою використання у практичній діяльності державного управління та можуть бути корисними у навчальному процесі.

Автор монографії щиро вдячний рецензентам та всім тим, хто сприяв її публікації.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДґРУНТЯ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

1.1 Теоретичні засади формування територіальних громад у регіональному розвитку

Соціально-економічний розвиток регіонів та його прискорення є одним із першочергових напрямів державної регіональної політики України, тому що від стану економічного зростання адміністративно-територіальних одиниць простору держави залежить її конкурентоспроможність у глобальному світі. Європейські практики регіонального розвитку вказують на те, що соціальний, політичний, економічний, екологічний стан розвитку адміністративно-територіальних утворень забезпечує місцева публічна влада. Вона створює умови для ефективного використання внутрішнього потенціалу території, умови для розвитку бізнес-структур, залучення інвестицій, покращення зайнятості громадян – стійке зростання рівня якості життя населення. Такі заходи впливають на рівень життя громадянського суспільства території, збільшення надходжень до місцевих бюджетів, що позитивно позначається на регіональному та національному розвитку. Організація роботи, належне виконання функцій органами управління на територіях має безпосередній вплив на результати функціонування громад.

Нові виклики, які постали перед Україною в останнє десятиліття, внесли певні корективи у розвиток регіонів. Це стало поштовхом для пошуку нових секторальних стратегій стимулювання їх економічного зростання шляхом координації державної політики у напрямі розвитку місцевого самоврядування.

Інтенсивні євроінтеграційні процеси вплинули на створення нової інституційної основи до планування та фінансування регіонального розвитку України. З 2015 р. впроваджено нові стратегічні підходи у досягненні макроекономічної стабільності територій держави шляхом децентралізації влади. Реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади надала нові можливості подальшого функціонування ТГ. Фіскальна децентралізація вплинула на перерозподіл бюджетних ресурсів на користь адміністративно-територіальних утворень.

Від життєздатності та фінансової спроможності окремих одиниць територіального простору залежить загальна економічна характеристика регіону, у складі якого є окремі одиниці адміністративно-територіального устрою – територіальні громади. На рис. 1.1 зображено кількість адміністративно-територіальних одиниць локального рівня за регіонами України [90].

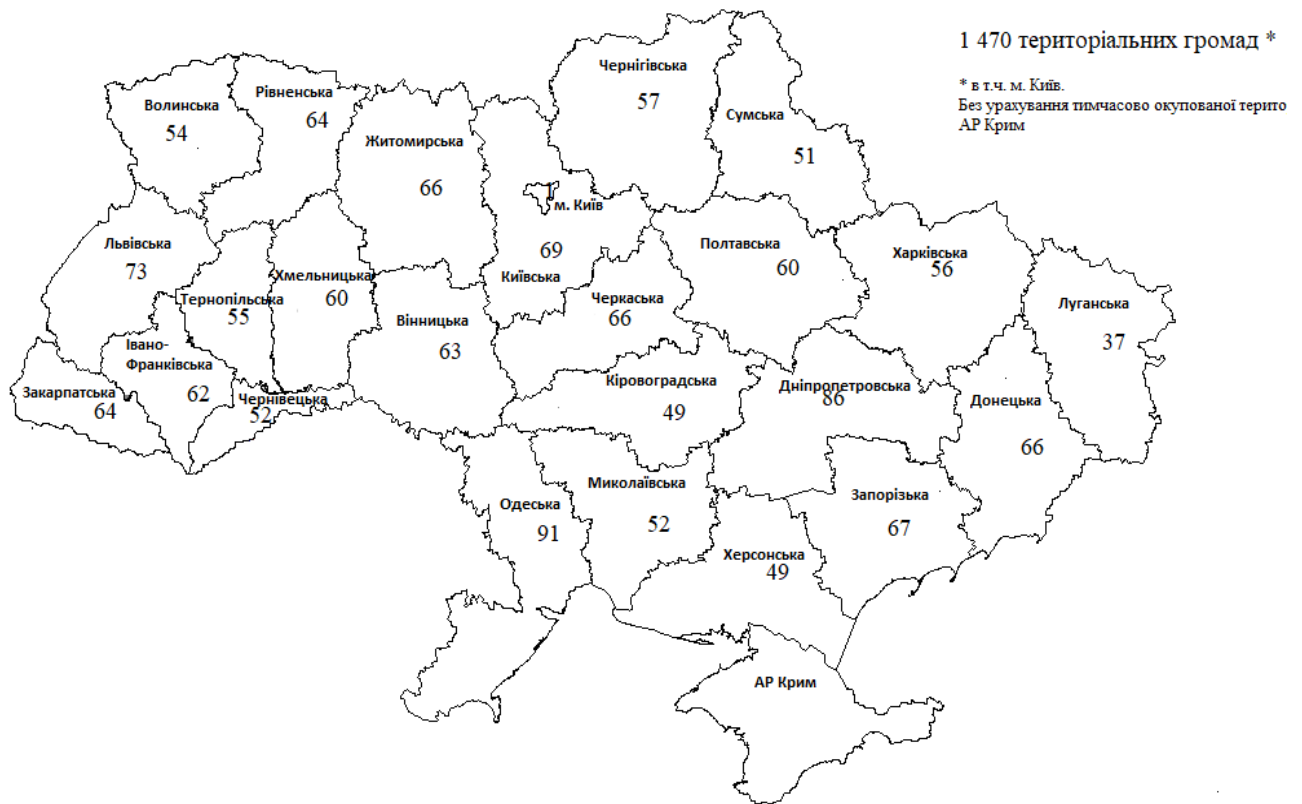

Рис. 1.1. Адміністративно-територіальні одиниці базового рівня (територіальні громади) України

Джерело: сформовано автором на основі [90]

На сучасному етапі розвиток регіонів базується на основному планувальному документі «Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки», що визначає напрями його економічного зростання шляхом використання внутрішнього потенціалу території [126].

Розвиток регіону можливий лише за рахунок розвитку його територіальних складових, шляхом прогресивних змін у взаємозалежності та взаємозв'язках між регіоном і громадами. Для кращого розуміння генезису зазначених процесів, що, у свою чергу, дозволить краще зрозуміти їх сутність, варто звернутись до тих наукових концепцій і теорій регіоналістики, в рамках яких, на нашу думку, сформувалися наукові підходи щодо визначення передумов та факторів регіонального розвитку. До таких концепцій та теорій слід віднести [62; 197; 211]:

- теорії розміщення виробництва: Й. Тюнен – концепція сільськогосподарського місцезоташування; В. Лаунхардт – концепція раціонального місцезоташування сільськогосподарського підприємства; А. Вебер – концепція промислового місцезоташування; В. Крісталер – теорія центральних місць; А. Льош – теорія просторової організації;

- теорії регіональної спеціалізації та міжрегіональної торгівлі: А. Сміт – теорія абсолютних переваг; Д. Рікардо – теорія порівняльних переваг; Е. Хекшер, Б. Олін – концепція (Хекшера-Оліна) впливу співвідношення факторів виробництва на формування потоків експорту та імпорту в міжрегіональній торгівлі;

- теорії розміщення діяльності та просторової організації економіки: Т. Хегерстанд – концепція просторової дифузії інновацій; А. Скотт, Р. Волкер, М. Столкер – концепція регіонального життєвого циклу; Ф. Перру – теорія полюсів; М. Бандман – концепція формування територіально-виробничих комплексів;

- теорії регіонального розвитку в сучасних умовах господарювання: К. Гаус – теорія потенціалів; Г. Дейлі – концепція сталого розвитку; Н. Лейпер – концепція дестинації; М. Портер – теорія кластеризації.

Зазначені концепції та теорії регіонального напрямку економічної науки, обґрунтовані світовою економічною думкою, формують методологічне підґрунтя досліджень феномена місцевого самоврядування, передумов його розвитку в рамках локальних одиниць – територіальних громад; досліджень сучасних напрямів та інструментів реалізації місцевого самоврядування, розуміння його як механізму забезпечення регіонального розвитку в сучасних умовах господарювання.

Успішні європейські практики муніципального управління надали поштовх змінам адміністративного-територіального устрою та організації влади України. Розвиток місцевої демократії сприяв зміні статусу ТГ, яка була об'єктом, а стала суб'єктом управління, головним носієм повноважень і функцій місцевого рівня. Від відповідальності влади, стимулювання розвитку відповідно до цілей громади залежить активність суб'єктів господарювання території. Ці суб'єкти є основною рушійною силою впливу на економічне зростання місцевості. Підвищення економічних показників має вплив на стан соціального рівня території та громадян, задоволення потреб, прав, інтересів і свобод місцевих жителів.

В соціально-економічному просторі держави зміцнення позиції територіальної громади – гаранта життєзабезпечення території, яка є соціальним та економічним явищем локального управління, – зумовлює необхідність зосередити увагу на двох аспектах:

- теоретичному дослідженні й осмисленні природи трактування поняття «територіальна громада»;
- зміні сутності та ролі територіальної громади в регіональному економічному просторі держави відповідно до умов децентралізації.

Теоретико-методологічна, науково-практична сутність територіальної громади, за різними аспектами і характерними їй ознаками, є предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед економістів, які приділили увагу опрацюванню цього напрямку, варто виокремити таких: вітчизняні вчені – Н. М. Альошина [1], О. Ю. Амосов [2], М. О. Баймуратов

[6], О. М. Батанов [8], О. Ю. Бобровська [13], І. І. Бодрова [14], Т. Г. Бондарук [15], І. П. Бутко [17], Є. В. Кулакова [72], Ю. Б. Молодожен [88], О. Ю. Мороз [92], Ю. В. Наврузов [94], М. П. Орзіх [102], Н. І. Руда [144; 145], О. І. Сушинський [170], І. Д. Шумляєва [186]; зарубіжні – Д. Барнс [88], Я. Варда [19], Ж. Гербер [228], К. Іонассен [207], В. Колосовські [19], Е. Остром [105], Р. Уоррен [229], Д. Хіллері [202], Р. Шаффер [226] та інші.

Аналіз світової економічної думки стосовно концептуальних підходів до регіонального розвитку дає розуміння передумов щодо змін у сучасному розвитку регіонів України, розкриває теоретичні аспекти утворення місцевого самоврядування з новими напрямками, механізмами, інструментами його забезпечення.

Аналіз наукових публікацій свідчить про те, що нині залишаються невирішеними питання організації, функціонування та економічного забезпечення ТГ як складової частини розвитку регіону та держави в цілому. Тому виникає потреба у загальнонауковому теоретико-методологічному осмисленні сутності поняття «територіальна громада», що уможливить виокремлення характерних ознак, аспектів та її ролі у розвитку території як соціально-економічного явища (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

**Дефініція «територіальна громада»
та її роль у розвитку території (авторське групування)**

Автор	Визначення	Роль громади у розвитку території
1	2	3
Альошина Н. М. (2011 р.)	«Територіальна громада – первинний суб'єкт місцевого самоврядування, що складається з фізичних осіб жителів (громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, біженців, вимушених переселенців), що постійно мешкають, працюють на території села (або добровільного об'єднання в спільну громаду кількох сіл), селища або міста і безпосередньо або через сформовані ними муніципальні структури вирішують питання місцевого значення та пов'язані індивідуально-територіальними зв'язками системного характеру» [1, с. 179]	Територіально-інтегративна; соціальна, загальна взаємодія та зв'язки

Продовження табл. 1.1

1	2	3
Амосов О. Ю., Ігнатенко О. С., Кузнецов А. О. (2011 р.)	«Територіальна громада – спільнота людей, об'єднаних різноманітними стійкими формальними та неформальними зв'язками, які обумовлені спільним проживанням у межах села, селища, міста» [2, с. 375]	Спільна територія проживання; соціально-культурна взаємодія
Березинський В. П. (2013 р.)	«Територіальна громада – агент політичної самоорганізації, оскільки вона є об'єднанням людей, згуртованих спільністю інтересів, завдань, цілей; у ній домінує така форма спільності, як єднання, згуртування, однакове становище. У територіальній громаді людей об'єднують суттєві (корінні) настанови, інтереси, цілі, почуття солідарності, готовність до спільних дій» [10, с. 82]	Утворення як суб'єкт управління території; спільність у колективних інтересах, цілях, діях
Біленчук П. Д., Кравченко В. В., Підмогильний М. В. (2000 р.)	«Територіальна громада – основний суб'єкт місцевого самоврядування, який складається з жителів села (декількох сіл), селища, міста» [12 с. 26]	Управління певною місцевістю
Бобровська О. Ю., Шумік І. В. (2014 р.)	«Територіальна громада – соціальна спільнота, яка проживає на одній території, має спільні соціальні потреби й інтереси, здатні свідомо і активно виражати спільну волю й об'єднувати зусилля у вирішенні місцевих справ шляхом виконання самоврядних функцій у різних сферах власної життєдіяльності через реалізацію економічної і соціальної правосуб'єктності» [13, с. 84]	Вирішення соціальних, економічних, політичних питань, інтересів шляхом власних повноважень спільноти
Гербер Ж. (2011 р.)	«Територіальні громади самоорганізовані та базовані на праві власності, регульовані чіткою публічною політикою, яка стимулює їх до взаємодії в рамках політико-адміністративного об'єднання» [228, с. 189]	Суб'єкт публічного управління з правами комунальної власності
Кулакова Є. В. (2014 р.)	«Територіальна громада – сукупність фізичних осіб (громадян України, осіб без громадянства, іноземців), пов'язаних спільною територією постійного проживання (в селі, селищі, місті), які мають спільні соціально-культурні, економічні, професійні інтереси, а також мають право здійснювати місцеве самоврядування безпосередньо або через створені нею органи та мають можливість діяти на корпоративній основі для вирішення місцевих проблем» [72, с. 46]	Територіально-інтегративна; соціальна, економічна, культурна взаємодія через органи місцевої влади
Лиска О. Г. (2009 р.)	«Територіальна громада – спільнота людей, об'єднаних на основі спільних інтересів, місця проживання та господарської діяльності, які мають почуття спільноти і вирішують питання місцевого значення як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування» [74, с. 12]	Спільність територіального розміщення, колективних інтересів, взаємозв'язків та взаємодії з органами управління

Продовження табл. 1.1

1	2	3
Мельник А. Ф., Монастирський Г. Л. (2007 р.)	«Територіальна громада – первинна адміністративна територіальна одиниця держави, в межах якої здійснюється місцеве самоврядування, представлене територіальною громадою та виборними органами й забезпечене певним чином фінансово-матеріальною основою» [76, с. 112]	Суб'єкт права, місцевого самоврядування та комунальної власності на території
Молодожен Ю. Б. (2011 р.)	«Територіальна громада – соціально-територіальна система, виникнення, становлення та розвиток якої розглядаються з позицій теорії соціальної дії, а саме через форми функціональної взаємодії ядра системи – соціального колективу – з такими підсистемами, як політична, економічна, підтримка інституціональних культурних (етнічних) зразків, на відміну від розповсюдженого поділу на фізико-органічні підсистеми» [88, с. 11]	Основою спільності утворення є внутрішні соціальні взаємовідносини зі складовими: економічною, політичною, культурною
Остром Е. (2010 р.)	«Територіальна громада – чітко визначена група індивідуальностей, яка, визначивши правила користування ресурсом, згідно з локальними умовами створює довгострокові інституційні об'єднання для моніторингу використання ресурсу, вирішення конфліктів, адміністрування санкцій» [105, с. 16]	Ефективне управління та користування ресурсами; здатність до саморегулювання
Погорілко В. Ф., Баймуратов М. О., Бальцій Ю. Ю. (2009 р.)	«Громада територіальна – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів декількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр» [93, с. 316]	Постійне проживання у межах адміністративно-територіальної одиниці
Скакун О. Ф. (2000 р.)	«Територіальна спільність (громада, комуна, муніципалітет, місцева спільнота) – первинний суб'єкт місцевого самоврядування – населення, громада» [159, с. 111]	Об'єднання, яке сформоване з жителів певної місцевості
Смелзер Н. (1998 р.)	«Для членів соціальних спільнот характерні також почуття приналежності до певної групи (психологічні характеристики), якийсь загальний статус» [161]	Наявність колективних інтересів, побудованих на колективній свідомості членів об'єднання
Шумляєва І. Д. (2010 р.)	«Територіальна громада – жителі самоврядної адміністративно-територіальної одиниці, що постійно або переважно проживають на її території, об'єднані спільними інтересами та наділені достатніми фінансовими, матеріальними та іншими ресурсами для виконання завдань та функцій місцевого самоврядування» [186, с. 8]	Об'єднання жителів території із спільними колективними інтересами; забезпечення ресурсною базою

Джерело: сформовано автором на основі [1, с. 179; 2, с. 375; 10, с. 82; 12, с. 26; 13, с. 84; 72, с. 46; 74, с. 12; 76, с. 112; 88, с. 11; 93, с. 316; 105, с. 16; 159, с. 111; 161; 186, с. 8; 228, с. 189]

У результаті аналізу визначено, що в значній частині теоретичних підходів відсутня єдність поглядів щодо стану та практичних аспектів розвитку територіальних утворень: вони спірні або недостатньо обґрунтовані. Світова практика переконує, що інтерес науковців до розвитку місцевого осередку (колективу, комуни, місцевого товариства) виник у середині ХХ ст. Західні вчені почали досліджувати його вплив на загальний розвиток суспільства, зовнішні та внутрішні процеси взаємодії в соціальних групах людей.

В Україні питання розвитку місцевих локальних утворень набуло актуальності у 90-х роках ХХ ст., в період, коли держава отримала незалежність. Нові виклики вимагали формування та впровадження нової моделі управління. Інтенсивність та вплив європейських інтеграційних процесів надали поштовх до формування української моделі розвитку місцевого самоврядування на базі світових практик. Зміцнення позиції ТГ в правовому полі держави відбулося шляхом децентралізації влади. Локальним осередкам надано права самостійності управління територією у вирішенні питань місцевого значення через здійснення місцевого публічного управління. Досвід, дослідження та напрацювання американських і західних вчених дали можливість вітчизняним науковцям сформулювати власне бачення підходів та ознак громади відповідно до українських реалій.

В науковій літературі існують різні визначення громади. Найбільш поширеними є терміни «територіальна громада», «місцева спільнота», «територіальний колектив», «місцеве співтовариство», «територіальне утворення», «громадське утворення», «комуна».

В результаті впливу політичних, соціальних, економічних відносин у громадянському суспільстві відбулась еволюція становлення системи місцевого самоврядування, що спричинило формування різних уявлень щодо ознак та підходів до дефініції «територіальна громада».

Так, український дослідник О. М. Батанов визначає громаду в контексті історичних, правових, соціальних, національно-культурних особливостей на

основі еволюційно сформованих традицій та виділяє притаманні їй ознаки: взаємовідносини та соціальна поведінка у громаді; соціальна взаємодія відповідно до інтересів та напрямів життєдіяльності території, локації, окремих її громадян [9, с. 47–57].

Значний науковий доробок у вивчення напрямку місцевого самоврядування, визначення підходів та ознак громади (комуни) опрацьовано науковою групою під керівництвом Д. Барнса. Дослідниками визначено комплексний підхід: група людей зі своєю традиційною та культурною спадщиною, яка є частиною громади; громада як колективний споживач в економічному вимірі; територіальна, соціальна, родинна взаємодія, взаємозв'язки між членами громади; громада як суб'єкт самоврядування зі своїм місцевим публічним управлінням, є учасником стимулювання виробництва та забезпечення громадськими послугами; громада як суб'єкт правових відносин, який представляє місцевих жителів у політичному аспекті [88, с. 348–349]. На нашу думку, громада охарактеризована розширено, але економічні аспекти її життєдіяльності не визначено. Вони мають базуватися на спроможності утворення до існування, а саме, на економічному підґрунті.

М. О. Баймуратов визначив такі ознаки громади:

- територіальна – спільне проживання осіб (жителів) у межах певної територіальної одиниці;
- інтелектуальна – за основу ТГ визначено питання локального значення, а саме, розширені специфічні до місцевості системні індивідуально-територіальні інтереси та зв'язки місцевого громадянства;
- інтегративна – об'єднання в громаду всіх жителів певної території, які проживають в її межах на постійній основі, незалежно від громадянства: як українці, так і особи без громадянства, іноземні громадяни, а також передбачено включення до членства в громаді біженців та переміщених осіб;
- фіскальна – члени ТГ є платниками місцевих податків і зборів;

– майнова – ТГ є суб'єктом комунальної власності, якому належить майно (рухоме й нерухоме), прибутки місцевих бюджетів, інші надходження, природні ресурси, земля, що є у власності відповідних ТГ [6, с. 122–123; 155]. Науковець надав розширений підхід у визначенні громади та зазначив базові ознаки її спроможності та життєздатності – майнову та фіскальну складові, які є основними напрямками її подальшого розвитку.

Т. Г. Бондарук вбачає спільними елементами у визначенні ознак ТГ: постійне проживання населення в межах самостійної адміністративно-територіальної одиниці; наявність комунальної власності – місцевого бюджету, майна, природних, земельних ресурсів тощо. На думку дослідниці, ТГ має визначене право до самостійного місцевого публічного управління територією відповідно до законодавства України. Як характеристики громади виокремлено такі:

- місцеве самоврядування, що здійснюється через власно обрані уповноважені органи публічного управління, в межах законів держави, враховуючи думку членів громади – місцевих жителів;
- спільнота людей з відсутністю ієрархічної підпорядкованості;
- право об'єднувати з іншими громадами свої фінансові, майнові ресурси для реалізації загальних взаємовигідних проєктів через взаємні домовленості;
- наявність права на власність та управління місцевим комунальним майном [15, с. 13].

На думку Я. Варда, В. Колосовські, сутністю громади є такі характеристики:

- суб'єкт місцевого самоврядування;
- жителі громади як угруповання самостійних суб'єктів правовідносин;
- групування трудового потенціалу;
- суб'єкт бюджетного права та комунальної власності;
- осередок зі своїм культурним та історичним надбанням [19, с. 43].

Ж. Гербер визначає територіальну громаду як осередок з власною самоорганізацією та визначеною місцевою публічною політикою, що базується на праві управління місцевим майном [228, с. 189]. Науковець акцентує увагу на правовому підході у визначенні повноважень до управління адміністративно-територіальною одиницею.

Європейський вчений К. Іонассен зазначає, що громаді притаманні такі ознаки: територія; населення; взаємопов'язаність спеціальних частин громади з певним поділом праці в них; єдність та незалежність громади; корпоративна скерованість до вирішення місцевих викликів; спільна культура та соціальна система, які об'єднують діяльність жителів громади [206, с. 20–21].

За О. Ю. Мороз, характерними ознаками територіальної громади є:

- «спільна територія існування (що може включати проживання, роботу, володіння нерухомим майном);
- соціальна взаємодія у процесі реалізації питань життєдіяльності;
- спільні інтереси у вирішенні викликів;
- спільна комунальна власність;
- психологічна самоідентифікація кожного члена з громадою;
- сплачування комунальних податків» [92].

Е. Остром розглядає громаду як спільноту індивідуумів (індивідуальностей), які відповідно до соціальних норм, локальних умов, певних встановлених правил спрямовані на управління місцевими ресурсами в довгостроковій перспективі, що має на меті створення і використання суспільних благ, здатних покращити якість життя населення [105]. Методологічні засади наукових напрацювань у дослідженні цього напряму полягають у вивченні особливостей окремих ТГ на предмет управління суспільними ресурсами. За автором, громаду визначено як частину громадянського суспільства з власними індивідуальними особливостями, ступенем здатності до саморегулювання та впливу на якість управління ресурсним потенціалом місцевості.

О. І. Сушинський зауважив, що для формування громади важлива наявність таких елементів, як територіальна і соціальна складові. Дослідник визначив такі ознаки громади:

- село-селище-місто – адміністративно-територіальна одиниця;
- наявність місцевих органів публічного управління;
- постійне проживання сукупності місцевого населення в певній локації;
- внутрішні взаємозв'язки та взаємодія між членами спільноти;
- наявність спільних інтересів та колективна свідомість у їх визначенні [170, с. 48–49].

Американський соціолог Р. Уоррен до характерних ознак громади зараховує такі елементи: «автономія; первинні групові відносини; розподіл влади; життєздатність; участь; ступінь неоднорідності; ступінь контролю з боку сусідства; ступінь прихильності». Автор зазначає, що «деякі загальноприйняті характеристики спільноти – автономія, життєздатність і широкий розподіл влади – можуть бути несумісними» [228, с. 14].

Американський науковець Д. Хіллері розглянув понад 90 дефініцій територіальних утворень та визначив поняття як «територіально відокремлене об'єднання індивідів, міцно пов'язаних між собою соціальними настановами». У результаті наукових напрацювань дослідник виокремлює фундаментальні ознаки громади: територія, соціальні та загальні зв'язки [200, с. 118]. На думку автора, місцезрештування локації та соціальна взаємодія членів утворення є базовими елементами громадського життя суспільства.

Р. Шаффер визначив загальний підхід зі складових: соціологічна – зовнішня та внутрішня соціальна взаємодія громади; якісна – рівень життя мешканців громади; етнографічна – певний спосіб життя у культурному просторі; екологічна – природно-географічне розташування громади; економічна – наявність місцевого ресурсного потенціалу та взаємодія суб'єктів економічних відносин у громаді [226, с. 4]

На підставі вивчення наукової думки щодо ознак територіальної громади зроблено висновок про те, що дослідники визначають основними ознаками громади територіальний та соціальний аспекти. Під час аналізу виявлено, що, на думку авторів М. О. Баймуратова [6], Я. Варди, В. Колосовські [19], О. Ю. Мороза [92], Т. Г. Бондарук [15], у процесі розвитку напряму місцевого самоврядування в територіальних утвореннях важлива наявність економічної складової, яка базується на наявності спільної комунальної власності (майна) та сплаті місцевих податків і зборів – формуванні власної фінансової складової.

На нашу думку, підґрунтям формування стратегії та програм розвитку громади, управління ресурсною складовою та визначення власного напряму життєдіяльності відповідно до переваг та недоліків певної місцевості є відсутність підпорядкованості: незалежність у вирішенні питань локального значення, власний вибір, врахування думки місцевого населення уповноваженими органами місцевого управління для збалансованого досягнення спільних цілей та потреб.

Аналіз наукової літератури дав змогу дійти висновку про те, що переважна більшість дослідників цього напряму характеризує громаду за різними підходами, виокремлює ознаки за певними критеріями.

На думку В. М. Кампо, громаду визначено як початковий суб'єкт місцевого самоврядування, «територіальний колектив в особі жителів села (сіл відповідної сільради), селища або міста» [57, с. 70–71]. Науковець висвітлює її як мешканців певної адміністративно-територіальної одиниці.

Н. І. Руда розглядає громаду як «спільність, що здійснює свої функції в різних сферах життєдіяльності, яка об'єднана спільними інтересами і формується в межах спільного проживання людей» [145, с. 236]. Науковець вбачає соціальну взаємодію, спільні інтереси, соціальні зв'язки мешканців однієї території основними чинниками об'єднання людей у громаду. На думку дослідника, соціальний підхід є домінуючим. Однак він зазнав коректив та змін, і надалі Н. І. Руда дала інше визначення територіальній

громаді: «визнана законом група людей, яка володіє правом на місцеве самоврядування і виражає свою волю в самостійному вирішенні місцевих справ, єдиному зверненні до державних органів і посадових осіб місцевого самоврядування» [144, с. 203]. У визначенні науковиця зазначає, що правовий підхід є головним для жителів місцевого осередку. Юридично-правовий аспект надає можливість активної участі у вирішенні питань місцевого значення, формуванні стратегій та програм розвитку громади.

Вітчизняний науковець М. П. Орзіх дав визначення громаді: «первинний суб'єкт місцевого самоврядування, до складу якого входять громадяни України, іноземці, особи без громадянства, що постійно мешкають або працюють на даній території, або володіють на території нерухомим майном, або сплачують місцеві податки та збори» [102, с. 67]. Автор акцентує увагу на територіальній та економічній ознаках. Він вбачає утворення базовим осередком місцевого управління з мешканцями – громадянами, які проживають, працюють або мають нерухоме майно на певній території та є платниками податків і зборів до місцевого бюджету.

За В. І. Кравченко, територіальну громаду визначено як «сукупність громадян України, що спільно проживають у міському чи сільському поселенні, мають колективні інтереси і визначений законом правовий статус». ТГ розглядається як: базова адміністративно-територіальна одиниця; форма організації місцевої влади; суб'єкт цивільно-правових відносин, господарюючий суб'єкт [70, с. 75]. У цьому контексті дослідник схиляється до територіальної, соціальної та правової ознак і зазначає, що певна законодавчо визначена локація має юридично-правовий статус, місцеву владу, є суб'єктом господарювання, цивільних і правових відносин та складається з мешканців – громадян держави, які мають загальні суспільні територіальні інтереси.

І. І. Бодрова у своїх дослідженнях розглядає громаду як «специфічний первинний колективний суб'єкт місцевого самоврядування, що складається з громадян України, іноземних громадян й осіб без громадянства, об'єднаних

фактом постійного проживання на території населеного пункту (села, селища або міста) та спільністю місцевих інтересів, наділений гарантованим державою правом самостійно на підставі власної матеріально-фінансової основи в межах Конституції і законів України вирішувати питання місцевого значення в різних формах реалізації компетенції» [14, с. 71]. Автор визначає територіальну громаду як колективний осередок місцевого самоврядування в складі групи жителів, які не обов'язково повинні бути громадянами держави, але повинні постійно проживати на території, мати загальні громадські та соціальні інтереси і зв'язки. На підставі юридично-правових аспектів та власної фінансово-ресурсної основи мешканці локації наділені правом участі у процесах формування життєдіяльності території. В цьому визначенні автор зазначає комплексність концептуальних підходів: територіального, соціального, правового.

Отже, вивчення різних концептуальних підходів до визначення поняття «територіальна громада» вказує на наявність елементів подібності та дає підстави виділити основні характерні ознаки території (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Ознаки територіальної громади за різними підходами

Ознака	Характеристика
1	2
Територіальний підхід	
Територіальна	Певна територія – самостійна адміністративно-територіальна одиниця (село-селище-місто) з місцевим населенням
Інтеграційна	Об'єднання всіх жителів громади, які проживають на її території на постійній основі
Правовий підхід	
Політична	В рамках законодавства держави громада є гарантом місцевих публічно-правових інтересів
Соціологічний підхід	
Соціально-психологічна	Соціальна згуртованість та взаємодія щодо загальних інтересів локації побудована на колективній свідомості та психологічній самоідентифікації кожного члена з громадою
Історико-культурна	Осередок зі своїм історичним надбанням, який формує певний спосіб життя у соціально-культурному просторі
Комплексний підхід	
Майнова	Право власності та управління місцевим комунальним майном (місцевий бюджет, земельні, природні ресурси, майно тощо)

Продовження табл. 1.2

1	2
Фіскальна	Населення громади є платниками податків та зборів
Екологічна	Збереження, забезпечення охорони, відновлення навколишнього природного середовища
Організаційна (сформовано автором)	Організаційна структури громади – сукупність пов'язаних між собою складових зі стійким зв'язком; підпорядковані рівні управління; ієрархічна структура управління; самостійне визначення внутрішніх адміністративних структур відповідно до потреб громади
Економічна (сформовано автором)	Формування бази оподаткування, власного фінансового потенціалу за рахунок місцевих та інших фінансових надходжень; нарощення, розподіл, раціональне використання ресурсної складової; внутрішні та зовнішні економічні відносини

Джерело: сформовано автором на основі [6; 15; 19; 92; 170; 226]

На думку автора, основними спільними ознаками для різних громад є: територіальні межі; повноваження і права у формуванні завдань та вирішенні питань місцевого значення; розвиток економічного та соціального напрямів; комунальна власність; формування ресурсного життєзабезпечення; зовнішня і внутрішня соціальна взаємодія; психологічна згуртованість; культура.

Узагальнення поглядів дослідників щодо визначення ознак та характеристик дефініції «територіальна громада» за різноманітними підходами дозволило визначити чотири концептуальні підходи:

1. Територіальний підхід є базовим і найбільш поширеним, адже характеризує спільноту, пов'язану з певним місцем розташування, та визначається як:

– об'єднання діючих осіб, первинний об'єкт місцевого самоврядування, який має територіальну приналежність [68; 217];

– люди, сукупність фізичних осіб зі спільною територією та спільністю інтересів [6; 17];

– складна кумулятивна форма, поєднання територіального розташування та важливість місцевих інтересів [8].

2. Соціальний підхід розкриває громаду як соціальне утворення із соціально-територіальними спільностями, основою якого є соціальна

взаємодія його індивідів на засадах системності зв'язків, спільних інтересів, потреб, відносин:

- об'єднання індивідів, спільність, певний соціальний організм, пов'язаний між собою соціальними настановами, спільними потребами та інтересами [94; 145; 200];

- особи з приналежністю до певної соціальної групи [160];

- визначена група індивідуальностей зі здатністю формувати кооперативну поведінку як основу соціальних норм громади, за умови зацікавленості всіх учасників процесу [105].

3. Правовий підхід полягає в наявності правового статусу громади, в якому вона є суб'єктом місцевого самоврядування із певними функціями, організацією публічної влади та своїм місцем в адміністративно-територіальному просторі держави:

- самоорганізація громадян, визнана законом група людей, спільність жителів, яка має право вирішувати місцеві справи виразом своєї волі, захищати свої права та інтереси в межах чинного законодавства [24; 144; 228];

- сукупність громадян України із законодавчо визначеним правовим статусом як: локальна одиниця, господарюючий суб'єкт, суб'єкт цивільно-правових відносин [70].

4. Комплексний підхід полягає у групуванні більшої кількості ознак у визначенні терміна, його суттєвій основі та є таким, який всебічно характеризує громаду:

- внутрішньо пов'язане об'єднання людей, сукупність людей певної території, сукупність громадян України зі своєю культурною спадщиною, колективними інтересами, громади здійснюють різні види діяльності для задоволення своїх економічних та соціальних потреб [70; 211; 225];

- первинний суб'єкт місцевого самоврядування в складі громадян України, іноземців, осіб без громадянства, вимушених переселенців, біженців (або/та інших категорій громадян, які в певний момент проживають,

працюють, мають нерухоме майно на території громади), яких поєднує спільна територія проживання, колективні інтереси, соціально-економічні питання місцевого значення, які є платниками податків та зборів на місцевому рівні [9; 102];

– свідомо сформована людська спільнота із соціальною та політичною активністю, життєзабезпечена ресурсами (економічними, фінансовими, природними) [141].

На нашу думку, комплексний підхід є найбільш розширеним для визначення ознак територіальної громади, а саме:

- громада утворена та функціонує як адміністративно-територіальна одиниця відповідно до нормативно-правової основи держави;
- є частиною регіону із внутрішніми і зовнішніми зв'язками;
- має місцеві органи управління, ресурсне забезпечення;
- виконує самостійне стратегічне планування та забезпечує власну життєспроможність;
- удосконалює соціальну, економічну, культурну, екологічну взаємодію, що має вплив на рівень комфортного проживання на території.

У комплексному підході поєднано такі ознаки: правова, територіальна, економічна, соціальна, ресурсна, екологічна, історично-культурна, інтеграційна.

Аналіз поглядів дослідників стосовно сутності поняття «територіальна громада» дає змогу дійти висновку, що вітчизняна наукова думка щодо визначення цієї категорії адміністративно-територіального устрою походить від досліджень зарубіжних науковців.

Українські вчені формують своє розуміння «громади» та мають різні позиції визначення сутності і підходів дослідження відповідно до реалій політичного, правового, суспільного розвитку держави. Концептуальні підходи вітчизняних та зарубіжних дослідників до визначення феномена «територіальна громада» наведено в Додатку А.

На нашу думку, територіальна громада – географічно визначена територія, частина регіону, яка має правовий статус, місцеві органи публічного управління, муніципальну власність, ресурсне забезпечення, соціальну взаємодію, є представником місцевого громадянства, здійснює функції управління та контролю з метою забезпечення спроможності, життєздатності, економічного та соціального розвитку місцевості та складається з фізичних осіб – суб'єктів права зі спільними інтересами місцевого значення.

Узагальнення наукових підходів щодо дефініції «територіальна громада» стало підставою визначення характеристики територіальної громади в теперішніх умовах господарювання, як суб'єкта впливу на розвиток регіону, яку графічно зображено на рис. 1.2.

Варто зауважити, що ТГ є інституцією, яка забезпечує певний діапазон внутрішніх і зовнішніх функцій [182] управління та контролю у законодавчо визначених межах.

Об'єктними, внутрішніми функціями, які спрямовані на конкретну громаду, є: політичні, економічні, соціальні, культурні, екологічні.

Зовнішні функції регіонального, національного, міжнародного значення пов'язують територіальну громаду з: іншою громадою, державою, громадою іншої країни.

Належне виконання виділених функцій усіма територіальними громадами регіону підвищує його імідж, інвестиційну привабливість та конкурентоспроможність [182].

Отже, у процесі розвитку місцевого самоврядування змінювалися умови життєдіяльності громад. Реформа децентралізації сприяла формуванню самостійності ТГ щодо управління територією та власної економічної спроможності. Ці перетворення знайшли відображення у наукових дослідженнях вчених різних періодів, що пояснює відмінність їх поглядів щодо феномена «територіальна громада».

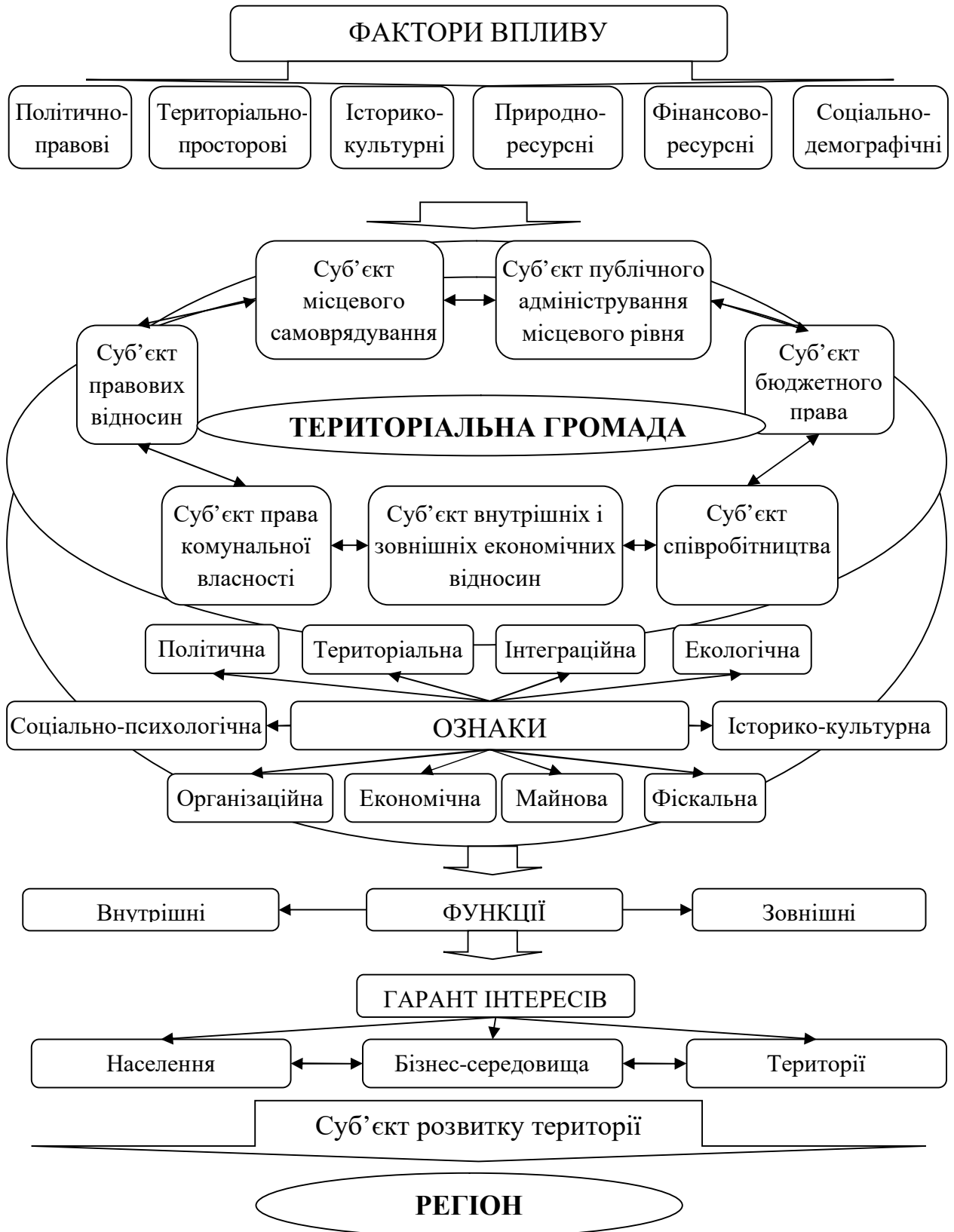

Рис. 1.2. Комплексність поняття «територіальна громада» як суб'єкта впливу на регіональний розвиток

Джерело: сформовано автором

Зміни в розвитку громадянського суспільства відзначилися на життєдіяльності адміністративно-територіальних одиниць. На початкових етапах громаду характеризували як локальну одиницю з місцевими жителями – певну територію зі своєю соціальною системою. У наш час ТГ функціонує за новими підходами територіального управління, є центром економічного зростання як складова частина регіону та держави. Громада має самостійно забезпечити свою спроможність та життєздатність. Через це наявність економічної та організаційної складових є обов'язковим і основним елементом її функціонування у подальшому розвитку.

Спроможність територіальної громади залежить від нормативно-правового забезпечення, побудованого належним чином апарату управління, стратегічного планування, формування, використання ресурсного потенціалу території та узгодженості інституційної, організаційно-управлінської, соціальної, економічної, екологічної, комунікаційної, інформаційної систем території.

Світовий досвід підтверджує, що для створення стійких умов соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць важлива побудова якісної системи місцевого управління. Ефективна організація роботи в усіх напрямках діяльності локації здатна забезпечити позитивну динаміку економіки території як основної умови її життєзабезпечення.

Згідно з сучасними тенденціями розвитку системи місцевого самоврядування України та практичної діяльності функціонування ТГ важливо побудувати організаційну та економічну модель управління відповідно до кожної окремої території та її специфічних умов існування. Тому результати опрацювання досліджень наукової спільноти стосовно проблематики створення, функціонування та життєзабезпечення територіальної громади, яка є осередком розвитку регіону та держави, дають можливість дійти висновку про те, що загальний стійкий розвиток локації

мають забезпечити органи місцевої влади завдяки якісній побудові організаційно-економічного механізму управління території, що є предметом дослідження в наступному підрозділі роботи.

1.2 Правове підґрунтя організаційно-економічного забезпечення територіальних громад

Зміни адміністративно-територіального устрою України активізували питання розподілу повноважень між державними і місцевими органами влади та надали поштовх реструктуризації організаційно-економічного базису управління територій.

Організаційна та економічна складові формування і функціонування ТГ [73; 172] визначаються сучасними загальними тенденціями розвитку економіки держави та механізмами місцевого управління. Система локального управління України наближена до європейських практик і сьогодні набула визнання шляхом практичного використання у розвитку ТГ держави.

Організаційно-економічне регулювання ТГ у напрямі досягнення її спроможності та життєзабезпечення обумовлено особливостями окремої місцевості, відповідно до яких органи місцевого публічного управління обирають стратегію її подальшого функціонування та розвитку.

Планування та впровадження місцевої політики [162] має на меті соціально-економічний розвиток території та передбачає реалізацію головного завдання – досягнення економічної стабільності та ефективного функціонування громади.

Організаційно-економічний механізм діяльності органів влади місцевого рівня впливає на результативність функціонування і подальшу життєдіяльність території та визначається сукупністю нормативно-правових, фінансово-ресурсних і організаційно-управлінських інструментів.

Складовими організаційно-економічного забезпечення ТГ є наявність нормативно-правового, організаційного та економічного інструментарію, здатного підвищити рівень конкурентоспроможності та збільшити ефективність розвитку місцевості (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Складові організаційно-економічного забезпечення територіальної громади

Джерело: сформовано автором на основі [9; 144; 156; 63; 73; 96; 113]

Основними детермінантами розвитку ТГ є організаційні та економічні інструменти місцевого управління, які мають залежність від законодавчо встановленого нормативно-правового забезпечення державної регіональної політики.

ОМС є виконавцями та координаторами процесу формування організаційної та економічної системи управління території шляхом

діагностики місцевості відповідно до її особливостей, підбору стратегії, методів, інструментів та алгоритму дій до подальшого розвитку. Економічна життєздатність території залежить від зовнішніх та внутрішніх чинників: місце розташування, якісна побудова системи місцевого управління та стратегії місцевого розвитку, наявність достатнього фінансового забезпечення та ресурсної складової.

Упорядкування адміністративно-територіального устрою України відбулося на початкових етапах її розвитку як самостійної держави. Зросли роль і значення активної, ефективної та дієвої державної регіональної політики як важеля у підвищенні конкурентоспроможності регіонів та соціально-економічних параметрів життя суспільства. Виникла потреба інституційного забезпечення її подальшого розвитку, що ґрунтувався на засадах демократичного управління і національної єдності. Виклики щодо ефективності формування та використання регіонального економічного забезпечення обумовили територіальні зміни державного устрою, основою якого було передбачено розвиток місцевого самоврядування.

Фактично поштовхом до створення нормативно-правового підґрунтя розвитку системи місцевого самоврядування в Україні став приклад європейського правового простору щодо офіційного проголошення незалежності держави. В грудні 1990 р. прийнято Закон України «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» [130], в якому визначено термін «місцеве самоврядування» та основні принципи його побудови

Економічна криза в Україні в 1992 р. зумовила зміни та удосконалення статей щодо структури місцевого самоврядування. Такі ж зміни було внесено до Конституції України (1996 р.) [65], а також в Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.) [129]. Цей Закон регламентував систему, гарантії місцевого самоврядування в Україні на засадах правового статусу, організації, діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Проте протягом тривалого часу поставало питання дискусій у спроможності

органів місцевої влади базового рівня виконувати законодавчо визначені повноваження їх функціонування, які в переважній більшості переходили на виконання ТГ міст обласного значення. Причина полягала у надмірній подрібненості та фінансовій неспроможності ТГ.

Вплив інтенсифікації глобалізаційних, інтеграційних процесів та вдалих світовий досвід місцевого соціально-економічного розвитку надали поштовх до формування нових закономірностей та моделей управління на територіях. Відповідно, це вимагало оновленого до теперішніх реалій інституційного регулювання у напрямі децентралізації державної влади та посилення ролі територіальних утворень через зміни адміністративно-територіального устрою.

Законодавчо визначено низку нормативно-правових актів, які є базовими у правовій та фінансовій діяльності органів управління місцевого рівня:

1. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (2014 р.) [66] зазначає завдання, механізми, строки для формування ефективного місцевого самоврядування, оптимальний розподіл повноважень між органами територіальної організації влади та державної влади, забезпечення комфортного проживання на території, доступність і надання високоякісних публічних послуг, узгодження інтересів між державою та територіальною громадою. Вказано принципи правової, управлінської, організаційної та фінансової автономії органів місцевого самоврядування, які закладені у Європейській Хартії місцевого самоврядування [38], ратифікованій ще у 1997 р.

2. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» (2014 р.) [131] визначає організаційно-правові основи співробітництва громад, їх форми, принципи, механізми, фінансування, стимулювання і контроль їх співробітництва.

3. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» (2015 р.) [169] трактує те, що децентралізація влади визначена як один з основних напрямів

розвитку держави: «відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація у повній мірі положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування».

Ефективність адміністративно-територіальної реформи мала тісну залежність від ефективності побудови системи територіальної організації влади, що визначено в Стратегії. Слід зазначити, що у розрізі реформи децентралізації вектором досягнення соціального та економічного розвитку ТГ стало їх добровільне укрупнення як стимулятор до самостійних стратегічних дій, що підвищить їх фінансову автономію.

4. Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015 р.) [123] трактує, що територіально суміжні громади об'єдналися в одну територіальну цілісність, в основі якої визначено ядро – єдиний центр місцевого самоврядування з представницькими органами влади. Обов'язковими умовами передбачено факт збереження доступності та покращення якості публічних послуг; врахування чинників історії території – етнічних, історичних, культурних, які мають вплив на подальший соціально-економічний розвиток ТГ. На рівні держави такі громади отримали підтримку: фінансову, інформаційно-просвітницьку, організаційно-методичну.

5. Постанова КМУ № 214 «Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад» (2015 р.) [127] визначає механізми формування спроможних ТГ, порядки розроблення їх перспективних планів. Фінансова спроможність територіальної громади залежить від наявності та ефективного використання ресурсного потенціалу (природний, економічний, фінансовий, кадровий тощо), що здатний забезпечити стає економічне зростання та покращити соціальні умови проживання її мешканців шляхом ефективного місцевого управління.

Продовженням реформи децентралізації в Україні вважається прийняття у 2020 р. таких нормативно-правових актів, як: урядові «Затвердження перспективних планів нового територіального устрою України», що визначають новий територіальний устрій держави, і Постанова ВРУ «Про утворення та ліквідацію районів» [133], що встановлює новий перелік районів України та віднесених до них населених пунктів, з яких складається ТГ. Реорганізація органів виконавчої влади (райдержадміністрацій, територіальних органів та підрозділів Центральних органів виконавчої влади) проводиться поетапно. Їх утворення в нових районах розпочалося з 1 січня 2021 р.

Реформа децентралізації виявилася однією з найпомітніших та найрезультативніших стратегічних реформ. Концептуальні засади щодо розвитку місцевого самоврядування і територіальної організації влади започатковано у 2014 р., практичне впровадження в дію відбулося у 2015 р. Розробка та прийняття нормативно-правових документів внесли зміни у децентралізацію влади і територіальний устрій України, зміни Бюджетного і Податкового кодексів [18; 110] – у фінансову (фіскальну) децентралізацію.

Фактично територіальний устрій та місцеве самоврядування в Україні формувалися поетапно з початку незалежності держави (1991 р.): перший – 1991–2014 рр., другий – 2014–2018 рр., третій – 2019–2020 рр., четвертий – з 2021 р., а децентралізація влади в Україні відбувається з 2014 р. (рис. 1.4). Основним вектором обрано адміністративно-територіальні зміни через посилення ролі місцевого самоврядування. Головну роль територіальної організації влади у забезпеченні місцевого та регіонального розвитку мають відігравати територіальні утворення – об'єднані територіальні громади.

У 2022 р. було заплановано прийняти та оновити низку законів України щодо упорядкування подальшої діяльності та розвитку місцевого самоврядування, збільшення фінансового забезпечення громад. Заплановано внесення змін до Конституції України стосовно децентралізації, для подальшого просування реформи та її завершення. Перешкодою до

удосконалення законодавчого забезпечення зазначеного напрямку стало введення воєнного стану на території держави у лютому 2022 р.

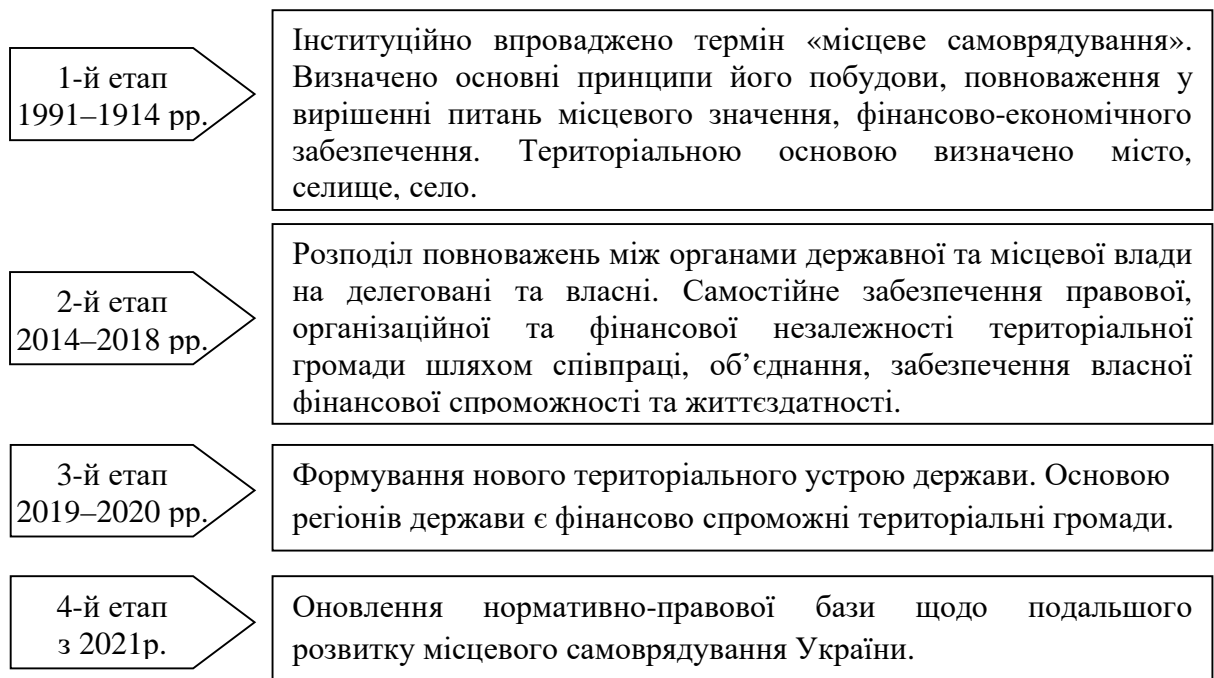

Рис. 1.4. Етапи територіальних змін державного устрою України

Джерело: сформовано автором на основі [18; 65; 66; 110; 123; 127; 129; 130; 133]

На думку автора, нормативно-правове забезпечення є основним, вдало сформованим підґрунтям щодо послідовності дій та етапів формування і розвитку місцевого самоврядування України, яке в останнє десятиліття дало найбільші результати у трансформації адміністративно-територіального устрою держави.

ТГ має ієрархічну структуру управління зі стійким зв'язком. Згідно з законодавчою базою щодо розподілу функцій влади відповідно до Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» [129] повноваження та компетенції органів місцевого самоврядування визначаються окремо один від одного та мають певну послідовність у підпорядкуванні: окремі компетенції самих органів сільських, селищних, міських рад, повноваження її виконавчих органів (комітетів), окремі компетенції посадових осіб – сільського, селищного, міського голови.

Органи місцевого самоврядування в Україні – сільська, селищна, міська рада, районна в місті рада та їх виконавчі комітети (очолює голова відповідної ради); районна рада і обласна рада виконавчих органів (комітетів) не мають, їх функції виконують районні і державні адміністрації. Склад ради – депутати, обрані на місцевих виборах. На пленарних засіданнях ради народних депутатів головує голова ради.

Органи місцевого управління несуть відповідальність перед громадянським суспільством за ступінь розвитку території щодо покращення умов, комфорту, безпеки проживання, а також у напрямках соціального, економічного, екологічного, культурного зростання, що має задовольнити наявних фізичних та юридичних осіб громади. Прискорення або уповільнення місцевого розвитку залежить від результатів роботи ОМС щодо самостійного генерування процесів управління, а саме, від визначення ключових орієнтирів території відповідно до її потреб, враховуючи зовнішні та внутрішні фактори, ризики та загрози громади.

Розуміння потреб, усвідомлення цілей та власних конкурентних переваг, врахування перешкод для розвитку території впливають на темп та можливості до самостійного генерування місцевого зростання.

Основні напрями організації життєдіяльності громади органи місцевої влади формують у нормативному документі місцевого рівня відповідно до потреб місцевості – стратегічному плані розвитку громади. Це дієвий інструмент викладення інтересів території, рішень і дій, методів досягнення загальної мети, який сприяє підвищенню фінансової самодостатності та конкурентоспроможності на регіональному і державному рівнях. Стратегічний план розвитку ТГ відображає всі інтереси та потреби населення, містить процедури і терміни виконання поставлених завдань, фінансове та бюджетне забезпечення, охоплює економічний, соціальний, екологічний напрями, передбачає подальший моніторинг, аналіз, оцінювання територіального розвитку [158].

Відповідно до загальних потреб громади та ефективної роботи служб управління органи місцевого самоврядування самостійно формують внутрішні адміністративні структури, штатний розпис адміністративного апарату, за потреби – подальше підвищення кваліфікації його співробітників. Організаційна структура громади – сукупність пов'язаних між собою складових зі стійким зв'язком; підпорядковані рівні управління; ієрархічна будова управління; самостійне визначення внутрішніх адміністративних підрозділів, кількість кадрового потенціалу відповідно до розмірів та потреб громади.

Побудова організаційної структури громади передбачає дотримання загальноприйнятих принципів, що дають змогу уникати певної кількості відхилень у подальшій роботі. Основні з них сформульовано наступним чином [158] (табл. 1.3):

Таблиця 1.3

**Принципи формування
організаційної структури територіальних громад та їх характеристика**

Принцип	Характеристика принципу
Інституційності	Дотримання законодавства при виконанні повноважень
Ефективності	Ефективна діяльність органів місцевого самоврядування
Самостійності	Незалежність у виконанні повноважень від держаних органів
Економічності	Раціональні витрати на утримання штатних працівників
Мобільності (гнучкості)	Своєчасна адаптація до внутрішніх та зовнішніх факторів впливу
Оптимізації	Оптимальна чисельність виконавчого апарату
Пропорційності	Збереження пропорцій у формуванні виконавчих та самостійних структурних підрозділів (або, однаковий принцип формування структур) з незалежним розподілом завдань та колом відповідальності
Узгодженості інтересів	Врахування потреб між громадою (громадянами) та адміністративними можливостями органів управління
Системності	Цілісність організаційної системи незалежно від її реорганізації
Спеціалізації	Чіткий розподіл повноважень за посадовою особою, підрозділом (назви підрозділів визначають основний напрям повноважень та функцій)

Джерело: сформовано автором на основі [95; 158; 160]

Комплексне застосування принципів формування організаційної структури ТГ надає можливість впровадження дієвих ініціатив, місцевих

програм, моделей та механізмів для подальшого розвитку території. Порушення пропорцій у дотриманні наведених принципів прискорить зростання витрат на утримання працівників виконавчих органів, тому виникає необхідність у доцільності перегляду ефективності діяльності організаційної структури місцевого самоврядування на періодичній основі [158].

Сутність організаційної структури місцевого самоврядування полягає у сукупності пов'язаних між собою складових зі стійким взаємозв'язком. Апарат управління, певні посадові особи, відділи та інші ланки управління є складовими елементами структури [158].

Модель організаційної структури ОМС ТГ залежить від різних рівнів – місто-селище-село. Моделі управління є індивідуальними для кожної громади, з різними алгоритмами та інструментами впливу, які передбачають ретельний аналіз та врахування особливостей певної місцевості, а саме: потенціал території, його цільове використання, наявність ресурсного та кадрового забезпечення як складових до подальшого розвитку.

Процес управління передбачає використання методів, інструментів, дій, об'єднаних довготривалою метою та певним алгоритмом для досягнення певних результатів.

Загальними функціями управління громади є:

- моніторинг, аналіз поточної ситуації – виявлення переваг та недоліків;
- планування – визначення мети подальшого функціонування та методів її досягнення;
- організація – підбір дій, інструментів, важелів у реалізації мети;
- регулювання, контроль – стабілізація процесів функціонування громади місцевою владою за допомогою нормативно-законодавчих методів;
- мотивація – сприяння розвитку сильних сторін громади (модернізації, інновації) у соціальній, економічній, культурній сферах громади.

Довготерміновою метою всіх територіальних утворень є усунення асиметрії і забезпечення сталого соціально-економічного розвитку через системне збільшення і акумуляцію власних ресурсів, досягнення спроможності та покращення життєдіяльності населення.

Економічна спроможність ТГ є категоріальним поняттям, яке визначає рівень життєздатності громади. Відповідно до цієї категорії територія розглядається як суб'єкт соціальних і економічних відносин регіону з певним рівнем конкурентоспроможності, життєзабезпечення, здатності акумулювати фінансову складову шляхом оптимального використання, перерозподілу наявного ресурсного забезпечення та реальними можливостями до подальшої довгострокової фінансово-економічної стабільності. На спроможність громади мають вплив переваги місцевості та їх врахування у процесі управління територією. Додатковими факторами досягнення задовільного і стабільного результату у фінансовому забезпеченні є: ефективно діюче бізнес-середовище, взаємодія та співробітництво в умовах значної зовнішньої конкуренції, партнерські відносини [204] між громадами на регіональному та національному рівнях.

Нормативно-правове поняття спроможності територіальної громади з'явилося в період започаткування процесу об'єднання територіальних громад. Спроможними вважають «територіальні громади сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об'єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити відповідний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці» [127]. Це визначення спроможності територіальної громади формулює уявлення про змогу наближення та підвищення якості адміністративних послуг для громадськості. На нашу думку, цей підхід є звуженим. Насамперед спроможність ТГ має базуватися на розвитку економічної сфери території за

рахунок результативного використання наявних внутрішніх та залучених зовнішніх ресурсів. Від побудови механізмів управління залежить рівень якості надання публічних послуг населенню як критерій ефективності роботи місцевої влади.

Економічна забезпеченість ТГ має вагомий вплив на рівень економічного зростання власної території та загальної характеристики регіону. Природно-ресурсний та трудовресурсний потенціал місцевості займають провідну роль у цьому процесі та є продуктивними силами економічного розвитку. Важливими чинниками, які мають прямий вплив на зростання економіки ТГ, є: географічні особливості, галузева структура, наявність достатньої кількості природних ресурсів, ефективно діючих бізнес-структур, трудовий потенціал, який формує зайнятість у межах території.

Рівень розвитку соціальної інфраструктури вказує на ступінь ефективності економічного зростання території, а саме: закладів охорони здоров'я, освіти, культури, соціального захисту, центрів надання адміністративних послуг населенню, побутового обслуговування, житлово-комунального господарства, торгівлі, громадського транспорту. Стимулювання економічного зростання та створення суспільних благ для місцевої громадськості передбачає виважене формування стратегії та методів управління наявним інструментарієм території, враховуючи передумови для подальшої перспективи.

Проте у практичній діяльності наявні перешкоди: недоліки у роботі системи управління, фінансові обмеження або вичерпаність місцевих ресурсів, що потребує удосконалення, додаткових зовнішніх інвестицій, впровадження технологічної модернізації та інновацій. Тому на законодавчому рівні для забезпечення економічного зростання, ресурсної спроможності громади, підвищення рівня життя населення впроваджено заходи щодо адміністративної та фіскальної децентралізації, метою якої є оптимізація розподілу інструментів публічного управління та фінансових ресурсів.

Важливою складовою формування спроможної ТГ є економічний механізм її життєздатності та формування власного фінансового потенціалу, спрямованого на забезпечення самодостатності її існування. Визначальним критерієм економічної стабільності і зростання громади є наявність ресурсного забезпечення. Сьогодні наявність значних диспропорцій розвитку громад пов'язана з відсутністю коштів на її розвиток. Тому в організаційних передумовах розвитку економічного забезпечення території варто звернути увагу на планування і впровадження програм розвитку відповідно до наявних місцевих ресурсів, можливостей громади та обирати короткострокові терміни їх виконання для більш реальної реалізації.

Реформа децентралізації змінила розподіл повноважень між гілками влади на законодавчому рівні, тому розвиток та економічне зростання території є відповідальністю ОМС через нові можливості для самостійного фінансового забезпечення та формування місцевих бюджетів.

Результативність фінансової політики держави забезпечують органи державної влади шляхом розподілу сфер управління та відповідальності. Органи місцевого самоврядування виступають головним суб'єктом фінансово-економічної політики ТГ. Суб'єкти економіки території та населення є потенціалом, який створює фінансовий ресурс території шляхом економічної діяльності та взаємодії. В системі локальних фінансів основним інструментом здійснення функцій громади є місцевий бюджет.

Учасниками змін можливостей і умов соціально-економічного розвитку та фінансового управління території можуть бути всі зацікавлені сторони, які мають правомірний (законний) інтерес: місцевий бізнес, громадські утворення, міжнародні організації. З погляду забезпечення загальних надходжень певні суб'єкти мають різні позиції у фінансуванні місцевого розвитку, але їх наявність або відсутність може змінити економічну природу інтересів, на які вони спрямовані. Тому факт їх залучення до формування проєктів і програм розвитку місцевості є важливим елементом для майбутньої життєдіяльності громади.

Громада-населення-бізнес-структури є важливими суб'єктами забезпечення місцевого економічного розвитку та конкурентоспроможності території (рис. 1.5).

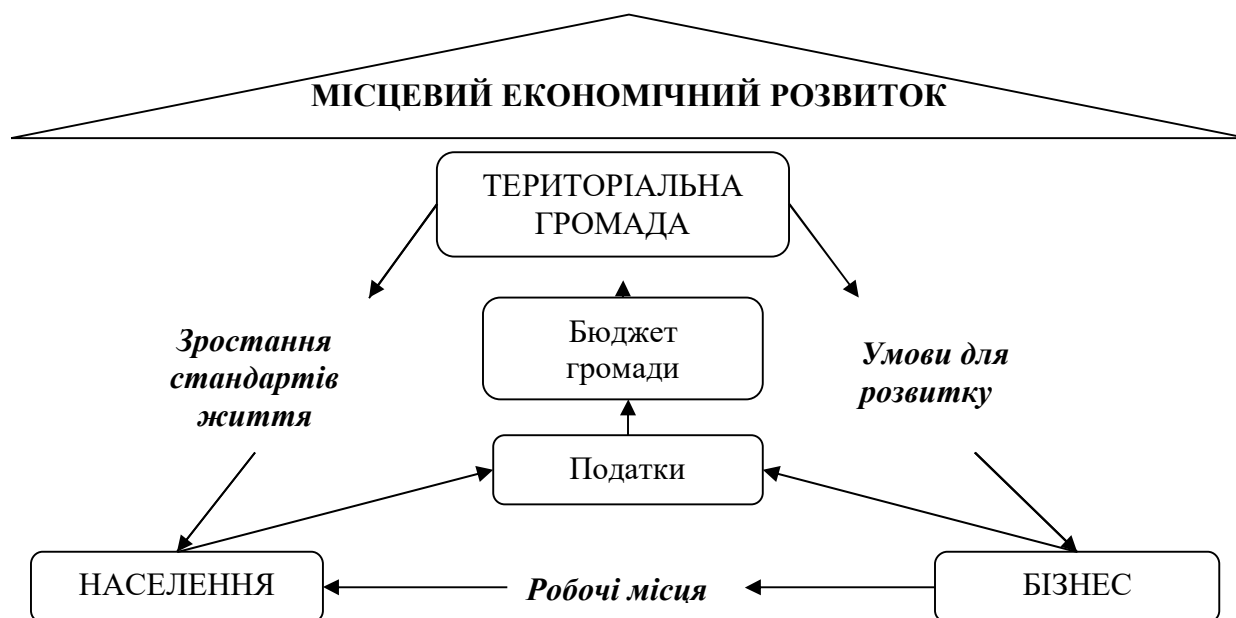

Рис. 1.5. Суб'єкти впливу на місцевий економічний розвиток

Джерело: сформовано автором

МЕР досяжний шляхом застосування організаційно-економічних заходів з боку апарату управління громадою:

- впровадження дій у напрямі створення іміджу громади – позиціонування території [43; 197; 227];
- створення привабливих умов території для залучення інвестицій та зовнішніх ресурсів (нового бізнесу);
- підтримка діючого малого і середнього бізнесу [195];
- мотивація до підприємництва і спрощені пільгові умови для його подальшого розвитку, покращення специфічної інфраструктури для бізнесу;
- підтримка розвитку трудових ресурсів, людського капіталу.

Реалізація цих заходів впливу на економічний розвиток громади задовольнить усіх учасників процесу через те, що громада-населення-бізнес

мають взаємозв'язок – безперервний цикл певної системи і почергово впливають на формування сприятливого клімату для подальшої життєдіяльності. В цьому випадку всі учасники процесу отримують свої переваги: бізнес – умови для ефективної роботи; населення – робочі місця; місцевий бюджет – податки, що формують фінанси бюджету та використовуються на покращення умов життя населення, сприяння бізнесу та розвитку ТГ в цілому.

До організаційних структур, які є додатковими стимуляторами розвитку економічного сектору, можна віднести такі: агентства місцевого розвитку; центри підтримки бізнесу; бізнес-асоціації; бізнес-інкубатори; бізнес-центри; торгово-промислові палати; наукові, індустріальні й технологічні парки; інвестиційні агенції та центри; інвестиційні компанії та фонди [41; 42; 106; 231].

Вагомим критерієм формування місцевої економіки є рівень підприємництва території. Громада сприяє його розвитку різними шляхами:

- підтримка бізнесу – створення просторів для торгівлі; грантів; фондів фінансування; дуальної освіти; навчально-демонстративних заходів;

- сприяння розвитку підприємництва – території спільного користування; соціальне партнерство; місцеві установи підтримки бізнесу; кооперативи;

- залучення нового бізнесу та інвестицій – доступ до земельних активів; створення специфічної інфраструктури для бізнесу; залучення інвесторів; партнерство з бізнесом [121].

Роль бізнесу в територіальній громаді сприяє гармонійному економічному розвитку території. Однак створення сприятливого економічного середовища громади можливе за умов впливу заходів підтримки місцевої влади за напрямками:

- сприяння розширенню діючого малого і середнього бізнесу;

- залучення інвесторів;

- надання землі в оренду та її продаж;
- стимулювання людей, особливо молоді, щоб вона залишалась у громаді;
- створення нових робочих місць;
- підвищення інноваційної привабливості території для формування нового та розвитку існуючого бізнесу.

Отже, визначальними критеріями місцевого економічного зростання є: стратегія управління громадою, позиціонування території; управління її ресурсами, людський капітал, інвестиції, інновації, сприяння діяльності суб'єктів господарювання території.

На думку автора, факторами впливу на місцевий економічний розвиток є:

- нормативно-правове забезпечення – законодавчі правила функціонування територіальних утворень;
- організаційне забезпечення – стратегія, цілі розвитку території; методи управління; організація структури апарату управління, повноважень; комунікація з населенням – зворотній діалог у вирішенні питань місцевого значення; співробітництво з іншими громадами; формування, раціональне використання, акумулювання, відтворення та пошук нових джерел надходження ресурсів громади;
- економічне забезпечення – ресурси громади: місцевий бюджет, комунальне майно, земельні, природні, трудові ресурси.

ТГ є суб'єктом формування, вирівнювання, стимулювання соціально-економічного зростання території через розробку механізмів управління та регулювання її потенціалу. Концептуальну модель організаційно-економічного забезпечення розвитку територіальної громади зображено на рис. 1.6.

Рис. 1.6 Концептуальна модель організаційно-економічного забезпечення розвитку територіальної громади

Джерело: сформовано автором

Стан організаційно-економічного забезпечення ТГ залежить від факторів впливу на її розвиток та ефективної діяльності суб'єктів території,

що позначається на цілях та сферах її зростання. Основою є ступінь наявності й ефективності елементів організаційного (діяльність ОМС) та економічного (фінансово-ресурсна основа) забезпечення, що в комплексі формує результативність загального стану місцевості та рівня її спроможності в економічному, соціальному, екологічному, управлінському напрямках.

Проте для подальшої життєздатності ТГ ключовою складовою є економічна основа функціонування та розвитку – власне фінансово-ресурсне забезпечення, а саме – місцевий бюджет, побудований відповідно до принципів бюджетної системи України [18, ст. 7]: єдності, збалансованості, самостійності, обґрунтованості, ефективності та результативності, стабільності, цільового використання коштів, публічності, справедливості та неупередженості, відповідальності.

Отже, стан економічного забезпечення ТГ, які входять до складу регіону, визначає ступінь його розвитку. Тому розвиток громад ґрунтується на пошуку, впровадженні ефективних моделей та механізмів планування організаційно-економічного забезпечення території для ефективності її подальшого зростання. При розробленні плану економічного розвитку потрібно врахувати інтереси всіх зацікавлених сторін ТГ – влади, бізнесу і населення, що позитивно вплине на фінансові результати у формуванні дохідної частини місцевого бюджету та загальний економічний ефект від їх діяльності.

Економічна спроможність ТГ як суб'єкта соціальних та економічних відносин регіону є її основною конкурентною перевагою, яка забезпечує конкурентоспроможність в економічному просторі держави і підвищує рівень власного та регіонального розвитку, тому що є невід'ємною його частиною за законодавством України. Передусім варто детально розглянути особливості формування та функціонування складових економічного забезпечення, формування фінансових надходжень до місцевих бюджетів за періодами відповідно до нормативно-правових документів держави, визначити можливості та шляхи зміцнення економічного потенціалу ТГ, які є

головним завданням місцевої влади і мають безпосередній вплив на економічне зростання громади, регіону та держави загалом.

1.3 Економічна сутність та методична основа функціонування територіальних громад

Світові глобалізаційні процеси вплинули на місцевий розвиток України шляхом системних суспільних трансформацій та ввели нові закономірності в його економічну інтеграцію. Реформа адміністративно-територіального устрою, підґрунтям якої є децентралізація, обумовила зміну відносин та перерозподіл відповідальності за економічний місцевий розвиток між державою, регіонами і громадами.

Конкурентоспроможність регіону залежить від економічного відродження, економічного зростання, економічного розвитку ТГ. Цей взаємозв'язок змушує пристосовуватися до трансформаційних змін та привертає увагу як держави, так і місцевих ТГ, які є гарантами забезпечення економічного розвитку регіону. Підвищення статусу території, вартості робочої сили, самостійне визначення власної економічної та фінансової перспективи, ефективне використання внутрішнього потенціалу, інвестиційна привабливість є об'єктивною метою органів місцевого самоврядування. Відповідальність за місцевий розвиток перетворює громаду з об'єкта управління в суб'єкт управління [154].

Прискорення економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності регіонів є основним завданням державної політики у напрямі їх розвитку, підґрунтям якого є укрупнені, фінансово й економічно спроможні громади.

Базовою передумовою формування спроможної територіальної громади є інституційне забезпечення, наявність певного обсягу природних, фінансових, економічних, трудових ресурсів території, які формують

фактори впливу на економічне зростання, підвищення якості життя місцевого населення. Таких ресурсів у достатній кількості були позбавлені дрібні громади. Тому об'єднання ТГ обрано засобом формування їх більшої спроможності. При об'єднанні громадам були надані більші повноваження на права локального управління та формування фінансово-ресурсної складової території.

Місцеві фінанси не тільки являють собою елемент фінансової системи, частину державних фінансів, але й є відносно самостійною системою економічних відносин, яка формує, розподіляє та використовує фінансові ресурси для місцевих бюджетів з метою виконання ними обов'язків та повноважень щодо удосконалення добробуту громад у всіх сферах життєдіяльності. Головним елементом для формування та подальшого розвитку місцевих фінансів є їх децентралізація, яка стала стимулом для ТГ щодо об'єднання та створення спроможних громад через механізм переходу бюджетів об'єднаних громад на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом і отримання обсягу видаткових повноважень з відповідним ресурсним забезпеченням на рівні міст обласного значення [182].

Системне управління фінансами регіону стає пріоритетним завданням і невід'ємною функцією ОМС. Тому основним важелем економічного забезпечення життєдіяльності ТГ є місцевий бюджет [114; 117; 221]. Здатність самостійно його формувати, пошуки шляхів збільшення його дохідної частини, раціональний розподіл, використання та нарощення фінансових ресурсів є факторами, які визначають фінансову самодостатність (спроможність) територіальної громади [182].

Реальність розвитку території залежить від фінансового забезпечення, достатнього для вирішення питань місцевого значення. Значна частина фінансових ресурсів (дохідної частини) місцевих бюджетів формується за рахунок місцевих податків та зборів. Основні показники формування бюджету територіальної громади за періоди становлення місцевого самоврядування України наведено в табл. 1.4.

Таблиця 1.4

**Податкові надходження
дохідної частини бюджетів територіальних громад**

Склад податкових надходжень у дохідній частині бюджету громад			
До 2015 р.	2015–2020 рр.	З 2021 р.	
Податок на доходи фізичних осіб – 25 %	Податок на доходи фізичних осіб – 60 %		
	Рентна плата за використання надр та природних ресурсів		
Плата за видачу ліцензій та сертифікатів			
	Державне мито		
Плата за реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності	Акцизний податок		
Плата за торговий патент на здійснення деяких видів підприємницької діяльності	Податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності		
Адміністративні штрафи	Податок на майно	Від 23.05.2020 р. зміни строків про встановлення місцевих податків та зборів, що сплачуються згідно з Податковим Кодексом України	Податок на майно
Єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва			Єдиний податок
	Збір з місця паркування транспортних засобів; туристичний збір		Збір з місця паркування транспортних засобів; туристичний збір
	Плата за оренду майна та майнових комплексів		
	Адміністративні збори та штрафні санкції		
	Екологічний податок (25 %)	Екологічний податок (25 %)	

Джерело: сформовано автором на основі [18; 110]

Аналіз базових складових наповнення бюджету місцевого самоврядування вказує на те, що реформа децентралізації та зміни в законодавчій базі позитивно вплинули на формування фінансового забезпечення громад, а саме: збільшилася база оподаткування – якщо до реформи у місцевий бюджет зараховували близько 10 найменувань податків та зборів, то від її початку – близько 50 джерел доходів. Фіскальна децентралізація – зміни в Бюджетному та Податковому кодексах – зміцнила економічну основу ТГ за рахунок визначених податкових надходжень від підприємств, бізнес-структур, організацій, установ, розташованих на території, як стимул для зміцнення її фінансової спроможності.

Реформа децентралізації [127; 132; 220] надала громадам можливості для зміцнення економічної бази місцевого розвитку через отримані ресурси та фінанси. На них покладено власні та делеговані повноваження, спрямовані на вирішення питань місцевого розвитку.

Одним із основних повноважень ОМС є забезпечення місцевого економічного розвитку. Економічним забезпеченням діяльності ТГ є наявність фінансових ресурсів – місцевий бюджет, який складається із власних доходів території та трансфертів з державного бюджету.

Економічне забезпечення діяльності ТГ складається із:

- власних доходів місцевого бюджету, який являє собою фонд фінансових ресурсів та є інструментом забезпечення завдань і функцій місцевого рівня. Власні доходи громади формують податкові надходження (забезпечують понад 88 % загальної суми власних доходів місцевих бюджетів), а саме: частина від загальнодержавних податків та зборів (податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток, рентна плата (за користування надрами, видобування корисних копалин), акциз з пального, місцеві податки і збори (податок на майно, єдиний податок, туристичний збір та ін.); неподаткові надходження (становлять близько 10 % загальної суми власних доходів місцевих бюджетів): плата за видачу ліцензій та дозволів, орендна плата, держмити, штрафи; інші надходження – кошти від продажу основного капіталу, цільові фонди, донорські кошти, отримані від Державного фонду регіонального розвитку як фінансової підтримки у вигляді субвенцій на виконання програм і проєктів згідно із планами соціально-економічного розвитку територій, спрямованих на формування означеної інфраструктури; кошти Європейського Союзу за Програмою підтримки секторальної політики в Україні; кошти інвесторів держави – підприємств, установ, організацій (приватне партнерство);
- трансфертів з державного бюджету у вигляді коштів, які збалансовують та вирівнюють фінансову спроможність місцевих бюджетів (дотації та субвенції з державного бюджету) [18].

Економічне забезпечення функціонування територіальної громади зображено на рис. 1.7.

Рис. 1.7. Економічне забезпечення функціонування територіальної громади

Джерело: сформовано автором на основі [18]

У практиці сьогодення місцеве самоврядування не здатне забезпечити наповнення дохідної частини місцевого бюджету та є залежним від держави.

Слабким у фінансовому відношенні громадам для усунення фінансових диспропорцій надається державна фінансова підтримка. Зменшення частки власних надходжень компенсується наданням трансфертів з державного бюджету. Державні дотації та субвенції на розвиток громади сприяють додатковим можливостям у напрямі надання адміністративних послуг, відсутніх раніше, особливо для сільських територій.

Реформа територіального устрою України привела до змін у формуванні бюджетної системи країни, яка нині складається з державного бюджету та місцевих бюджетів. Державний бюджет не передбачає покриття бюджетних зобов'язань органів місцевого самоврядування державними коштами, а місцеві бюджети не несуть відповідальність за зобов'язання держави. Зміни у бюджетній системі України у зв'язку з децентралізацією наочно зображено на рис. 1.8.

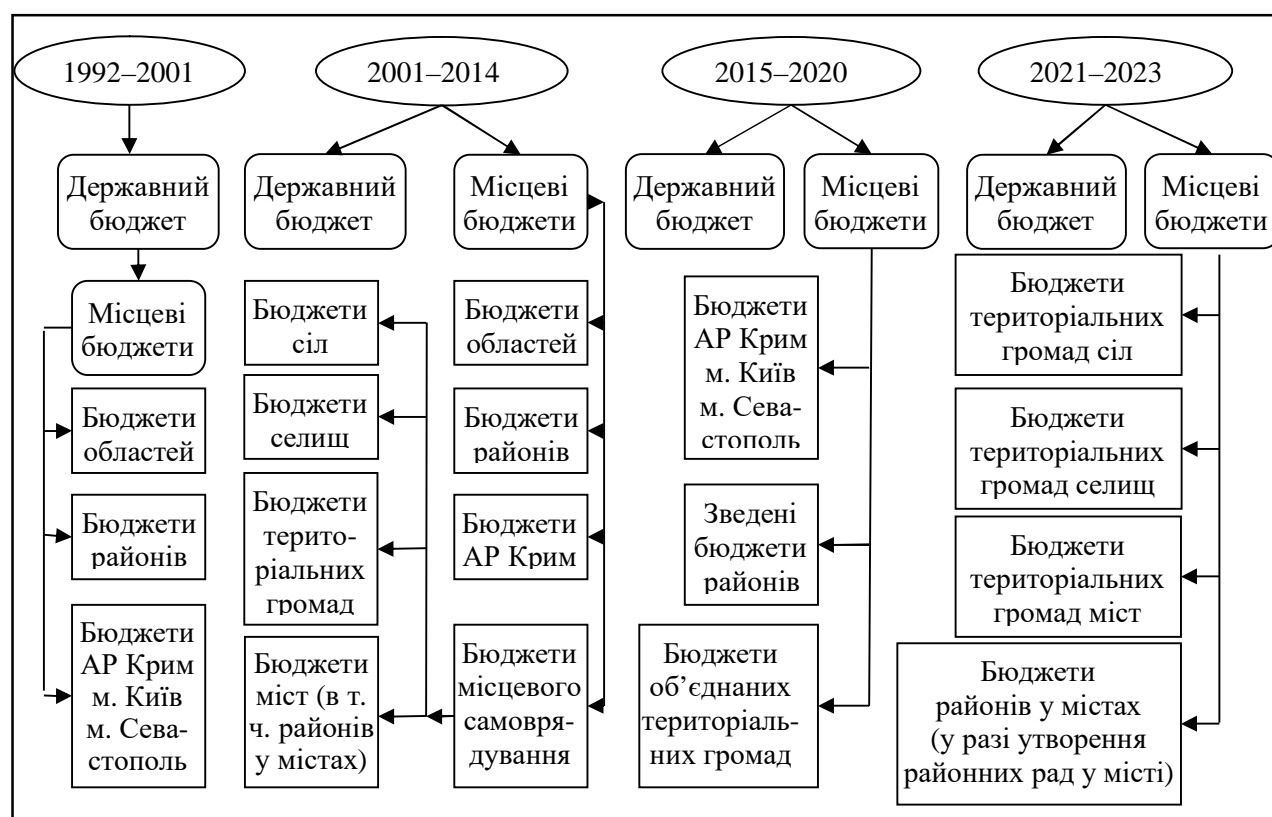

Рис. 1.8. Складники бюджетної системи України (1992–2023 рр.)

Джерело: сформовано автором на основі [18]

Фіскальна децентралізація сприяла внесенню змін до Бюджетного та Податкового кодексів України, що позитивно вплинуло на розвиток місцевого самоврядування та зміцнило економічні можливості громад. Перерозподіл загальнодержавних податків зафіксував за кожною територіальною громадою стабільну дохідну базу для реалізації її функцій. Їх бюджети стали відповідними до бюджетів міст обласного значення. Наявність власних дохідних джерел надала право визначення напрямів їх використання. Самостійність місцевих бюджетів громад та їх фінансова незалежність визначені державою на законодавчому рівні. Вони не підпорядковуються міським, обласним та районним бюджетам. Законодавчі зміни до Бюджетного та Податкового кодексів [18; 110], враховуючи поновлену фінансову складову місцевих бюджетів, визначають особливості формування бюджетів ТГ:

- підвищення самостійності у складанні прогнозів та проєктів місцевих бюджетів;

- розширення дохідної бази місцевих бюджетів – зарахування 60 % податку на доходи фізичних осіб – займає найбільшу частку у власних доходах, значно перевищуючи інші дохідні джерела. Попереднє зарахування проводилося до районного бюджету. Доходи бюджетів ОТГ визначаються відповідно до Бюджетного Кодексу України [18] – загальний фонд, спеціальний фонд та бюджет розвитку;

- мають прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом – пряме надходження коштів з державного бюджету України на плановий рік у вигляді міжбюджетних трансфертів до місцевого бюджету громади, а саме: медична та освітня субвенції; базова дотація; інші дотації та субвенції, якщо є потреби для надання або отримання певних міжбюджетних трансфертів;

- децентралізація видаткових повноважень, що делеговані державою у соціально-культурній сфері: утримання закладів освітньої, медичної та культурної сфери, соціального забезпечення та захисту;

- здійснення місцевих внутрішніх запозичень, зовнішніх запозичень від міжнародних фінансових організацій з метою фінансування бюджету розвитку;

- спрощення процедури надання місцевих гарантій;

- нова система бюджетного вирівнювання;

- самостійний вибір установ з обслуговування коштів власних надходжень та місцевих бюджетів.

Здійснюється бюджетне вирівнювання шляхом застосування системи горизонтального вирівнювання податкової спроможності. Різниця соціально-економічного розвитку територій потребує вирівнювання видатків між місцевими та державним бюджетами. За потреби, базова дотація призначається місцевому бюджету з державного, а реверсна – з місцевого до державного бюджету та розраховується лише за податком на доходи фізичних осіб. Інші платежі залишаються в розпорядженні місцевих бюджетів та не підлягають вирівнюванню. Індекси податкової спроможності не повинні змінюватись частіше одного разу на рік, за винятком окремих випадків, зазначених у Бюджетному Кодексі України [18].

Проведення горизонтального вирівнювання податкоспроможності та розрахунку обсягів дотацій здійснюють за такими параметрами [18]: кількість населення; надходження податку на доходи фізичних осіб за останній звітний бюджетний період; індекс податкоспроможності відповідного бюджету. Базову дотацію потребують місцеві бюджети з рівнем надходжень податку на доходи фізичних осіб на одну особу нижче 0,9 середнього показника по Україні (80 % суми, необхідної до рівня показника 0,9) для підвищення рівня їх забезпеченості. Реверсна дотація застосовується до бюджетів ТГ, де цей показник вищий за 1,1 середнього в Україні (передається до державного бюджету 50 % перевищення індексу податкоспроможності 1,1). Вирівнювання не здійснюється, якщо в місцевому бюджеті рівень надходжень податку на доходи фізичних осіб на одного жителя коливається в межах 0,9–1,1 (рис. 1.9).

Цей підхід стимулює органи місцевого самоврядування розширювати базу оподаткування та залучати додаткові фінансові надходження, що сприяє збільшенню доходу бюджету ТГ.

Методи місцевого управління, забезпеченість фінансовими ресурсами формують здатність громади до подальшого розвитку. Цьому сприяє цільове використання наявного потенціалу відповідно до пріоритетних потреб території та пошуки, впровадження шляхів його нарощення. Важливими критеріями розвитку території є чисельність населення громади (чим більша кількість, тим вищі показники надходжень) та розташування на ній потужних бюджетоутворюючих підприємств.

Рис. 1.9. Горизонтальне вирівнювання податкоспроможності бюджетів

Джерело: сформовано автором на основі [18]

Протягом періоду фіскальної децентралізації актуальним є питання залежності місцевих бюджетів від фінансової допомоги держави у вигляді дотацій. Територіальні громади отримують фінансову допомогу у вигляді базової дотації та субвенцій на: здійснення державних програм соціального захисту; виконання інвестиційних програм і проєктів; розвиток загальної інфраструктури місцевого значення (будівництво, автомобільні дороги тощо), фінансування заходів соціально-економічної компенсації ризику

населення зони спостереження; освіти; медицину та інші додаткові дотації та субвенції [18, ст. 97].

Рівень дотаційної підтримки бюджетів території визначає ступінь залежності громад від фінансової підтримки з державного бюджету.

За рахунок доходів загального фонду бюджету громади формують видатки «...на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання публічних послуг і які розташовані найближче до споживачів» [18, ст. 97], а саме на: освіту; охорону здоров'я; соціальний захист і соціальне забезпечення; культуру і мистецтво; фізкультуру і спорт [18, ст. 89] та на утримання апарату управління. Цей показник визначає частку бюджетних коштів, які витрачаються на адміністративний корпус громади. Питома вага суми заробітної плати з нарахуваннями у видатках загального фонду бюджету громади (не враховуючи трансферти) є часткою, яка визначає розмір витрат на виплату заробітної плати працівникам державних установ.

Моніторинг показників доходів, видатків і дотацій місцевості за попередній рік дає можливість ОМС визначити прогнози та проєкти на плановий бюджетний період та виявити похибки у виконанні місцевого бюджету і вжити заходів у плануванні майбутніх періодів. За допомогою системи моніторингу часток, з яких складаються бюджети громад, визначають динаміку показників їх зростання, що характеризує економічну ситуацію в регіонах та державі в цілому.

Слід зазначити, що велика кількість населених пунктів у складі ТГ не завжди забезпечує її високу фінансову спроможність. Основними категоріями, здатними вплинути на її підвищення, є: наявність потужних підприємств; достатня кількість трудового потенціалу та власна ресурсна складова, що дасть можливість збільшення доходів громади. Закономірністю є те, що великі громади мають кращі перспективи для розвитку, тому що є більші можливості для діяльності малого та середнього бізнесу через великий ринок збуту товарів і послуг на місцевому рівні та наявність кваліфікованих

трудових ресурсів. За рахунок наявності перелічених категорій автоматично відбувається зростання податкового потенціалу, що є індикатором у збільшенні можливостей фінансування установ і закладів комунальної власності, об'єктів інфраструктури, що підвищує рівень надання комунальних та суспільних послуг. Однак органи місцевого самоврядування повинні самостійно рекламувати [43; 50; 64] себе в економічному просторі держави, готувати привабливі інвестиційні пропозиції та запрошувати на вигідних для них умовах роботодавців, які на партнерських основах будуть сприяти економічній активності місцевого малого та середнього бізнесу, що надасть збільшення робочих місць і забезпечить наповнення місцевого бюджету ТГ, зменшуючи залежність від державного.

Отже, в економічному забезпеченні місцевого економічного розвитку ключовим чинником є саме фінансова складова – місцевий бюджет та джерела його формування, нарощення дохідної частини та пошук резервів надходжень до бюджету, збільшення фінансових ресурсів за рахунок наявних та якісне управління ними [150]. Всі ці фактори здатні забезпечити самодостатність та економічну спроможність громади.

Фінансова самодостатність громади сприяє економічній самостійності, що є запорукою ефективного господарського розвитку територій шляхом задоволення інтересів громад і потреб населення в отриманні суспільних послуг. Підвищення рівня фінансової спроможності територіальної громади вирішується за рахунок:

- методів управління;
- ступеня розвитку ринкових відносин та структур;
- нарощення та використання власного економічного потенціалу;
- стимулювання та підтримки розвитку місцевого бізнесу;
- сучасних форм господарської діяльності;
- залучення населення до підприємницької діяльності;
- створення привабливих умов для інвесторів.

Оптимальними шляхами вирішення проблем економічного зростання територій та пріоритетними напрямками фінансової політики ТГ є:

- підвищення добробуту і якості життя громадян;
- формування привабливих інвестиційних умов для залучення інвестицій на територію громади;
- підтримка, забезпечення сталого зростання економічної сфери території;
- надання матеріальної та фінансової допомоги малому та середньому бізнесу, регулювання пільгових умов оподаткування, організація добровільних внесків і пожертвувань для створення нових підприємств з обслуговування соціально-економічної інфраструктури;
- формування ділової інфраструктури з наданням якісних юридичних, аудиторських, інформаційних, консалтингових послуг;
- покращення стану об'єктів технічної інфраструктури, а саме: доріг загального користування, мереж водо-, тепло-, газопостачання, телекомунікацій, транспортних шляхів, інших об'єктів стратегічного значення, що перебувають у комунальній власності чи спільному користуванні районних та обласних рад;
- зміцнення дохідної бази ТГ та мобілізація внутрішніх податкових резервів;
- підвищення ефективності бюджетних витрат;
- вдосконалення міжбюджетних відносин з метою стимулювання соціально-економічного розвитку ТГ;
- широке залучення громадськості до участі у формуванні бюджетного процесу для визначення основних напрямів використання бюджетних коштів в інтересах безпосередніх споживачів соціальних послуг [150].

Отже, можна зробити висновок, що фінансова децентралізація зробила місцеві бюджети незалежними від державного бюджету, що сприяло формуванню додаткових можливостей для подальшого розвитку територій шляхом впровадження реальних проєктів відповідно до потреб громади.

Успішність життєздатності територіальної громади залежить від найсуттєвішого аспекту для її розвитку – економічного. Наразі з введенням воєнного стану в Україні з лютого 2022 р. відбулися кардинальні зміни в усіх напрямках життя суспільства держави. Ця ситуація позначилася й на умовах подальшої життєдіяльності громадськості, суспільства загалом та територій, які становлять локальні утворення – територіальні громади.

В умовах воєнного стану на території України внесено зміни до нормативно-правових документів [118] щодо бюджетної сфери. Метою впровадження таких заходів передбачено ефективне функціонування бюджетного напрямку у цей період, а саме: оперативне, безперервне, своєчасне виконання місцевих бюджетів, які забезпечують життєво необхідні потреби жителів ТГ.

Особливості роботи виконавчих комітетів місцевих рад ТГ за напрямом корегування місцевого бюджетного процесу у період воєнного стану [104] та відповідно до умов території:

- внесення змін до місцевого бюджету;
- перерозподіл видатків у межах загального обсягу бюджетних призначень на рік (з метою фінансування добровольчих формувань територіальної оборони; підтримки внутрішньо переміщених, евакуйованих осіб, фінансування діяльності військових адміністрацій населених пунктів, де утворено військову адміністрацію) [119];
- прийняття рішень щодо перерахування коштів з місцевого до державного бюджету відповідно до загострення воєнної ситуації на певній території;
- затвердження проєктів місцевих бюджетів;
- використання понад 1 % резервного фонду у частині перевищення обсягу видатків загального фонду певного місцевого бюджету відповідно до ситуації на території [123].

Під час дії воєнного стану на території, де не ведуться бойові дії, голова територіальної громади – сільський, селищний, міський – має право

прийняти рішення щодо передачі коштів з місцевого бюджету на потреби Збройних Сил України; корегувати програми соціально-економічного, культурного розвитку локації, цільові програми, спрямовані на інші потреби місцевості [134].

Особливості нормативно-правових змін щодо розподілу коштів з державного бюджету до місцевих бюджетів, населення та бізнесу ТГ в умовах воєнного стану наведено в табл. 1.5.

Таблиця 1.5

**Державна фінансова підтримка
територіальних громад України на період воєнного стану**

Місцеві бюджети	Населення	Бізнес
Передбачено погашення позик (місцевого боргу) у розмірі 80 %, наданих на покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів (наявність заборгованості позик)	Безоплатне забезпечення продовольчими товарами тривалого зберігання населення ТГ в регіонах, на території яких тривають активні бойові дії	Знято обмеження у кредитуванні (не більше 1 року) для суб'єктів великого підприємництва (не менше 60 % торгівельних площ – торгівля продуктами)
В умовах воєнного стану не здійснюється перерахування реверсної дотації з місцевих бюджетів територій до державного бюджету	Залишки коштів освітньої субвенції місцевих бюджетів на 01.01.2022 р. спрямовувати з державного до місцевих бюджетів на заходи територіальної оборони; переміщення, евакуацію, вивезення цивільного населення у безпечні місця із небезпечних територій, де ведуться бойові дії; задоволення продовольчих потреб цивільного населення	Роботодавцям за працевлаштування ВПО (крім бюджетних установ) надається щомісячна компенсація з державного бюджету 6500 грн. за кожну працевлаштовану особу

Джерело: сформовано автором на основі [104]

Вся державна допомога, надана в період дії воєнного стану і протягом року після його завершення або скасування, вважається допустимою за нормами Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [123]. Надавачі державної допомоги звільняються від подання звітності про чинну державну допомогу та обов'язку подання повідомлення про нову державну допомогу. Зміни нормативно-правової бази щодо місцевих бюджетів громад наведено в Додатку Б.

Для місцевих бюджетів скасовано вимоги [123]:

- щодо передачі коштів у межах місцевого бюджету (загальним та спеціальним фондами) – в межах бюджетних призначень щодо прийняття місцевого бюджету або внесення змін до нього;
- обов'язкової публікації звіту місцевих бюджетів (не пізніше 1 березня поточного року);
- публічного представлення інформації про виконання бюджетних програм головними розпорядниками бюджетних коштів за звітний рік (до 15 березня поточного року);
- щодо подання річного звіту не пізніше 1 квітня поточного року, всі норми щодо складання та схвалення прогнозів місцевих бюджетів;
- щодо термінів подання Казначейством звітності про виконання місцевих бюджетів.

Отже, на період воєнного часу в Україні зазначені зміни податкового та митного законодавства створили умови для належного реагування у напрямках вчасного захисту безпеки населення, фінансування заходів територіальної оборони, комунальних підприємств, функціонування бюджетної сфери, полегшення роботи бізнес-структур на територіях держави для збереження робочих місць та забезпечення виробництва необхідної продукції. Однак непередбачувані події – релокація підприємств та велика кількість ВПО – можуть негативно вплинути на постраждалі від збройної агресії території. Це пов'язано з непропорційним наповненням місцевих бюджетів ТГ, що позначиться на їх життєдіяльності, спровокує наступні виклики та потребу запровадження нових заходів управління місцевим розвитком.

Недостатнє фінансове забезпечення ТГ, дотаційність місцевих бюджетів протягом періоду проведення реформи децентралізації, особливо в період зниження показників економічного розвитку держави через воєнний стан у країні, потребують пошуку шляхів і методів підвищення фінансової спроможності та зростання громад. Основним і першочерговим завданням

ОМС на цей час, навіть зі значно більшим ступенем відповідальності перед громадою, ніж у попередні періоди розвитку місцевого самоврядування України, є забезпечення її життєдіяльності через акумуляцію фінансових ресурсів для життєздатності території.

Варто зауважити, що ключовим елементом впливу на вирішення зазначеного завдання є наявні та ефективно діючі суб'єкти господарювання території, завдяки яким відбувається наповнення значної частини статей загального фонду доходів місцевого бюджету.

На думку автора, доцільним є проведення об'єктивної оцінки економічного потенціалу ТГ, а саме, результативності формування місцевих бюджетів, що надасть додаткові можливості для вирішення проблематики економічного зростання території. Тому для активізації процесу підвищення рівня спроможності громади органам управління варто сформувати концептуальні засади розвитку громади на підставі оцінювання її економічного потенціалу.

Отже, дослідження нерівномірного розвитку регіонів в умовах децентралізації дасть можливість виявити особливості зростання ТГ в період реформи місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою і дозволить сформувати висновки для подальшої стратегії розвитку.

Наразі територіальний розвиток та збільшення місцевих доходів є викликами світового масштабу. Відмінність територій, їх певні переваги та недоліки вимагають пошуку індивідуального підходу до економічного зростання. Ця проблематика цікава широкому колу світової дослідницької спільноти різних напрямів. Науковці вивчають шляхи формування та удосконалення рішень для забезпечення місцевого економічного розвитку через пошук нових джерел надходжень до бюджетів в умовах фіскальної децентралізації [203; 208; 216]. Вирішення зазначеного питання вимагає розширення кола досліджень у поєднанні економічного та математичного моделювання. За результатами напрацювань наукової спільноти з визначеного напрямку варто зробити висновок про необхідність формування

єдиної системної методики здійснення комплексного оцінювання щодо подальших перспектив економічного зростання ТГ і визначення особливостей акумулювання статей надходжень дохідної частини місцевих бюджетів.

На думку автора, оцінювання економічного стану території [164; 184; 192; 193; 224] потребує застосування специфічних методів дослідження: економіко-математичного моделювання, багатофакторного кореляційного аналізу, рейтингового, індексного методів.

Методичний підхід до оцінювання економічного забезпечення територіальної громади зображено на рис. 1.10.

Основними показниками оцінювання економічного забезпечення території визначено:

– ефективність формування фінансової стійкості місцевих бюджетів – показує здатність наповнення місцевого бюджету, ступінь забезпечення власними і дотаційними ресурсами, результативність роботи органів місцевого управління, а саме – вдала побудова планування, розподілу та використання фінансової складової громади. Для розрахунку обрано показники у рамках місцевого бюджету: показники фінансової спроможності, фінансової автономії, фінансової ефективності;

– ефективність формування фінансових потоків – показує рівень впливу бізнес-середовища на економічний стан громади. Показники для розрахунків обрано відповідно до основних напрямів діяльності бізнес-структур (податкові надходження у місцевий бюджет, середній рівень доходів на одну особу, поточні витрати на охорону природного середовища, капітальні інвестиції);

– ефективність діяльності бізнесу та інвестицій території – показує рівень впливу суб'єктів підприємницького середовища та інвестицій на економічне зростання, екологічну ситуацію, рівень і якість життя населення, інвестиційний стан місцевості.

Рис. 1.10. Методичний підхід до оцінювання економічного забезпечення територіальної громади
Джерело: сформовано автором

Наявність значної економічної та соціальної диференціації регіонального розвитку України, необхідність її стабілізації продукує потребу у визначенні економічної самодостатності ТГ у частині визначення рівня результативності формування місцевих бюджетів, стабільності та ефективності формування фінансових потоків дохідної частини бюджетів, визначення факторів впливу на зростання громади.

Оцінювання розбіжностей розвитку територій у напрямі наповнення місцевих бюджетів дасть можливість виявити особливості розвитку ТГ та виокремити шляхи подальшого формування її ресурсної складової, а саме:

- виявити особливості формування їх дохідної частини за різними статтями фінансових надходжень, що впливає на стабільність у забезпеченні розвитку;

- дослідити рівень рівноваги в контексті співвідношення джерел фінансування (надходжень та видатків) як фактора впливу на результативність використання бюджетних коштів;

- оцінити фінансову стійкість місцевих бюджетів на основі оцінки їх поточного стану та міжбюджетних відносин;

- визначити подальші можливості та підходи до формування місцевих бюджетів як основні елементи здатності розвитку ТГ в умовах фіскальної децентралізації;

- виявити ступінь внеску бізнес-структур в економічне, соціальне, екологічне, інвестиційне зростання території;

- виявити ефективність впливу діяльності бізнес-середовища території на економічний розвиток.

Діагностика економічного потенціалу території спрямована на комплексну оцінку її економічного стану у частині спроможності, ефективності, стабільності наповнення місцевих бюджетів та фінансових потоків, ефективності діяльності суб'єктів господарювання місцевості, виявлення потужних та слабких сторін економічної складової території. За результатами оцінювання економічного потенціалу місцевості, проведеного

за всіма напрямками, які мають прямий вплив на формування фінансових надходжень території – дохідної частини місцевого бюджету, формують додаткові уявлення про недоліки та переваги в управлінні місцевим економічним розвитком і продукують визначення концептуальних засад подальших рішень та дій щодо місцевого економічного розвитку ТГ.

Варто зауважити, що фіскальна децентралізація надала нові можливості планування і розвитку економіки власної території громад, незалежності у формуванні та використанні місцевих бюджетів відповідно до її потреб та особливостей життєдіяльності. Муніципальна економіка не лише надає більше можливостей ТГ у виборі інструментів для вирішення завдань місцевого розвитку, але й спрямована забезпечити сталий розвиток української держави.

Під час написання першого розділу було використано джерела: [1; 2; 6; 8–10; 12–15; 17–19; 24; 41–43; 50; 57; 62; 63; 65; 66; 68; 70; 72–74; 88; 90; 92–96; 102; 104–106; 110; 113; 118; 119; 123; 125–127; 129–131; 133; 134; 141; 144; 145; 150; 156; 159–162; 164; 169; 170; 172; 186; 192; 194; 195; 197; 199; 202–204; 207; 208; 211; 212; 216; 218; 224–226; 228; 229; 231].

Основні результати наукового дослідження, що отримані в цьому розділі, опубліковані автором у наукових працях [147, 150, 153, 155; 156, 157, 158, 182].

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

2.1 Інституційний стан та тенденції фінансового забезпечення регіонів України

За часів незалежності України для отримання економічного ефекту в розвитку регіонів органи державної влади неодноразово планували провести реформу зазначеного напрямку як каталізатор забезпечення локального розвитку та розвитку національної економіки загалом. Реалізацію зазначеної мети було здійснено шляхом змін законодавчого нормативно-правового забезпечення, які передбачали формування ефективного, адміністративно та фінансово спроможного місцевого самоврядування. Відбувся розподіл повноважень між рівнями управління, і фінансові ресурси було передано на місцевий рівень.

Реформа децентралізації та адміністративно-територіального устрою зміцнила роль територіальних громад [31; 220] у контексті розвитку регіону та держави. Фіскальна децентралізація змінила структуру бюджетоутворення держави [39; 82; 115; 117; 222].

Відповідно до змін Бюджетного та Податкового кодексів громади отримали значну частину ресурсного забезпечення для формування власних місцевих бюджетів. Поступово (2015–2020 рр.) відбулося укрупнення громад через їх об'єднання (ОТГ) територіально для формування більшого ресурсного та фінансового потенціалу. Добровільно об'єднувалися суміжні територіальні громади сіл, селищ, міст.

Наразі виникають питання: чи отримано очікуваний результат від реформи децентралізації, чи досягнуто її основних завдань у напрямі

формування та розвитку спроможних ТГ, здатних забезпечити власну життєздатність і створити макроекономічну стабільність регіону та держави загалом.

У цьому контексті доцільно визначити ключові результати децентралізації в Україні. В процесі аналізу формування ТГ виникає необхідність розгляду результатів її поетапного проведення (зазначено в підрозділі 1.2), а саме: як відбувалися формування ОТГ (2015–2020 рр.) та зміни адміністративно-територіального устрою держави (2020–2021 рр.); який стан місцевих бюджетів у зв'язку з їх перерозподілом між державними та місцевими рівнями у розрізі 2015–2020 рр.

В Україні за період 2015–2020 рр. утворено 1074 ОТГ. У 2015 р. їх кількість становила 159 ОТГ, у 2016 р. – 366 ОТГ, що на 207 громад більше, ніж у попередньому періоді. Найактивнішим етапом у формуванні ОТГ був 2017 р. Станом на кінець року нараховувалося 664 ОТГ, що на 299 більше попереднього. Загальний показник 2018 р. – 805 ОТГ, додалася 141 ОТГ. У 2019 р. (982 ОТГ) утворено 177 громад, у 2020 р. – 91 ОТГ, що загалом становило 1074 ОТГ. Чисельність населення ОТГ становила 12,2 млн. осіб (без окупованих територій).

Площа функціонуючих ОТГ мала показник 255,8 тис. км² підконтрольної території України. Поетапний процес формування громад держави та його динаміку наочно подано в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Характеристика формування ОТГ в Україні у період 2015–2020 рр.

Назва показника	Значення показників по роках					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Кількість ОТГ, од.	159	365 (+206)	664 (+299)	805 (+141)	982 (+177)	1074 (+91)
Кількість жителів, які проживають в ОТГ, млн. осіб	1,4	3,1 (+1,7)	5,6 (+2,5)	8,3 (+2,7)	11,2 (+2,9)	12,2 (+1,0)
Площа ОТГ, тис. км ²	36,8	89,6 (+52,7)	167,5 (+77,9)	193,5 (+26,0)	232,7 (+39,2)	255,8 (+23,1)

Джерело: сформовано автором на основі [90]

Варто зазначити, що відповідно до законодавства України відбулося формування спроможних ОТГ. За даними Моніторингу процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування, на 10.08.2020 р. їх кількість становила 983 ОТГ (з 1074 ОТГ 91 ОТГ перебувала в очікуванні рішення ЦВК про призначення перших місцевих виборів), чисельність населення – 32,1 %, площа спроможних громад – 41,7 %, кількість громад, що об'єдналися, – 41,0 % [90].

У червні та липні 2020 р. на законодавчому рівні було впроваджено нормативно-правові документи, які внесли зміни у систему адміністративно-територіального устрою базового рівня (визначення адміністративних центрів та затвердження ТГ) та формування нової системи адміністративно-територіального устрою субрегіонального (районного) рівня (утворення та ліквідація районів). Таким чином, з 983 (+91) ОТГ було сформовано 1470 ТГ, з них: міських – 410 ТГ, селищних – 433 ТГ, сільських – 627 ТГ. Зазначена кількість громад розташована на території 136 реорганізованих районів України, до впровадження змін їх чисельність становила 490 районів [90].

Утворення нових районів відбулося виключно для оптимальної організації системи виконавчої влади: місцеві адміністрації, фіскальні органи, поліція, прокуратура, державне управління статистики, суди. Повноваження і основний ресурс передано у громади.

Нову систему адміністративно-територіального устрою держави та впровадження практики співробітництва новостворених ТГ за 2020–2021 рр. наведено в табл. 2.2.

Четвіркою лідерів з формування ТГ серед регіонів є: Одеський (91), Дніпропетровський (86), Львівський (73), Київський (69).

Найменшу активність щодо об'єднання громад зафіксовано в Кіровоградському (49), Луганському (37), Херсонському (49) регіонах [90].

Таблиця 2.2

**Нова система адміністративно-територіального устрою України
та співробітництво територіальних громад у 2020–2021 рр.**

Регіони	Кількість ТГ (адміністративно-територіальних одиниць базового рівня), од.	Кількість районів (одиниць субрегіонального рівня), од.	Кількість проєктів співробітництва громад, од.	
			2020 р.	2021 р.
АР Крим	Буде утворено громади після деокупації АР Крим			
Вінницький	63	10	-	7
Волинський	54	6	1	1
Дніпропетровський	86	4	1	17
Донецький	66	7	-	1
Житомирський	66	8	-	2
Закарпатський	64	4	-	3
Запорізький	67	6	8	16
Івано-Франківський	62	5	-	5
Київський	69	6	-	8
Кіровоградський	49	7	3	8
Луганський	37	4	-	1
Львівський	73	8	-	13
Миколаївський	52	7	-	6
Одеський	91	4	-	6
Полтавський	60	7	2	7
Рівненський	64	4	1	14
Сумський	51	4	-	4
Тернопільський	55	5	-	1
Харківський	56	3	-	15
Херсонський	49	7	-	1
Хмельницький	60	5	-	1
Черкаський	66	3	-	4
Чернівецький	52	4	-	6
Чернігівський	57	3	-	6
м. Київ	1	-	-	-
разом	1470	136	16	153

Джерело: сформовано автором на основі [90]

У новостворених громадах діє міжмуніципальне співробітництво за різними напрямками, зокрема з розвитку освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, житлово-комунального господарства, благоустрою тощо. Так, у 2020 р. загальна кількість проєктів становила 16 од. за участі 16 громад Волинського, Дніпропетровського, Запорізького,

Кіровоградського, Полтавського, Рівненського регіонів. У 2021 р. громади (296 ТГ) всіх регіонів держави активізували свої дії в цьому напрямі та впровадили 153 проекти міжмуніципального співробітництва. Найбільш активними були: Дніпропетровський (17), Запорізький (16), Львівський (13), Рівненський (14), Харківський (15) регіони. По одному проекту впровадили: Волинський, Донецький, Луганський, Тернопільський, Херсонський, Хмельницький регіони.

Статистичні дані щодо збільшення проєктів співробітництва вказують на те, що активність об'єднаних громад зростає і надає нові можливості для соціального та економічного розвитку. Збільшення напрямів співпраці, взаємодії та міжтериторіального партнерства [204] створює додаткові умови для рекламування та позиціонування [64] своєї території як такої, яка має на меті збільшити показники своєї діяльності [165], особливо в напрямі нарощення доходів місцевого рівня та збільшення надходжень до місцевих бюджетів ТГ.

Формування ТГ за регіонами України наочно зображено на рис. 2.1.

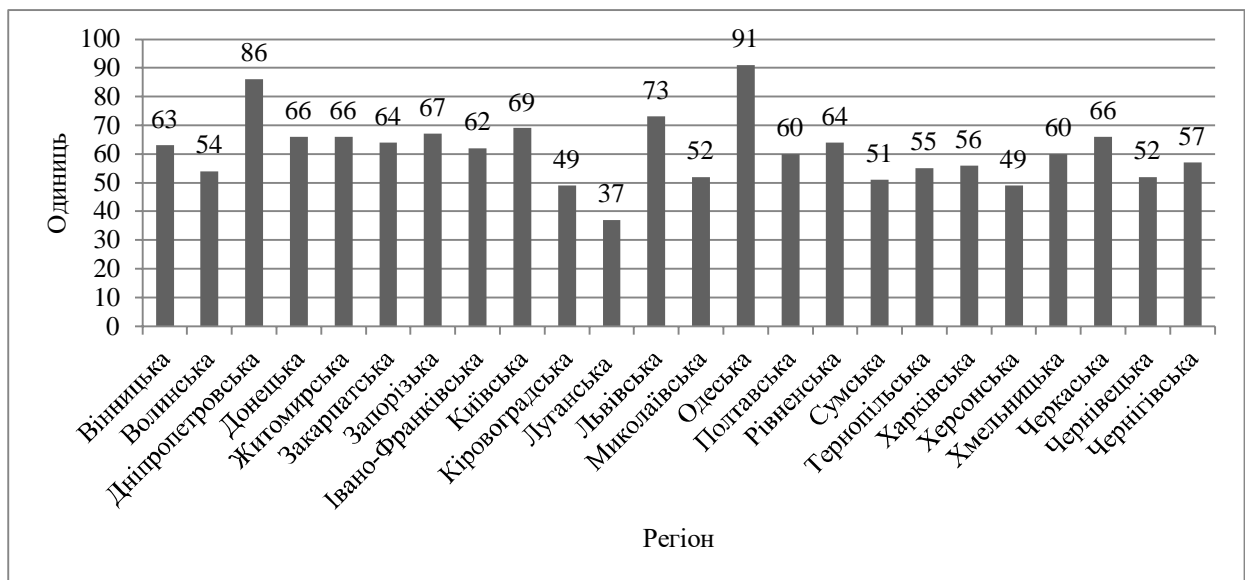

Рис. 2.1. Формування територіальних громад у регіонах України у 2021 р.

Джерело: сформовано автором на основі [90]

Під час формування ТГ по кожному регіону України органи державного управління розробили перспективні плани щодо їх утворення з метою запобігання хаотичному об'єднанню. Відповідно до права добровільного укрупнення базових адміністративно-територіальних одиниць діючі місцеві спільноти мали можливість внести корективи [123] – обґрунтовані зміни до початкових перспективних планів у зв'язку зі специфікою території. Варто зауважити про індивідуальний підхід до критеріїв окремої місцевості і відсутність єдиного шаблону до їх об'єднання. Відхиленням від загальних стандартів укрупнення слугувала наявність певних обставин території.

Зміни в адміністративно-територіальному устрої передбачали не тільки територіальне об'єднання громад, а й формування спроможних ТГ через зміцнення їх фінансового забезпечення відповідно до фінансової децентралізації.

Фінансову децентралізацію активізували зміни у Бюджетному та Податковому кодексах України. Вона стала першочерговим кроком реформування місцевого самоврядування за новими підходами у напрямі формування та використання місцевої фінансово-ресурсної складової, а саме: передача додаткових фінансових повноважень органам місцевого управління, прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом, законодавчо визначені стабільні джерела надходжень до місцевого бюджету.

За аналізом особливостей формування фінансово-економічного потенціалу ТГ України варто звернути увагу на стан місцевих бюджетів [39; 82] у зв'язку з їх перерозподілом між державним та місцевими рівнями.

Варто зауважити, що у зв'язку із введенням воєнного стану на території України внесено зміни у нормативно-правові документи щодо подання річної фінансової та нефінансової звітності на всіх рівнях господарювання (описано автором у підрозділі 1.3). Офіційно оприлюднено статистичні дані: Міністерства фінансів України [166] за 2021 р. включно; Державного комітету статистики України [33], Головного управління статистики у

Черкаській області [32] (подано за 2020 р., за 2021 р. – частково). Терміни оприлюднення звітної інформації перенесено на невизначений термін – після закінчення дії воєнного стану або через три місяці після його відміни. Для проведення аналізу визначено часовий проміжок – 2017–2021 рр. Обраний часовий діапазон дасть можливість дослідити формування місцевих бюджетів України за останні п'ять років для уявлення про зміни фінансових надходжень та видатків місцевих бюджетів, що вкаже ступінь спроможності ТГ під час активного етапу реформи децентралізації та місцевого самоврядування (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Динаміка формування доходів та видатків місцевих бюджетів України
за 2017–2021 рр.**

Показники	Значення по роках					Темпи приросту, %	
	2017	2018	2019	2020	2021	2021 р./ 2017 р.	2021 р./ 2019 р.
Доходи місцевих бюджетів (без трансфертів), млн. грн.	229,5	263,5	300,3	311,4	378,1	64,7	25,9
Доходи місцевих бюджетів (з трансфертами з державного бюджету), млн. грн.	502,1	562,4	560,5	471,5	580,7	15,6	3,6
Трансферти з державного бюджету, млн. грн.	272,6	298,9	260,3	160,2	202,6	-25,7	-22,2
Видатки місцевих бюджетів (без трансфертів), млн. грн.	490,2	563,3	557,6	467,5	556,8	13,6	-0,14
Видатки місцевих бюджетів (з трансфертами), млн. грн.	496,1	570,6	566,3	478,2	569,4	14,8	0,54

Джерело: сформовано автором на основі [166]

Результати аналізу доходів та видатків місцевих бюджетів за 2017–2021 рр. вказують на те, що доходи місцевих бюджетів (не враховуючи трансферти з державного бюджету) мали стійку тенденцію до зростання. Так, у 2017 р. вони становили 229,5 млн. грн., у 2019 р. – 300,3 млн. грн., 2021 р. – 378,1 млн. грн. Відповідно, темпи приросту становили: 2017–2021 рр. – 64,7 %, 2019–2021 рр. – 25,9 %. У розрізі 2017–2021 рр. відбулося зростання власних доходів місцевих бюджетів, що вказує на економічну активність у громадах.

За аналізом загальних доходів місцевих бюджетів (з трансфертами) виявлено наступне: у 2017–2021 рр. темпи приросту становили 15,6 %, у 2019–2021 рр. – 3,6 %. Це засвідчує факт зменшення фінансового потенціалу цього напрямку, але водночас збережені тенденції нарощування дохідної частини місцевих бюджетів. Залежність місцевих бюджетів від державного залишається очевидною.

Виявлено, що міжбюджетні трансферти мали тенденцію до зменшення. Порівнюючи 2017–2021 рр., зафіксовано їх зниження на -25,7 %, у 2019–2021 рр. – -22,2 %. Незважаючи на зменшення міжбюджетних трансфертів, зберігається спрямованість державної регіональної економічної політики до фінансової підтримки місцевих бюджетів, що спонукає ОМС громад до формування підґрунтя для більшої економічної самостійності.

Аналіз доходів місцевих бюджетів без міжбюджетних трансфертів за 2017–2021 рр. вказує на їх щорічне зростання, що є показником результативності впровадження реформи децентралізації. Збільшення власної дохідної частини місцевих бюджетів пов'язано з фіскальною децентралізацією, яка сприяла змінам в управлінні місцевими фінансами, що посилює економічну активність громад до нарощення дохідної бази місцевих бюджетів. Це викликало додаткові стимули для формування дохідної частини місцевих бюджетів на територіях та, відповідно, більш ефективний їх розвиток. Однак місцеві бюджети залишаються дотаційними та не спроможними до покриття власних потреб території, що потребує активізації дій ОМС у прийнятті додаткових рішень для економічного забезпечення громад.

Автономія ТГ потребує фінансових ресурсів для забезпечення власних потреб за рахунок видаткової частини місцевого бюджету. Відповідно до аналізу видатків місцевих бюджетів виявлено наступне: у 2017–2021 рр. відбулося їх загальне збільшення. Порівнюючи 2017–2021 рр., видатки з міжбюджетними трансфертами зросли на 14,8 %, у 2019–2021 рр. зменшилися

на 0,54 %. Ця тенденція пов'язана з різними факторами впливу на економічну ситуацію в Україні, основними з яких є наслідки політичних подій у державі, кризові впливи та загострення епідеміологічної ситуації COVID-19.

Варто зауважити, що показники доходів та видатків місцевих бюджетів (без трансфертів) мають тенденцію до зростання протягом 2017–2021 рр. Однак відповідно до аналізу видатки на потреби території перевищують надходження. Тому громади не спроможні самостійно забезпечити всі статті витрат місцевості власними фінансовими ресурсами, що є негативним фактом для подальшого розвитку. Отже, ТГ мають залежність від міжбюджетних трансфертів через те, що власні доходи бюджетів не здатні забезпечити всі потреби території.

Динаміку формування доходів та видатків місцевих бюджетів без міжбюджетних трансфертів за 2017–2021 рр. сформовано на рис. 2.2.

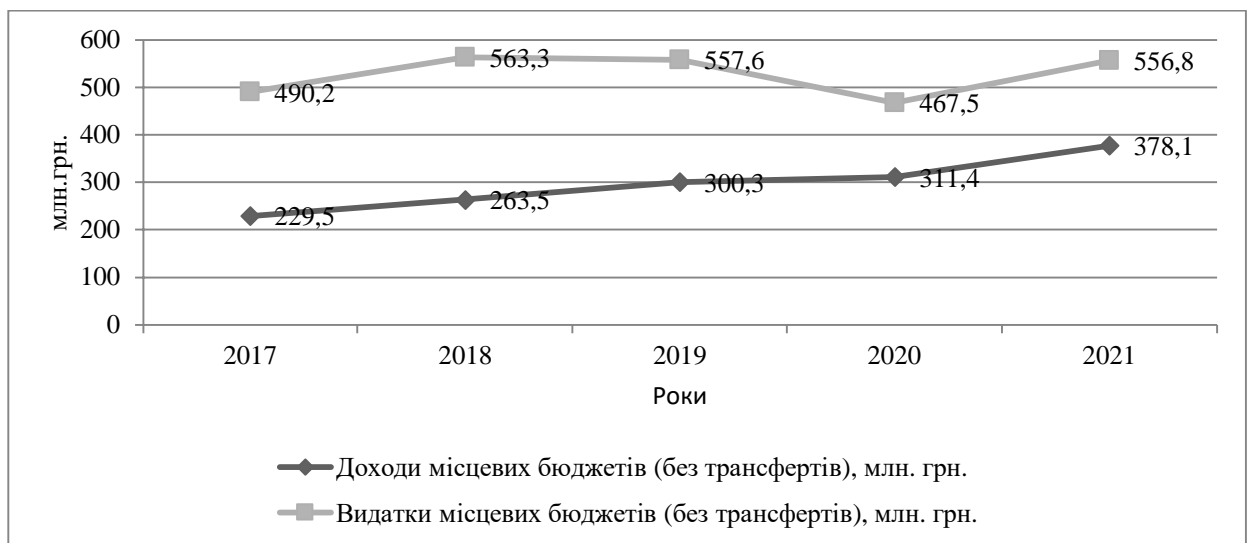

Рис. 2.2. Динаміка формування доходів та видатків місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету) України за 2017–2021 рр.

Джерело: сформовано автором на основі [166]

Результати аналізу доходів та видатків місцевих бюджетів за 2017–2021 рр. вказують на недостатнє забезпечення ТГ фінансовими ресурсами. За цей період спостерігається щорічне збільшення доходів місцевих бюджетів

без трансфертів з державного бюджету, але зберігається міжбюджетна залежність громад та потреба у додаткових фінансових ресурсах для забезпечення територій. На це вказує значна різниця між доходами та видатками місцевих бюджетів протягом 2017–2021 рр.

Варто зазначити, що зростання дохідної частини місцевих бюджетів збільшує економічну спроможність громад, які є суб'єктами впливу на розвиток регіону. Економічний розвиток території залежить від кількості бюджетоутворюючих підприємств, ефективно діючого бізнес-середовища, результатів проєктів міжмуніципального співробітництва, що позитивно вплине на формування місцевих бюджетів громад та збільшить економічні показники ТГ та регіону.

Для досягнення економічного ефекту потрібно забезпечити якісне управління територією, спрямоване на розвиток місцевого бізнес-середовища та посилення співробітництва громад. Проєкти міжмуніципального співробітництва передбачають об'єднання зусиль певної кількості громад на основі партнерських договірних засад спільного виконання певних заходів співробітництва, що надає додаткові можливості для позитивного впливу на подальший розвиток громад-партнерів.

Проведений аналіз дає змогу дійти висновку про те, що органам місцевого публічного управління періодично потрібно переглядати стратегію розвитку ТГ відповідно до її переваг та недоліків, удосконалювати програми економічного розвитку території, активізувати зусилля у напрямі пошуку додаткових джерел фінансових надходжень до місцевих бюджетів шляхом впровадження заходів для спрощення діяльності бізнесу, співробітництва громад.

Отже, регіональний та національний економічний розвиток залежить від ступеня економічного розвитку громад держави через те, що територію регіону та України загалом формують саме територіальні громади відповідно до змін адміністративно-територіального устрою. Тому загальну економічну

характеристику розвитку певного регіону формують місцеві бюджети ТГ, які розташовано на його території.

Реформа децентралізації влади та адміністративно-територіального устрою, яка ґрунтується на європейському демократичному досвіді, останніми роками доводила свою результативність за всіма напрямками її провадження. Проте для покращення спроможності ТГ виникає потреба впровадження і застосування нових підходів державної регіональної політики до адміністративно-територіального устрою – зміни типології територій, формування нової стратегії громад, податкового регулювання для подальшої життєздатності території, відновлення роботи та підтримки бізнес-структур, формування нової стратегії привабливості для інвесторів, які в цей період призупинили свою діяльність у державі. Якщо раніше типологія територій поділялася за критеріями місцевості – географічне розташування, природний рельєф, трудові ресурси, логістика, інфраструктура, то на сьогодні для інвесторів важливим чинником є безпечні, віддалені від збройної агресії території.

У ситуації, яка склалася в Україні, вся держава, всі територіальні громади стали уразливими. Втрати України через війну продукували нові виклики [86; 100; 142; 173] в управлінні та діяльності громад. Збитки несе весь соціальний, інфраструктурний, економічний, громадський, а також екологічний простір країни відповідно до місцевої ситуації. Варто зазначити проблеми та ризики під час воєнного стану в управлінні ТГ, які подано в табл. 2.4.

Незважаючи на те, що складовими регіонів держави є ТГ, війна змусила країну об'єднатися та вести пошук нових шляхів та механізмів реагування на не передбачувані дотепер виклики підвищення спроможності територій відповідно до тих умов, в яких вони опинилися сьогодні. Наразі метою державної регіональної політики є співпраця з громадами та негайна розробка напрямів подолання проблем [97], в яких вони опинилися.

**Виклики в управлінні територіальних громад України
в умовах воєнного стану**

Проблеми	Ризики
Економічні втрати	
Зупинка роботи промислового виробництва	- Спад економіки ТГ, регіонів та країни;
Спад ВВП України	- втрата робочих місць;
Втрата капітальних інвестицій	- зменшення податкових надходжень;
Зменшення експортних надходжень	- втрати доходів місцевих бюджетів;
Пошкодження інфраструктури	- збільшення непередбачуваних витрат на відбудову зруйнованого, першочергово на комунальну інфраструктуру громад (ЖГК) та на соціальні виплати.
Міграція	
Вимушені переселенці, які виїхали з України до інших країн	- Втрата людських ресурсів;
	- втрата працездатного населення;
	- зменшення доходів місцевих бюджетів;
	- зменшення кількості студентів;
	- відтік інтелектуального потенціалу України.
Внутрішньо переміщені особи (ВПО) – вимушені переселенці, які переїхали в межах України	Ризики ТГ окупованих територій і територій, де ведуться активні бойові дії:
	- втрати робочої сили;
	- втрати місцевих бюджетів.
	Ризики та проблеми ТГ, які прийняли значну кількість ВПО:
	- забезпечення житлом (тимчасовим і постійним);
	- надлишок робочої сили;
	- навантаження на медичну сферу;
	- забезпечення громадської безпеки та порядку;
	- якісна допомога переміщеним вразливим верствам населення – інвалідам (забезпечення особливих умов проживання, ліків тощо);
	- організація навчального процесу та процесу адаптації для дітей;
	- організація психологічної підтримки.
Вимушені економічні переселенці – релокація підприємств	Організація громадою:
	- переміщення процесу розташування підприємств в межах певної ТГ: пошук місця розташування, пошук ринків збуту та закупівлі сировини; відновлення логістики; екологічна безпека громади тощо;
	- розміщення персоналу підприємств – пошук житла;
	- підбір трудового персоналу після переміщення на місце нової дислокації.
Втрати для населення	
Втрата робочих місць	- Тимчасове безробіття та відсутність доходу;
	- відновлення житла; пошук нового довготермінового місця для проживання;
Втрата житла	- перекваліфікація або навчання ВПО для роботи на підприємствах в нових ТГ.
Екологічні втрати	
Небезпечні території держави після ведення бойових дій та окупації	Розмінування та знешкодження вибухово-небезпечних предметів на території звільнених ТГ

Джерело: сформовано автором

Для відновлення роботи, розвитку територій держави – територіальних громад, регіонів потрібні зміни державної регіональної економічної політики стосовно підходів для довгострокового відновлення. Основою життєздатності та життєзабезпечення громад є функціонуюча економіка території, яка повинна працювати і під час воєнних дій. Економічний напрям громади формують власні бізнес-структури території та релоковані підприємства, які в теперішніх умовах господарювання потребують значної правової підтримки та пільгових умов для подальшої роботи, щоб не втратити ті потужності, які можливо зберегти та розвивати. Нині на державному рівні зроблено багато кроків у напрямі допомоги бізнесу: розробка відповідного нормативно-правового забезпечення, яке спрощує сплату податків та роботу на пільгових умовах відповідно до «форс-мажору»; розробка кредитних програм на особливих умовах під час воєнних дій; релокація підприємств за кошти держави, залучення місцевих підприємств до державних замовлень та інші преференції. Ці дії сприяють створенню нових робочих місць, збільшенню податкових надходжень до місцевих бюджетів громад, що впливає на зростання економіки території.

Умови, які склалися з введенням воєнного стану в Україні, призвели до масової зовнішньої та внутрішньої міграції. Надзвичайно великий відтік населення з постійного місця проживання відбувся з лютого по травень 2022 р. включно. Найбільш уразливими територіями окупації та бойових дій і, відповідно, потужних міграційних рухів виявилися ТГ на півночі, сході та півдні держави.

Переважає більшість біженців, які виїхали з України, – жінки з дітьми, люди похилого віку, особи з інвалідністю. Їх кількість становила 5,3 млн. осіб. Найбільший відтік мігрантів припав на березень 2022 р. У межах України внутрішніми переселенцями стали 7,7 млн. осіб [205]. За розрахунками агентства Організації Об'єднаних Націй у справах біженців (УВКБ ООН), очікуване збільшення зовнішніх мігрантів може перевищити

8 млн. осіб [201]. Визначальним чинником впливу на внутрішню і зовнішню міграцію є тривалість бойових дій.

Основними викликами цього напрямку насамперед є сприяння соціально незахищеним мігруючим громадянам у реєстрації та соціальній підтримці, забезпеченні житлом, роботою, якщо вони не працюють у віддаленому доступі організацій та структур інших ТГ. Ця ситуація спричинила невідкладні зміни політики держави для швидкого реагування та прийняття рішень на місцях відповідно до індивідуальної ситуації в громадах.

Галопуючий міграційний процес у середньостроковій і довгостроковій перспективі значно впливає на формування розвитку людського капіталу та є суттєвим фактором у перерозподілі людських (трудових) ресурсів у державі, що також відзначиться і на економічній стійкості ТГ, регіонів, держави загалом.

Тривалість бойових дій та час відновлення житлової і соціальної інфраструктури впливають на терміни перебування мігрантів на інших територіях. На думку автора, повернуться у свої громади: вимушені мігранти, які не втратили житло; жінки з дітьми, у яких залишилися сім'ї. Проте мігрантами без повернення можуть стати внутрішні переселенці, які втратили житлову нерухомість на своїх територіях; зовнішні мігранти молодого віку – школярі, студенти, які закінчують навчання в іншій країні. Тому негативними наслідками для України є:

- безповоротний відтік молоді з країни, який прискорює старіння населення;
- значний перерозподіл трудових ресурсів у державі;
- відчутна втрата людського капіталу;
- дефіцит робочої сили.

Наведені фактори можуть значно вплинути на відновлення територій та макроекономічної ситуації в державі після військових дій.

Однак вже впроваджено в дію державні програми політики регіонального розвитку, спрямовані на відновлення територій, які

постраждали, а саме: програма з відновлення міст; програма з будівництва житла для внутрішньо переміщених осіб, які передбачають проживання не тимчасово, а на постійній основі. Першочергово заплановано побудову нових об'єктів житла для людей, які стоять на квартирних чергах за пільговими категоріями.

Для довгострокового відновлення переміщеним особам потрібні ресурси: житло, працевлаштування, доступна освіта, медицина, фінансові послуги.

На думку автора, для стабілізації ситуації в ТГ, налагодження та відновлення їх роботи передусім має бути інтеграція та співпраця всіх секторів місцевості: державного, приватного, громадського, релігійного, волонтерського для визначення спроможності у забезпеченні першочергових потреб: продукти харчування, житло для внутрішньо переміщених осіб, медична допомога, відновлення навчального процесу у закладах освіти. Медична допомога та навчання є основними потребами.

На другому етапі варто спланувати напрям відновлення життєдіяльності території, визначити індивідуальні до умов території першочергові пріоритети та завдання, оцінити витрати і ресурси для їх опрацювання. Важливо зробити аналіз усіх напрямів відтворення подальшої життєздатності громади та залучити людей, які перемістилися у певні ТГ, як цінний актив для її подальшого розвитку шляхом допомоги у працевлаштуванні.

На третьому етапі важливим є впровадження допомоги та сприяння розвитку вже існуючого місцевого бізнесу і створення умов для бізнес-середовища – економічних переселенців з небезпечних територій як активу економіки місцевості.

Регіони, в яких не було бойових дій, окупації та ракетних ударів, є тилловими регіонами. Саме вони мають не тільки забезпечувати підвищення спроможності власних територій, а й підтримувати партнерів ТГ з інших регіонів, які втратили свою спроможність через бойові дії на їх території.

Отже, на підставі проведеного аналізу організаційного стану і фінансового забезпечення громад та сучасних умов господарювання, які спричинили порушення розвитку територій, важливою є наявність результативної системи управління. Для збереження життєздатності та діяльності ТГ виникає необхідність прийняття швидких та успішних рішень ОМС відповідно до принципів функціонування ТГ для створення безпечного простору на території. На нашу думку, додатковими принципами функціонування ТГ в сучасних умовах варто вважати такі:

- залученість – причетність усіх компетентних суб'єктів управління та діяльності на території до формування, розробки, аналізу стратегії безпеки громади та впровадження її програм у практичну діяльність;

- системність – формування комплексного підходу та системної зміни поглядів до питань безпеки в ТГ шляхом впровадження заходів для надання інформації громадянському суспільству території про загрози та правила безпеки в умовах нових викликів;

- орієнтованість на потреби громади – формування програми розвитку безпеки ТГ відповідно до основних напрямів її життєдіяльності, враховуючи потреби місцевого населення, та створення безпечного середовища щодо мінімізації загроз на її території;

- синхронізація та координація – узгодженість рішень за напрямками розвитку ТГ серед апарату управління та координація подальших дій;

- публічність – інформування населення про процеси та заходи щодо створення безпечного простору на місцевому рівні на кожному етапі їх формування.

Отже, на підставі непередбачуваних обставин і термінових змін та доповнень у державній регіональній політиці 2022 р. органи управління державного та місцевого рівня спрямовані на надання якісної всебічної підтримки місцевому бізнесу, релокованим підприємствам, внутрішньо переміщеним особам з метою їх працевлаштування, які є активом економіки та підтримкою економічної стійкості певної ТГ, регіону та держави в цілому.

Економічне забезпечення є ключовим елементом формування ТГ у розвитку регіону. Тому для громади важливою є побудова стратегії зростання території, яка вплине на підвищення її економічної спроможності. На нашу думку, для формування подальшого зростання території доцільно врахувати наявний стан економічного забезпечення ТГ, її переваги та недоліки, що дасть змогу визначити наступні рішення та дії відповідно до зовнішніх і внутрішніх викликів сьогодення.

2.2 Оцінка ефективності формування бюджетного забезпечення територіальних громад як чинника регіонального розвитку

Регіональний розвиток України впливає на загальне національне зростання. Економічний потенціал регіону забезпечують територіальні суб'єкти економіки та населення шляхом формування місцевих фінансових ресурсів. Через те, що наше дослідження спрямоване на визначення економічних засад функціонування ТГ у загальному розвитку регіону, доцільно розглянути спроможність громад до формування місцевих бюджетів як основної складової життєзабезпечення території.

Для цього варто оцінити рівень фінансової стійкості місцевих бюджетів та результативність формування фінансових надходжень місцевих бюджетів громад, а саме власних доходів загального фонду, на прикладі Черкаського регіону. Важливо зазначити, що економічне зростання регіону залежить від фінансової спроможності ТГ, які входять до його складу.

Місцевий бюджет території є основою забезпечення її господарської діяльності. Сформована на державному законодавчому рівні бюджетно-податкова система визначає самостійність місцевих бюджетів через закріплені джерела доходів. За попередніми дослідженнями виявлено недостатність їх акумулювання на місцевому рівні, це пов'язано з низькою часткою власних доходів, що продукує необхідність збільшення дотаційності

місцевих бюджетів. Тому дослідження особливостей формування місцевих бюджетів та оцінювання рівня їх фінансової стійкості дозволять виявити диспропорції місцевого розвитку територій, залежності й зв'язки зведених доходів з видами доходів та визначити напрями і механізми їх подальшого формування. За змінами податкового законодавства відповідно до реформи децентралізації зазначено про розширення прав органів місцевого самоврядування у сфері місцевого оподаткування. Ці зміни описано автором у підрозділі 1.3.

Першочерговим завданням органів місцевого самоврядування є покращення процесу формування місцевих бюджетів, необхідність забезпечення їх фінансової стійкості на основі методичного інструментарію [3; 16; 164]. Питання фінансового забезпечення територій є одним із основних для подальшої економічної спроможності. Тому органи управління повинні розробити власний дієвий механізм на підґрунті наявного потенціалу, щоб забезпечити фінансову самостійність та спроможність територіальних одиниць.

Дослідження фінансової складової території варто здійснювати за допомогою оцінювання фінансової стійкості бюджетів [16; 59; 85]. Цей метод [77; 163] допомагає виявити рівень спроможності місцевого бюджету до забезпечення власних потреб території, що вказує на ступінь успішності управління ОМС.

Визначення коефіцієнтів та їх оцінки сформовано в розрізі місцевих бюджетів 24 регіонів України, вихідні дані відповідно до статистичних показників 2017–2021 рр. Міністерства фінансів України [166] та Державного веб-порталу бюджету для громадян [84] наведено в Додатку В. На нашу думку, для оцінювання їх фінансової стійкості варто прийняти розрахунок коефіцієнтів у межах показників місцевого бюджету (табл. 2.5), а саме:

– показники фінансової спроможності: коефіцієнт бюджетного покриття ($K_{\delta n}$), коефіцієнт залежності місцевих бюджетів від трансфертів (K_{zm}), коефіцієнт податкової самостійності (K_{nc});

- показники фінансової автономії: коефіцієнт самостійності бюджету ($K_{c\delta}$), коефіцієнт стійкості бюджету ($K_{cm\delta}$);
- показники ефективності: коефіцієнт стійкості дохідної частини бюджету (K_{cd}).

Таблиця 2.5

**Система показників
оцінювання фінансової стійкості місцевих бюджетів**

Показник	Алгоритм розрахунку	Метод розрахунку
Коефіцієнт бюджетного покриття ($K_{\delta n}$)	Власні доходи (D_{δ}) / мінімальні видатки (B_M)	$K_{\delta n} = \frac{D_{\delta}}{B_M}$
Коефіцієнт залежності місцевих бюджетів від трансфертів (K_{zm})	Обсяг трансфертів (O_m) / загальна сума місцевого бюджету (B_{δ})	$K_{zm} = \frac{O_m}{B_{\delta}}$
Коефіцієнт податкової самостійності (K_{nc})	Податкові доходи D_n / мінімальні видатки (B_M)	$K_{nc} = \frac{D_n}{B_M}$
Коефіцієнт самостійності бюджету ($K_{c\delta}$)	Власні доходи (D_{δ}) / загальна сума доходів (з трансфертами) (D_z)	$K_{c\delta} = \frac{D_{\delta}}{D_z}$
Коефіцієнт стійкості бюджету ($K_{cm\delta}$)	Загальна сума доходів (з трансфертами) (D_z) / мінімальні видатки (B_M)	$K_{cm\delta} = \frac{D_z}{B_M}$
Коефіцієнт стійкості дохідної частини бюджету ($K_{cm\delta b}$)	Податкові доходи (D_n) / трансферти міжбюджетні (T)	$K_{cm\delta b} = \frac{D_n}{T}$

Джерело: сформовано автором на основі [16; 85; 163]

Ці показники є основними і вказують на ступінь спроможності території до власного фінансового забезпечення. На нашу думку, варто зробити розрахунки за 2021 р. через те, що в 2020 р. закінчилось остаточне об'єднання ТГ. У 2021 р. формування місцевого бюджету регіону відбулося за рахунок новоутворених громад, які формують його склад. Показники фінансової стійкості місцевих бюджетів регіонів України за 2021 р. наведено в табл. 2.6.

За результатами оцінювання основних коефіцієнтів, які визначають фінансову стійкість місцевих бюджетів (табл. 2.6), можемо зробити такі висновки: коефіцієнт бюджетного покриття характеризує достатність власних доходів місцевих бюджетів для погашення мінімальних видатків місцевості. Найвищі значення зафіксовано у Дніпропетровському (0,77),

Запорізькому (0,73), Київському (0,77) та Полтавському (0,76) регіонах, найнижчі – у Волинському (0,52), Закарпатському (0,50), Луганському (0,50), Рівненському (0,52), Тернопільському (0,51), Херсонському (0,54) та Чернівецькому (0,47). Однак усі коефіцієнти вказують на недостатнє забезпечення території у частині власних надходжень до місцевого бюджету.

Таблиця 2.6

**Значення коефіцієнтів фінансової стійкості місцевих бюджетів
за 2021 р. у розрізі регіонів України**

Регіон	Коефіцієнт бюджетного покриття ($K_{\text{бп}}$)	Коефіцієнт залежності місцевих бюджетів від трансфертів ($K_{\text{зм}}$)	Коефіцієнт податкової самостійності ($K_{\text{пс}}$)	Коефіцієнт самостійності бюджету ($K_{\text{сб}}$)	Коефіцієнт стійкості бюджету ($K_{\text{стб}}$)	Коефіцієнт стійкості дохідної частини бюджету ($K_{\text{сд}}$)
Вінницький	0,63	0,37	0,57	0,62	1,02	1,49
Волинський	0,52	0,45	0,48	0,49	1,07	0,98
Дніпропетровський	0,77	0,29	0,72	0,70	1,08	2,27
Донецький	0,60	0,40	0,54	0,59	1,01	1,30
Житомирський	0,62	0,40	0,56	0,59	1,05	1,30
Закарпатський	0,50	0,52	0,43	0,47	1,05	0,79
Запорізький	0,73	0,30	0,69	0,69	1,07	2,10
Івано-Франківський	0,54	0,47	0,49	0,52	1,02	1,02
Київський	0,77	0,28	0,70	0,71	1,08	2,26
Кіровоградський	0,63	0,38	0,59	0,61	1,03	1,48
Луганський	0,50	0,50	0,44	0,49	1,01	0,88
Львівський	0,68	0,33	0,62	0,66	1,03	1,79
Миколаївський	0,65	0,36	0,61	0,63	1,03	1,61
Одеський	0,69	0,32	0,63	0,67	1,02	1,94
Полтавський	0,76	0,30	0,70	0,69	1,09	2,13
Рівненський	0,52	0,49	0,48	0,50	1,04	0,93
Сумський	0,66	0,37	0,61	0,62	1,05	1,56
Тернопільський	0,51	0,50	0,46	0,49	1,04	0,86
Харківський	0,61	0,39	0,58	0,60	1,02	1,45
Херсонський	0,54	0,46	0,48	0,53	1,02	1,02
Хмельницький	0,60	0,41	0,54	0,58	1,03	1,27
Черкаський	0,66	0,37	0,60	0,62	1,05	1,52
Чернівецький	0,47	0,51	0,41	0,48	0,98	0,81
Чернігівський	0,64	0,37	0,59	0,62	1,03	1,55

Джерело: сформовано автором на основі [84; 166]

Коефіцієнт залежності місцевих бюджетів від трансфертів являє собою співвідношення міжбюджетних надходжень до загальних фінансових ресурсів бюджету. В ході дослідження визначено значне перевищення та залежність місцевих бюджетів від трансфертів. Найбільш залежні від дотацій з державного бюджету Закарпатський (0,52), Луганський (0,50), Тернопільський (0,50) та Чернівецький (0,51) регіони; найменша залежність спостерігається в Дніпропетровському (0,29), Запорізькому (0,30), Київському (0,28), Полтавському (0,30) регіонах.

Коефіцієнт податкової самостійності є співвідношенням податкових надходжень до видатків території. Податкові надходження формують значну частку структури дохідної частини загального фонду місцевого бюджету. Тому важливо визначити спроможність формування податкової основи бюджету для забезпечення видатків на власні потреби громади. Лідерами податкової самостійності місцевих бюджетів є: Дніпропетровський (0,72), Запорізький (0,69), Київський (0,70) та Полтавський (0,70) регіони. Найнижчі значення мають: Закарпатський (0,43), Луганський (0,44) та Чернівецький регіони (0,41). За результатами оцінки фінансової спроможності місцевих бюджетів виявлено, що їх показники є недостатніми для самостійного забезпечення власних потреб території.

Показники фінансової спроможності – коефіцієнт бюджетного покриття, коефіцієнт залежності місцевих бюджетів від трансфертів, коефіцієнт податкової самостійності місцевих бюджетів регіонів України за 2021 р. – зображено на рис. 2.3.

Коефіцієнт самостійності бюджету ґрунтується на відношенні власних доходів до загальної суми доходів бюджету, враховуючи міжбюджетні трансферти. Це порівняння зазначає ступінь дотаційності місцевого бюджету. В ході аналізу виявлено переважну частину трансфертних надходжень до місцевих бюджетів з державного, що вказує на значний рівень несамостійного наповнення власних бюджетів. Найбільшу дотаційність і розбіжності між власними доходами та доходами з трансфертами мають такі

регіони: Волинський (0,49), Закарпатський (0,43), Луганський (0,49), Тернопільський (0,49) та Чернівецький (0,41). Найменше трансфертів надходить у Дніпропетровський (0,70), Запорізький (0,69) Київський (0,71) та Полтавський (0,69) регіони.

Рис. 2.3. Показники фінансової спроможності місцевих бюджетів за регіонами України за 2021 р.

Джерело: сформовано автором на основі [84; 166]

Коефіцієнт стійкості бюджету характеризує відношення загальної суми доходів з міжбюджетними трансфертами до покриття витрат на мінімальні видатки території та показує ступінь спроможності загального місцевого бюджету до фінансування потреб місцевості. Відповідно до наявних загальних доходів бюджету – власних доходів території та міжбюджетних трансфертів – найбільш здатними до забезпечення потреб території є переважна більшість регіонів України з приблизно однаковими показниками бюджетної стійкості, лідерами є Дніпропетровський (1,08), Київський (1,08) та Полтавський (1,09) регіони. Найменш здатними до фінансування власних видатків є Донецький (1,01), Луганський (1,01) та Чернівецький (0,98) регіони. Це свідчить про нездатність місцевого бюджету забезпечити видатки

території за рахунок власних доходів. Однак міжбюджетні трансферти вирівнюють забезпечення фінансовими ресурсами, які задовольняють всі потреби місцевості. Показники фінансової автономії – коефіцієнт самостійності бюджету, коефіцієнт стійкості бюджету в динаміці за регіонами України – зображено на рис. 2.4.

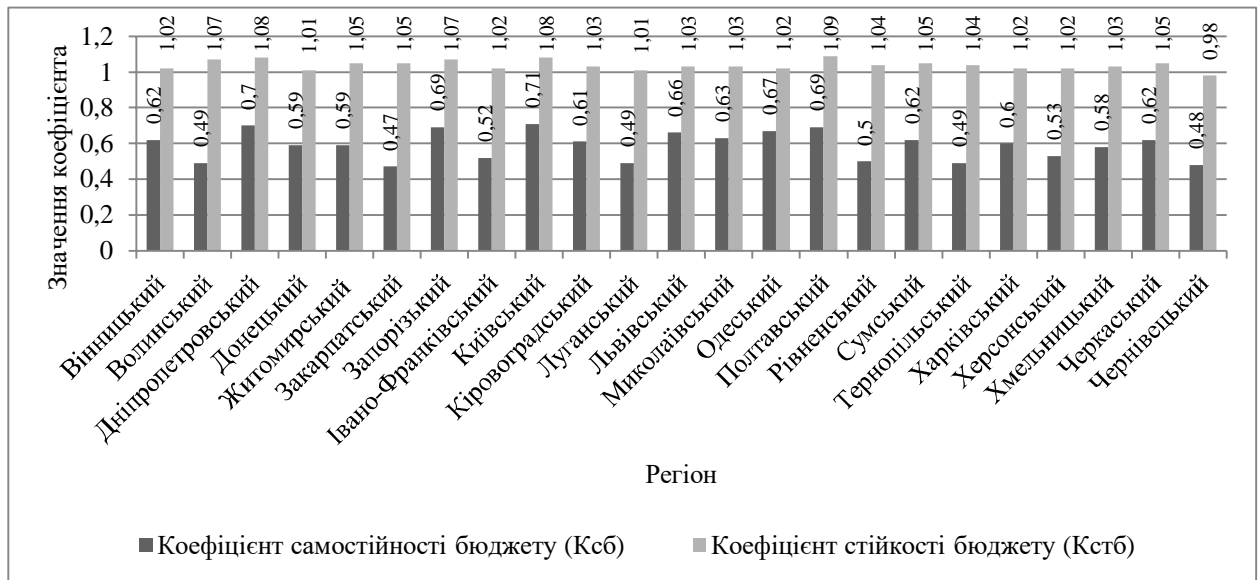

Рис. 2.4. Показники фінансової автономії місцевих бюджетів за регіонами України за 2021 р.

Джерело: сформовано автором на основі [84; 166]

Коефіцієнт стійкості дохідної частини бюджету передбачає відношення власних податкових доходів місцевого бюджету до частини міжбюджетних трансфертів – стійкість власної дохідної бази перед дотаціями з державного бюджету. Більш стабільними у рівні надходжень власних податків виявлено Дніпропетровський (2,27), Запорізький (2,10), Київський (2,26) та Полтавський (2,13) регіони. Найменшу стійкість зафіксовано за Волинським (0,98), Закарпатським (0,79), Луганським (0,88), Рівненським (0,93), Тернопільським (0,86), Чернівецьким (0,81) регіонами.

Показники формування бюджету – коефіцієнт стійкості дохідної частини бюджету за регіонами України – зображено на рис. 2.5.

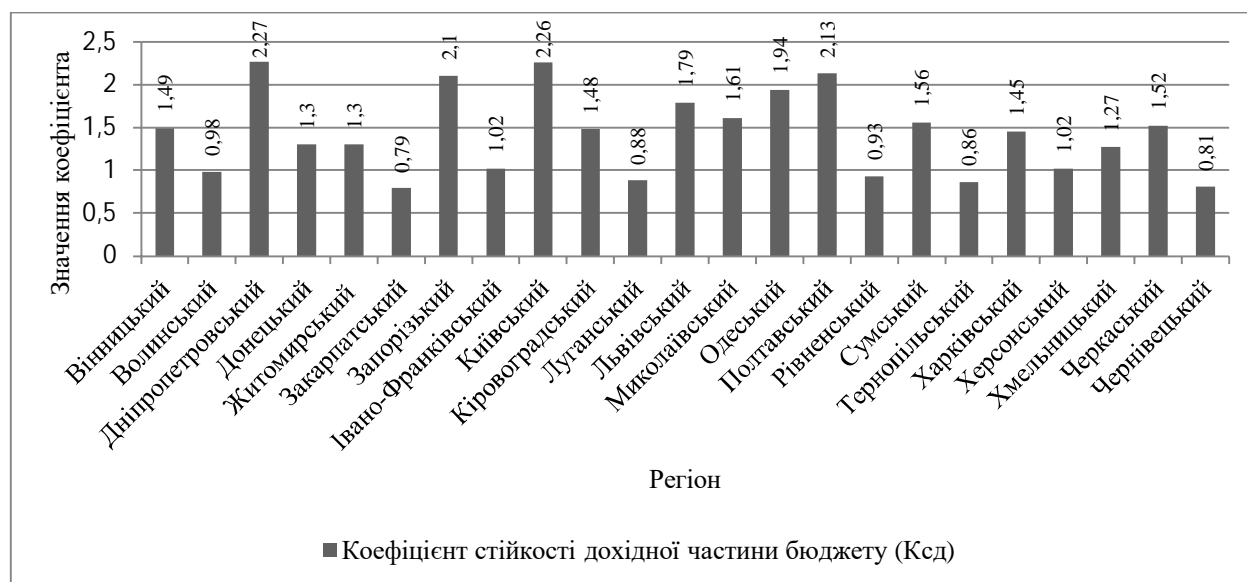

Рис. 2.5. Показники формування місцевих бюджетів за регіонами України за 2021 р.

Джерело: сформовано автором на основі [84; 166]

Отже, за результатами оцінювання фінансової стійкості місцевих бюджетів регіонів України за 2021 р. встановлено, що власні фінансові надходження бюджетів не здатні забезпечити потреби території. Це здійснюється за допомогою дотацій до місцевих бюджетів з державного бюджету, що відбувається протягом усього періоду децентралізації та не є винятком і після остаточного об'єднання громад та змін адміністративно-територіального устрою. Міжбюджетні трансферти сприяють формуванню фінансової стійкості бюджетів місцевого рівня як дотаційна частина фінансових ресурсів для покриття видатків території. Ця ситуація стабілізується шляхом горизонтального вирівнювання податкової спроможності бюджетів (описано в підрозділі 1.3). Показники коефіцієнтів фінансової стійкості, особливо власних джерел наповнення місцевих бюджетів, є досить низькими, що вимагає пошуку додаткових джерел доходів для їх збільшення. За результатами аналізу більш фінансово стійкими виявлено місцеві бюджети Дніпропетровського, Київського, Полтавського регіонів. Найуразливіші бюджети – у Закарпатському, Луганському та Чернівецькому регіонах.

Реформа децентралізації сприяла внесенню змін до Бюджетного та Податкового кодексів, що підвищило економічні можливості ТГ у напрямі формування власної ресурсної складової дохідної частини місцевих бюджетів. Під впливом доповнень до законодавства стосовно змін адміністративно-територіального устрою України відбулося добровільне об'єднання ТГ держави. Фіскальна децентралізація надала ОТГ значно більші можливості після об'єднання громад, за кожною з них закріплено стабільну дохідну базу. Передбачено, що місцевий бюджет [67; 98; 106] має бути гарантом реалізації функцій та економічної спроможності [23; 179] об'єднання.

Об'єднання громад відбувалося поступово і досягло максимального результату – територія всіх регіонів держави складається з ТГ, які мають власні бюджети з чітко фіксованими джерелами їх наповнення. На нашу думку, варто простежити формування об'єднання громад та їх місцевих бюджетів, а саме власних доходів, на прикладі Черкаського регіону за 2017–2021 рр. (табл. 2.7). Статистичні дані Бюджету України [166], Державного веб-порталу бюджету для громадян [84], Департаменту фінансів Черкаської обласної адміністрації [55] наведено в Додатках В, Г. Зазначені дії передбачають виявлення впливу місцевих бюджетів ТГ на формування та фінансову стійкість місцевого бюджету регіону.

Оцінювання виконання власних доходів місцевих бюджетів Черкаського регіону вказує на їх щорічне зростання, особливо в частині доходів загального фонду, які є основними у формуванні фінансових надходжень території. Так, порівнюючи роки, спостерігаємо їх щорічне збільшення: 2017–2018 рр. – на 630 млн. грн. (8,8 %); 2018–2019 рр. – 518,7 млн. грн. (6,5 %); 2019–2020 рр. – 582 млн. грн. (6,9 %); 2020–2021 рр. – 660,4 млн. грн. (6,6 %).

Місцеві бюджети формуються із загального та спеціального фондів.

У ході дослідження виявлено, що доходи загального фонду місцевого бюджету регіону у 2017–2021 рр. становили: 2017 р. – 5475,9 млн. грн. (86,5 %); 2018 р. – 6520,7 млн. грн. (91,2 %); 2019 р. – 7923,6 млн. грн. (93,5 %); 2020 р. – 7853,8 млн. грн. (93,1 %); 2021 р. – 9290,3 млн. грн. (93,4 %).

**Виконання власних доходів територіальних громад Черкаського регіону
за 2017–2021 рр.**

Роки	Кількість ТГ, од.	Власні доходи місцевих бюджетів регіону, млн. грн.	Доходи загально-го фонду місцевого бюджету регіону, млн. грн.	Доходи загального фонду ТГ, млн. грн.	Відхилення бюджетів регіон-ТГ (загальний фонд)		Відхилення бюджетів ТГ (загальний фонд) до попереднього року		Питома вага надходжень бюджетів ТГ (2017–2021 рр.), (%)
					млн. грн.	(%)	млн. грн.	(%)	
2017	6	6329,5	5475,9	157,9	5318,0	97,0	123,1	3,5	2,0
2018	26	7151,0	6520,7	761,2	5759,5	88,0	603,3	79,2	9,6
2019	56	7923,6	7404,9	1306,4	6098,5	82,0	545,2	71,6	16,4
2020	65	8435,8	7853,8	6727,4	1130,5	14,0	5421,0	80,5	84,7
2021	66	9950,7	9290,3	7938,1	1352,2	14,0	1210,7	15,2	100

Джерело: сформовано автором на основі [55; 84; 166]

У співвідношенні загального фонду регіону і загального фонду ТГ, які входять до його складу, спостерігається поступове зростання надходжень в об'єднані громади через безперервний процес їх утворення. За розрахунками в табл. 2.7 зазначено, що між бюджетом (загальний фонд) регіону та ТГ є такі відхилення: за 2017 р. – 5318,0 млн. грн. (97,0 %); 2018 р. – 5779,5 млн. грн. (88,0 %); 2019 р. – 6098,5 млн. грн. (82,0 %); 2020 р. – 1130,5 млн. грн. (14,0 %); 2021/2020 рр. – 1352,2 млн. грн. (14,0 %). Відповідно, частка внеску фінансових надходжень громад у частині регіону становила: 2017 р. – 3,0 %; 2018 р. – 12,0 %; 2019 р. – 18,0 %; 2020 р. – 86,0 %; 2021 р. – 86,0 %.

Проведені розрахунки доводять, що у зв'язку з провадженням реформи децентралізації та адміністративно-територіального устрою передбачено формування місцевого бюджету регіону за рахунок поступового зростання внеску від об'єднаних громад на його території.

За результатами оцінки ТГ Черкаського регіону у напрямі об'єднання та формування доходів їх місцевих бюджетів протягом 2017–2021 рр. варто зробити висновок про те, що процес утворення відбувався поступово і за зазначений період кількість територіальних утворень регіону досягла 66 ТГ. Відповідно, зростали і їх фінансові надходження. Так, доходи загального фонду місцевих бюджетів ТГ у складі бюджету Черкаського регіону

протягом 2017–2021 рр. мали тенденцію до збільшення і становили: 2017 р. – 157,9 млн. грн. (3,0 %); 2018 р. – 761,2 млн. грн. (12,0 %); 2019 р. – 1306,4 млн. грн. (18,0 %); 2020 р. – 6727,4 млн. грн. (86,0 %); 2021 р. – 7938,1 млн. грн. (86,0 %).

Динаміку доходів загального фонду ТГ у доходах загального фонду місцевих бюджетів регіону за 2017–2021 рр. зображено на рис. 2.6.

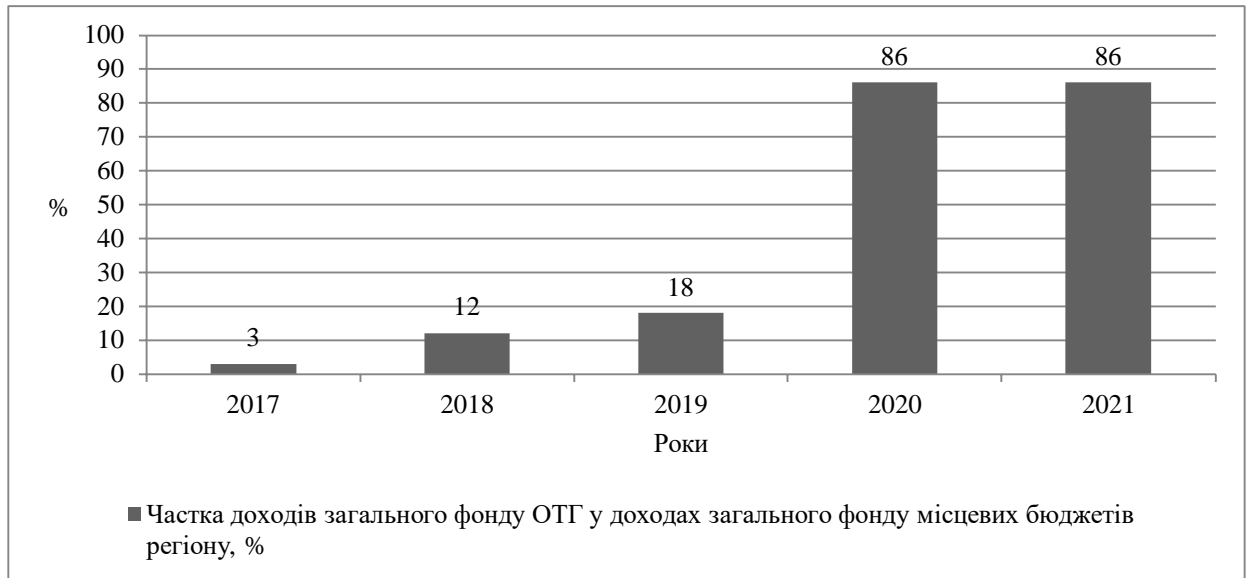

Рис. 2.6. Доходи загального фонду територіальних громад у доходах загального фонду місцевого бюджету Черкаського регіону у 2017–2021 рр., %

Джерело: сформовано автором на основі [55]

Аналіз надходжень загального фонду бюджетів ТГ вказує на їх максимальну частку 86 % у 2020 р. та 2021 р., після завершення формування об'єднання громад. Зазначаємо, що решта загального фонду бюджету Черкаського регіону (14 %) припадає на обласний бюджет, до якого входять бюджети районів регіону.

Частка надходжень загального фонду бюджетів ТГ 2017–2020 рр. проти 2021 р. (рис. 2.7), який є наступним періодом після завершення об'єднання ТГ, дає уявлення про здатність громад накопичувати власні фінансові ресурси. У ході дослідження виявлено, що питома вага надходжень бюджетів ТГ за 2017–2021 рр. становить: 2021/2017 рр. – 2,0 %; 2021/2018 рр. – 9,6 %; 2021/2019 рр. – 16,4 %; 2021/2020 рр. – 84,7 %. Фактично, різниця між

надходженнями бюджетів ТГ 2017–2020 рр. відповідно до надходжень ТГ 2021 р. є: 2017 р. – 98 %; 2018 р. – 90,4 %; 2019 р. – 83,6 %; 2020 р. – 15,3 %.

Рис. 2.7. Питома вага надходжень бюджетів територіальних громад за 2017–2021рр., %

Джерело: сформовано автором на основі [55]

Ці спостереження показують поступовий щорічний рівень зростання власних доходів.

Питома вага надходжень бюджетів ТГ (загальний фонд) за 2017–2021 рр. вказує на відсоток різниці їх зростання кожного року до 2021 р., що пов'язано з активною фазою об'єднання громад. Чим вища частка, тим успішніше громади накопичують власні ресурси. Відсоток збільшувався кожного року як еквівалент збільшення власних надходжень.

Отже, в контексті дослідження формування власних доходів бюджетів громад відбулося їх поступове щорічне збільшення, що є логічним відповідно до зростання їх кількості. Найбільше наповнення місцевих бюджетів ТГ (загальний фонд) спостерігалось у 2018–2020 рр., коли відбувалося масове об'єднання громад. У 2020 р. процес добровільного об'єднання було завершено і у 2021 р. зафіксовано максимальні надходження дохідної частини загального фонду бюджетів як частини, яка збільшила власні річні фінансові надходження усіх громад та місцевий бюджет регіону в цілому.

Відповідно до змін Бюджетного та Податкового кодексів України в процесі проведення реформи децентралізації зведений бюджет області утворюють бюджети ТГ і регіональний бюджет (зведений бюджет у розрізі районів регіону). Тому варто наголосити, що фактично бюджет регіону формують ТГ сіл, селищ та міст. Отже, переважна частина місцевого бюджету має наповнення від ТГ регіону, які покривають всю його просторову частину.

У 2020 р. відбулися остаточні зміни адміністративно-територіального устрою України у напрямі об'єднання громад та формування нової мапи регіонального районування. В табл. 2.8 зазначено остаточні зміни поділу районів та сформованих у них об'єднаних громад відповідно до статистичних даних веб-сайту «Децентралізація» по Черкаському регіону.

Таблиця 2.8

**Показники об'єднаних територіальних громад
у районах Черкаського регіону (на кінець 2020 р.)**

Район	Територіальна громада, од.	Кількість рад, що об'єдналися, од.	Чисельність, осіб	Площа, км ²
Звенигородський	17	243	200661	5271,5
Золотоніський	11	168	140228	4246,1
Уманський	12	199	254249	4511,6
Черкаський	26	244	596999	6870,8
Всього	66	854	1192137	20900,0

Джерело: сформовано автором на основі [180]

До змін районування Черкаський регіон формувало 12 районів, а після реструктуризації їх налічують чотири – Звенигородський, Золотоніський, Уманський, Черкаський райони. Найбільше об'єднань сформовано в Черкаському районі (26 ТГ, об'єднано 244 ради), відповідно, його площа та чисельність населення більші від інших районів [180].

Відповідно до статистичних даних веб-сайту «Децентралізація» Черкаський район [180], порівняно з іншими районами, має найбільшу площу, кількість сформованих громад та чисельність населення. Це вказує на те, що він може бути більш потужним щодо формування дохідної частини місцевих бюджетів громад через ймовірність розташування більшої кількості суб'єктів господарювання в його межах.

Тому, на нашу думку, важливо дослідити виконання власних доходів загального фонду по кожній окремій ТГ та оцінити їх внесок у загальну частину Черкаського регіону шляхом виявлення частки у загальних надходженнях громад у 2020, 2021 рр. (табл. 2.9). Часовий проміжок обрано для порівняння надходжень до місцевих бюджетів громад відповідно до остаточного формування їх об'єднання на кінець 2020 р. Ці розрахунки зазначають рівень економічної активності окремих територій у 2021 р.

Таблиця 2.9

**Надходження власних доходів загального фонду
територіальних громад Черкаського регіону у 2020–2021 рр.**

Назва територіальної громади	Кількість об'єднаних рад, од.	Чисельність, осіб	Площа, км ²	Роки / надходження (тис. грн.)		Відхилення, (тис. грн.; %)		Питома вага у загальних надходженнях, %	Рейтинг / група	Група
				2020	2021	2021 / 2020	2021 / 2020			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Черкаська область	854	1192137	20900,0	6723326,7	7936054,2	1213727,5	18,1	-	-	-
Звенигородський район										
Бужанська*	8	3476	132,6	17513,5	21274,5	3761	21,5	0,26	52 / II	I
Ватутінська***	5	20899	107,7	54448,3	64371,5	9923,2	18,2	0,81	40 / I	I
Виноградська*	9	3936	209,1	22177,8	27251,6	5073,8	22,9	0,35	56 / II	I
Вільшанська**	17	9145	286,9	31882,8	36164,4	4281,6	13,4	0,47	26 / I	I
Водяницька*	14	5830	306,7	29570,3	35942,7	6372,4	21,5	0,46	53 / II	I
Єрківська**	3	4883	52,5	33249,5	36461,9	3212,4	9,6	0,46	17 / I	I
Звенигородська***	16	27434	492,9	133491,6	161085,3	27593,7	20,7	2,02	50 / II	III
Катеринопільська*	21	12989	441,8	67943,5	81672,7	13729,2	20,2	1,02	46 / II	II
Лип'янська*	13	3148	216,4	22249,7	23652,7	1403	6,3	0,28	9 / I	I
Лисянська**	20	13899	374,8	61148,6	72355,8	11207,2	18,3	0,91	41 / II	I
Матусівська*	2	3790	104,9	16099,5	18479,7	2380,2	14,8	0,23	28 / I	I
Мокрокалігірська*	9	4838	178,0	28049,1	29557,2	1508,1	5,3	0,37	7 / I	I
Селищенська*	16	6415	267,4	6385,8	35801,8	29416	460,0	0,45	66 / III	I
Стеблівська**	16	7261	260,8	39267,3	45792,5	6525,2	16,6	0,57	35 / I	I
Тальнівська***	43	31217	916,6	177745,8	201403,6	23657,8	13,3	2,53	25 / I	III
Шевченківська*	9	4642	140,1	16995,0	20139,2	3144,2	18,5	0,25	42 / II	I
Шполянська**	22	33707	782,3	198308,2	247812,1	49503,9	24,9	3,12	58 / III	III

Продовження табл. 2.9

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Золотоніський район										
Великохутірська *	5	3161	150,6	21422,6	23278,0	1855,4	8,6	0,28	15 / I	I
Вознесенська *	8	5024	107,1	24249,4	27465,6	3216,2	13,2	0,35	24 / I	I
Гельмязівська *	12	8167	305,1	47368,5	55070,3	7701,8	16,2	0,69	33 / I	I
Драбівська **	18	15815	471,6	87564,6	93980,0	6415,4	7,3	1,18	11 / I	II
Золотоніська ***	15	35339	410,0	200897,0	231767,9	30870,9	15,3	2,92	32 / I	III
Зорівська *	9	3697	173,8	26703,6	28453,5	1749,9	6,5	0,35	10 / I	I
Іркліївська *	26	18395	939,8	87782,2	104196,4	16414,2	18,7	1,31	43 / II	II
Новодмитрівська *	18	10032	388,9	67990,9	79959,7	11968,8	17,6	1,01	37 / I	II
Піщанська *	8	6722	239,5	31603,3	39334,6	7731,3	24,4	0,49	57 / III	I
Чорнобайівська **	26	20269	639,9	135115,5	147633,4	12517,9	9,3	1,86	16 / I	II
Шрамківська *	23	11415	419,8	58261,9	65758,2	7496,3	12,9	0,82	23 / I	I
Уманський район										
Бабанська **	12	6566	275,1	35569,3	42058,8	6489,5	18,2	0,52	39 / I	I
Баштєчківська *	8	4026	179,4	24797,5	29829,8	5032,3	20,3	0,37	49 / II	I
Буцька **	8	5176	190,1	28540,7	31418,9	2878,2	10,1	0,39	18 / I	I
Дмитрушівська *	12	9535	311,4	49823,5	52683,7	2860,2	5,8	0,66	8 / I	I
Жашківська ***	28	28912	724,9	170877,0	199642,0	28765	16,8	2,51	36 / I	III
Іванківська *	6	4310	154,7	24372,4	25669,9	1297,5	5,3	0,32	6 / I	I
Ладижинська *	11	10337	322,3	65053,9	67414,4	2360,5	3,6	0,84	4 / I	I
Маньківська **	19	17912	477,3	104026,2	121202,1	17175,9	16,5	1,52	34 / I	II
Монастирищенська ***	41	34413	719,2	120784,7	137142,6	16357,9	13,5	1,72	27 / I	II
Паланська *	18	14789	482,6	101107,6	112323,6	11216	11,1	1,41	20 / I	II
Уманська ***	2	83191	67,2	425859,0	547982,9	122123,9	28,6	6,89	63 / III	III
Христинівська ***	34	32241	607,4	158196,2	176669,3	18473,1	11,7	2,22	22 / I	III
Черкаський район										
Балакліївська *	6	9519	206,4	41927,0	52496,9	10569,9	25,2	0,66	59 / III	I
Березнеківська *	5	5495	193,2	23151,5	18079,0	-5072,5	-21,9	0,23	1 / I	I
Білозірська *	3	8698	199,3	33167,7	36963,0	3795,3	11,4	0,46	21 / I	II
Бобринська *	24	4465	399,5	28790,5	34790,5	6000	20,8	0,45	51 / II	I
Будищенська *	6	4849	148,8	33073,1	38050,5	4977,4	15,1	0,49	30 / I	I
Городищенська ***	10	22866	363,5	102930,8	111442,9	8512,1	1,6	1,44	3 / I	II
Кам'янська ***	17	19458	491,4	103811,7	114685,9	10874,2	10,5	1,44	19 / I	II
Канівська ***	11	26888	246,7	183175,7	224,121,7	40946	22,3	2,82	55 / II	III
Корсунь-Шевченківська ***	11	20733	173,7	110041,6	132265,6	22224,0	20,2	1,66	47 / II	II
Леськівська *	5	8207	217,3	26737,8	34131,3	7393,5	27,6	0,44	62 / III	I
Ліпльовська *	5	3530	279,4	23757,0	24888,4	1131,4	4,8	0,31	5 / I	I
Медведівська *	9	3693	208,3	15126,3	16368,9	1242,6	8,2	0,20	14 / I	I
Михайлівська *	13	5886	232,6	26495,2	37642,6	11147,4	42,1	0,47	65 / III	I
Мліївська *	3	5273	201,3	21428,9	26057,3	4628,4	21,6	0,35	54 / II	I
Мошнівська *	14	14702	460,3	41838,7	53850,8	12012,1	28,7	0,67	64 / III	I
Набутівська *	13	6404	217,8	27435,4	27664,2	228,8	0,8	0,34	2 / I	I
Ротмістрівська *	13	9035	310,5	32442,5	40726,7	8284,2	25,5	0,51	60 / III	I
Рускополянська *	3	13793	274,0	62957,0	80050,5	17093,5	27,1	1,01	61 / III	II
Сагунівська *	3	5126	194,5	21095,1	22723,0	1627,9	7,7	0,28	12 / I	I
Смілянська ***	2	66481	39,1	299182,1	352478,2	53296,1	17,8	4,44	38 / I	III
Степанецька *	21	6903	367,7	101157,3	121085,2	19927,9	19,7	1,52	45 / II	II

Продовження табл. 2.9

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Степанківська*	7	7187	134,9	35261,9	40549,2	5287,3	15,0	0,51	29 / I	I
Тернівська*	9	5368	155,7	17912,2	21545,6	3633,4	20,2	0,27	48 / II	I
Червонослобідська*	4	14282	176,4	85449,0	92085,7	6636,7	7,8	1,16	13 / I	II
Черкаська***	2	273533	76,8	2077156,1	2474093,9	396937,8	19,1	31,1	44 / II	III
Чигиринська***	25	19139	901,7	93331,2	107557,2	14226	15,2	1,35	31 / I	II

Джерело: сформовано автором на основі [55]

Умовні позначення:

* – сільська громада

** – селищна громада

*** – міська громада

За результатами аналізу власних фінансових надходжень (загальний фонд місцевого бюджету) до ТГ Черкаського регіону 2020–2021 рр. у частині бюджетоутворення виявлено наступне: загалом доходи регіону збільшилися на 18,1 %. Майже в усіх об'єднаних громадах регіону зросли надходження до бюджетів. Тільки одна громада має від'ємні показники (Березнеківська (-21,9 %)) після об'єднання, порівнюючи роки. Нами сформовано рейтинг громад за шкалою спроможності до наповнення бюджетів у 2020–2021 рр. (табл. 2.10). Ця шкала відповідає формуванню трьох груп за рівнем ефективності формування дохідної частини бюджету (відхилення 2021/2020 рр.): I група (40 ТГ) – від -22,0 % до 10,0 % (малий рівень); II група (16 ТГ) – від 10 % до 20 % (середній рівень); III група (10 ТГ) – від 20 % і більше (високий рівень) (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Спроможність об'єднаних територіальних громад Черкаського регіону 2020–2021 рр. у формуванні власних доходів місцевих бюджетів

Громада	Рейтинг громад (відхилення 2020/2021 рр)			Всього	Громада	Спроможність громад (питома вага бюджетів ТГ у загальних надходженнях регіону у 2021 р.)			Всього
	I група	II група	III група			I група	II група	III група	
Сільська	33	7	-	40	Сільська	14	12	16	42
Селищна	6	4	-	10	Селищна	3	6	2	11
Міська	1	5	10	16	Міська	-	9	4	13
Всього	40	16	10	66	Всього	17	27	22	66

Джерело: сформовано автором

Відповідно до визначеної питомої ваги у надходженнях дохідної частини місцевих бюджетів ТГ у 2021 р., на нашу думку, доцільно провести групування ТГ за рівнем їх здатності до формування місцевих бюджетів у розрізі регіону (табл. 2.10), що допоможе виявити найбільш та найменш прогресивні ТГ у спроможності формування власних доходів, а саме: I група (17 ТГ) – від 0,01 % до 1 % (малий рівень); II група (27 ТГ) – від 1 % до 2 % (середній рівень); III група (22 ТГ) – від 2 % та більше (високий рівень).

Аналіз спроможності ТГ до накопичення власної дохідної частини місцевих бюджетів громад вказує на:

– рейтинг громад: у I групі зазначено найменш спроможні громади у 2021 р. проти 2020 р., переважають сільські об'єднання – 33 (82,5 %) ТГ, кількість селищних та міських громад незначна; II групу формують 16 громад (24,3 %) із середніми показниками надходжень до бюджетів: найбільше сільських 7 ТГ, селищні та міські – 4 ТГ та 5 ТГ; III група має найбільші надходження, до її складу входять місцеві бюджети 10 громад міст. Відповідно, найслабшими у формуванні доходів місцевих бюджетів у 2021 р. є більша частина сільських громад (60,6 %), найсильнішими – міські (15,1 %);

– спроможність громад у загальних надходженнях регіону у 2021 р.: I група – 17 ТГ, найнижчі показники надходжень мають 14 сільських і 3 селищні громади; до II групи відібрано утворення із середніми показниками – 27 ТГ, серед них 12 сільських, 6 селищних і 9 міських громад; III група – 22 ТГ, до яких віднесено 16 сільських, 2 селищні та 4 міські громади. У розрізі загальної кількості громад регіону відповідно до груп їх формування найбільшою є II група (40,4 %), де показники доходів є середніми у регіоні. Однак III група є найпотужнішою за наповненням бюджетів і займає 33,5 % від усіх громад регіону, до I групи віднесено 25,7 % громад. За даними комплексного аналізу наповнення дохідної частини місцевих бюджетів Черкаського регіону варто зробити висновок про те, що кількість рад, які об'єдналися в ТГ, не впливає на загальні показники її бюджету. На нашу думку, на спроможність громади мають вплив різні фактори, такі як:

зосередження кількості суб'єктів господарювання та ефективність їх функціонування, кількість працездатного населення, якість управління територією органами місцевого самоврядування та інші.

Проте, незважаючи на зазначені успіхи у формуванні власних дохідних джерел наповнення місцевих бюджетів, залишаються об'єктивними проблеми та виклики щодо наповнення бюджетів власними ресурсами. Недостатні фінансові надходження та збільшення видатків місцевого рівня є завадою для подальшого економічного та соціального зростання територій. Варто зазначити, що недостатність доходів громади порушує стійкість місцевих бюджетів і становить загрози для їх подальшої фінансової безпеки.

Вважаємо, що у контексті дослідження джерел фінансування території та їх впливу на економічне зростання місцевості об'єктивними умовами їх гальмування є зовнішні та внутрішні чинники (рис. 2.8).

На нашу думку, для життєзабезпечення громади ОМС при прийнятті управлінських рішень щодо формування стратегії та місцевих програм подальшого розвитку у напрямі нарощення дохідної частини місцевих бюджетів варто враховувати чинники впливу на її економічне зростання.

Зміцнення фінансової основи розвитку місцевості потребує комплексного оцінювання показників бюджету, що дає змогу отримати необхідну інформацію про його поточний стан, виявити проблемні напрями його забезпечення та сформувані рішення для подальших дій щодо стабілізації стійкості бюджетів територій.

Для зміцнення фінансової стійкості місцевих бюджетів варто вжити заходів у напрямі зростання економічної активності суб'єктів господарювання території, а саме:

- створення умов для бізнесу, що забезпечить збільшення робочих місць, обсягів виробництва та податків;
- стимулювання інвестиційної активності шляхом залучення інвестиційного потенціалу;

– спрощення шляхів доступу до природно-ресурсного, виробничо-економічного, науково-технічного і трудового потенціалу місцевості. Зазначені дії сприяють залученню бізнесу на територію та веденню своєї діяльності на основі соціально відповідальної поведінки.

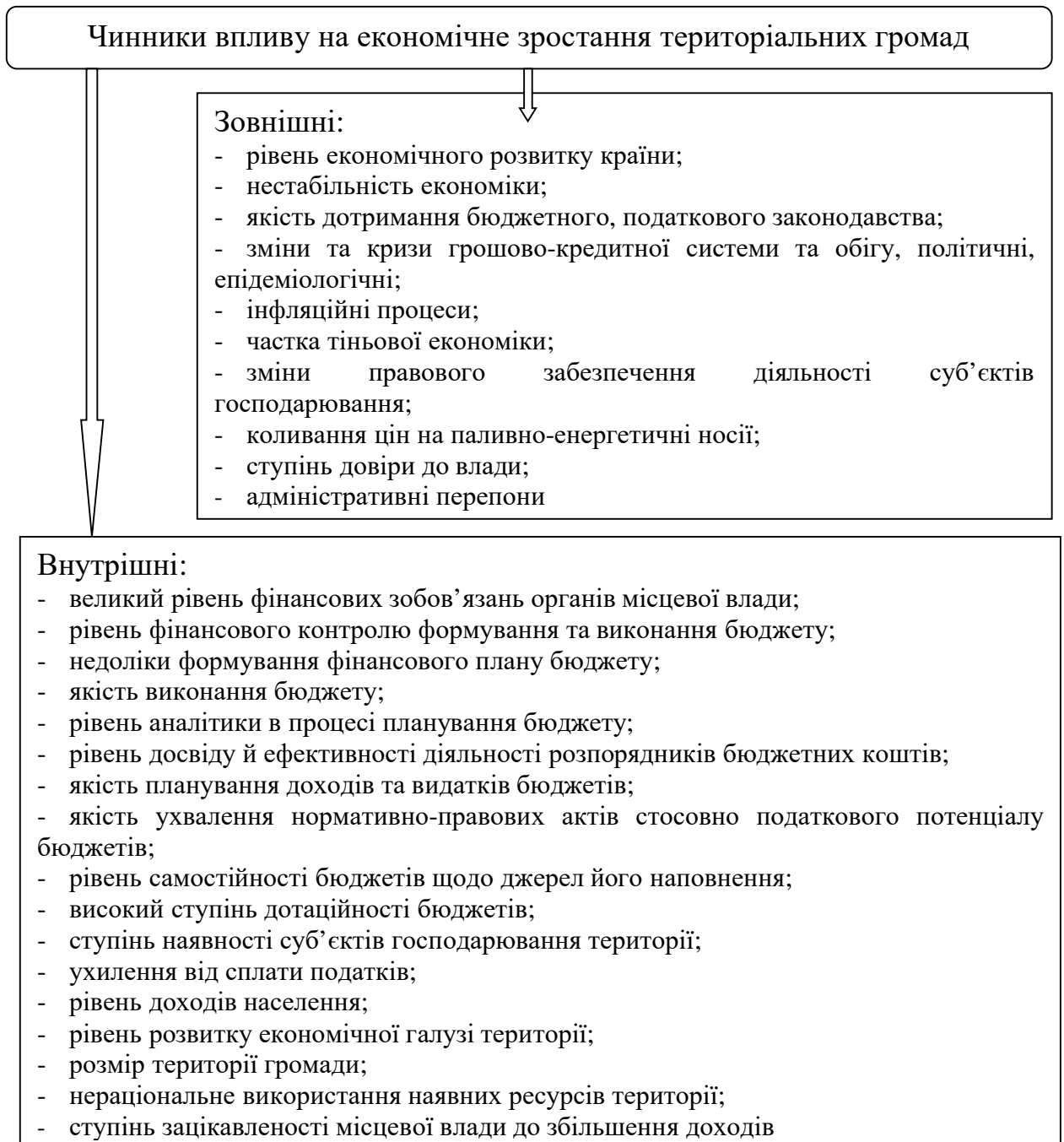

Рис. 2.8. Чинники впливу на економічне зростання територіальних громад

Джерело: сформовано автором

У контексті дослідження особливостей формування місцевих бюджетів та їх ефективності доцільно звернути увагу на проблемні питання управління розвитком:

- малий відсоток прозорості діяльності органів управління, що має вплив на ступінь довіри між громадським суспільством і владою через відсутність контролю їх роботи;

- низька частка залучення населення громад до прийняття управлінських рішень;

- відсутність відповідальності органів місцевого самоврядування за розвиток території;

- фрагментарність управлінських повноважень ОМС, що породжує конфліктні ситуації між органами управління всіх рівнів та самоврядуванням громади.

На нашу думку, додатковим рішенням, яке покращить ситуацію в бюджетній сфері, є підвищення рівня бюджетного менеджменту на місцевому рівні. Зростання спроможності місцевих бюджетів та їх фінансової стійкості передбачає:

- посилення фінансової дисципліни та збільшення зацікавленості органів управління до зростання дохідної частини бюджету місцевості за рахунок кількості суб'єктів економічної активності території; обсягу інвестицій; рівня доходів населення;

- підвищення рівня відповідальності та управління бюджетними коштами у формуванні статей доходів та видатків;

- посилення відповідальності за дотримання бюджетного та податкового законодавства;

- досконале використання нової економічно ефективною податковою складовою відповідно до останніх змін Податкового кодексу.

Отже, в ході дослідження особливостей наповнення місцевих бюджетів нами проведено комплексне оцінювання фінансової стійкості місцевих бюджетів на основі запропонованої методики діагностики їх формування у

розрізі регіонів України. За допомогою методів економічного аналізу оцінено результативність формування місцевих бюджетів ТГ регіону. На прикладі Черкаського регіону досліджено результативність формування власних доходів місцевих бюджетів ТГ протягом 2017–2021 рр. Також проведено оцінку виконання власних доходів загального фонду місцевих бюджетів сільських, селищних та міських ТГ Черкаського регіону за 2020–2021 рр. та виявлено їх внесок у загальному бюджеті регіону.

Узагальнено проблематику формування місцевих бюджетів громад, фактори гальмування джерел їх наповнення, виявлено проблемні питання управління розвитком місцевості. Визначено заходи у напрямі зростання економічної активності суб'єктів господарювання території, що продукують провадження їх діяльності на підставі соціально відповідальної поведінки.

2.3 Вплив соціальної відповідальності бізнесу на розвиток територіальних громад

Сучасний розвиток світової економіки має особливості щодо економічного зростання, що пов'язано з вичерпанням традиційних джерел впливу та потребує впровадження новітніх підходів до управління. Зарубіжна практика [188; 191; 197; 200; 206; 232] доводить, що відповідальна діяльність суб'єктів господарювання території дає позитивні результати як для власних структур, так і для громад, де вони розташовані, та впливає на їх розвиток.

На сучасному етапі розвитку економічних відносин бізнес-структури будують свою стратегію функціонування на засадах соціально відповідальної поведінки [11; 44; 139; 219] як додатковий метод впливу на подальше власне економічне зростання. Це передбачає діяльність суб'єктів господарювання у двох напрямках: досягнення власного економічного ефекту та створення благ для громади, а саме: вирішення проблематики території, на якій вони розташовані, у соціальному, економічному, екологічному напрямках.

Двостороння взаємодія та соціальна згуртованість між підприємцями і місцевим самоврядуванням, що базується на інноваційних підходах, досвіді та фінансових ресурсах бізнесу, є підґрунтям для подальшого партнерства.

Будь-яка співпраця та взаємодія мають нести вигоди [206] для всіх учасників процесу. Діловий діалог між приватним сектором та громадою, що ґрунтується на довірі та певних нормах взаємодії [25], передбачає наявність прав і зобов'язань, які задовольняють очікування всіх учасників процесу та надають соціально-економічні ефекти.

ТГ прагне збільшити фінансові ресурси та покращити соціальні проекти для досягнення соціально-економічної стабільності. Приватний сектор налаштований на підвищення купівельної активності громадськості та збільшення прибутків.

Соціальна відповідальність бізнесу (СВБ) як концепція добровільної діяльності компанії спрямована на впровадження і дотримання соціальних та екологічних аспектів своєї комерційної роботи й взаємодію між бізнесом, територіальними утвореннями та суспільством, забезпечує збалансованість економічних, соціальних, екологічних напрямів успішного розвитку. Діяльність компаній повинна відповідати цілям і цінностям суспільства, дотримувати права людини, забезпечити якість товарів і послуг, зберігати навколишнє середовище, сприяти сталому розвитку території (громади), здійснювати благодійну діяльність, діяти відповідно до чинного законодавства і міжнародних норм поведінки у підприємницькому середовищі. Саме ці категорії характеризують соціально активний і відповідальний бізнес як у взаємодії із зовнішнім середовищем, так і усередині компанії та впливають на покращення фінансових результатів її діяльності [193].

Основна мета у впровадженні заходів щодо соціального партнерства – змінити соціально-економічну ситуацію держави через її основну ланку – територіальну громаду. Досягнення цілей, завдань та процесів, які стоять перед органами місцевої влади та приватним сектором, мають підвищити рівень середовища проживання та життєдіяльності населення [193].

СВБ ґрунтується на обов'язковій і добровільній складових – як на вигодах від підприємницької діяльності, так і на благодійних засадах. Обов'язкова складова зумовлена вимогами суспільства і полягає у дотриманні законодавства. Очікування суспільства є добровільною її частиною.

Запровадження стандартів щодо підвищення рівня ділової ефективності та досконалості у бізнес-процесах організації, які базуються на сучасних світових практиках, стали стратегією впровадження соціальної відповідальності у щоденній діяльності українських компаній.

Успішність громади, рівень життєдіяльності громадського середовища є важливими чинниками під час обрання місця розташування бізнес-структури. Підґрунтям для збалансованого зростання компанії у майбутньому є інвестиції у соціальні проекти, які створюють економічний або соціальний ефект.

Соціальна відповідальність забезпечує партнерські відносини та всебічний зв'язок між приватними структурами, територіальними громадами та громадським середовищем через їх партнерів, інвесторів, споживачів, власний персонал. Принципи відповідальності, прозорості, етичних норм поведінки є підґрунтям у побудові довготривалих взаємовідносин із різними групами зацікавлених осіб.

Варто зауважити, що для України інструмент соціальної відповідальності бізнесу є зрозумілим, але, одночасно, відсутні конкретні механізми, що сприяють підвищенню ролі господарюючих суб'єктів у вирішенні соціальних завдань та розвитку територій [193].

Важливим чинником є відповідність міжнародним стандартам щодо підприємницької активності. Це забезпечує конкурентоспроможність українських організацій та підвищення їх статусу на світових ринках. Безперервна підтримка, удосконалення репутації та престижності української компанії надають їй переваги в експорті своєї продукції в більш розвинені країни.

В ТГ економічними агентами СВБ є підприємства та органи місцевого самоврядування, але їх інтереси та очікувані результати від такого зв'язку різні. Органи влади ТГ мають на меті: забезпечити сталий розвиток завдяки отриманим засобам контролю над економічним та соціальним становищем на території; закріпити трудові ресурси у громаді; підвищити привабливість місцевості на ринку праці та в інвестиційному просторі; покращити показники конкурентоспроможності громади; досягти стабільності у формуванні дохідної частини місцевого бюджету. Основою формування економічних відносин та соціальних процесів громад є суб'єкти господарювання на їх території. Першочерговим інтересом їх діяльності є: отримання стабільного та максимального прибутку; формування інвестиційної привабливості та привабливості як роботодавця для трудових ресурсів; зростання попиту на продукцію, товари та послуги. На результати зазначених показників впливає імідж підприємства.

Тому різноспрямовані інтереси зацікавлених сторін провокують конфлікт, вирішення якого передбачає використання інструментів управління СВБ. Мотиваційними складовими підприємництва до соціальної відповідальності є отримання очікуваних «дивідендів» від соціальних інвестицій у вирішенні проблематики та завдань території за всіма напрямками її зростання.

Залучення та створення привабливих умов для бізнесу до вирішення завдань соціально-економічного розвитку території доцільно здійснювати у таких формах:

- надання державних земельних ділянок або обладнання в оренду;
- укладання контракту на управління або обслуговування;
- спільне фінансування інноваційних проєктів;
- тимчасова передача в експлуатацію господарських об'єктів громади на договірній основі;
- домовленість про розподіл продукції;
- державно-приватне партнерство;

- спільні підприємства;
- соціальне партнерство [193].

Мотиваційні заходи щодо соціальної відповідальності бізнесу з боку територіальної громади здатні створити додаткові умови, які вплинуть на формування іміджу організації, а саме: надання податкових пільг на підставі активної участі суб'єкта господарювання у розвитку громади; надання пільг щодо оренди земельних ділянок, майна; забезпечення підтримки інвестиційних проєктів з місцевого бюджету; сприяння спрощенню адміністративних перепон; створення інформаційної платформи для соціальних ініціатив тощо.

Соціально відповідальний бізнес має позитивний вплив як на територіальний простір, так і на мікро- та макросередовище підприємницької структури. На рівні різних середовищ їх дія сприяє такому:

- мікросередовище: зростання фінансової ефективності, підвищення вартості підприємства, зменшення операційних витрат, розширення ринків збуту, зростання продажів продукції, підвищення продуктивності праці, підвищення кваліфікації персоналу;

- макросередовище: створення сприятливих умов для діяльності бізнес-середовища, налагодження зв'язків між діловими колами та громадськістю, зростання довіри з боку зацікавлених сторін, зміцнення репутації, формування позитивного іміджу та перспектив щодо отримання податкових пільг;

- територіальний аспект: участь бізнесу у розбудові соціальної інфраструктури місцевості, вплив підприємництва на рівень зайнятості в громаді, екологічна відповідальність суб'єктів господарювання за використання природних ресурсів та, за потреби, збереження навколишнього середовища від впливу своєї діяльності, підтримка соціально незахищених верств населення.

Ліквідація конфлікту інтересів між економічними агентами СВБ веде до зростання рівня їх соціальної відповідальності та підвищення якості життя

населення ТГ. Соціально відповідальний бізнес поєднує економічні і соціальні аспекти у власній комерційній діяльності, має спрямування на отримання максимальних економічних вигод та, враховуючи соціальні, етичні, екологічні складові, зацікавлений у підвищенні добробуту місцевих громад, дотриманні правил взаємозв'язку між соціальним підприємництвом та економічним розвитком на місцевому рівні [193].

Наявність соціальної відповідальності у функціонуванні бізнесу забезпечує взаємодію місцевої влади та приватного сектору, розташованого в межах громади. Оскільки податки, збори та платежі від підприємницької діяльності надходять до місцевих бюджетів, то принципи соціальної культури та соціально відповідального бізнесу шляхом спільних зусиль здатні вирішити завдання соціально-економічного оновлення ТГ. Стан економіки території визначає рівень добробуту суспільного середовища, що залежить від основного економічного суб'єкта ринкової економіки – суб'єкта господарювання (підприємства) [193].

Успішна й активна виробнича та господарська діяльність підприємницьких структур території, безперечно, впливає на суспільство соціальним ефектом у показниках щодо товарної маси, робочих місць, податкових відрахувань до місцевих бюджетів. Однак показники їх фінансових результатів не зазначають рівня соціальної відповідальності. Виміром їх діяльності слугує соціальна звітність. Її формують великі підприємства, малий та середній бізнес дотримується соціально відповідальних напрямів свого функціонування.

Соціальна нефінансова звітність відображає інформацію про дії компанії за напрямками розвитку: інвестиційний, соціальний, екологічний. Ці звіти є інформативним інструментом для груп впливу: кредиторів, акціонерів, інвесторів, органів влади, працівників, споживачів. Нефінансова звітність є відкритим документом для загального доступу. Формування та оприлюднення зазначеного виду звітності передбачає ознайомлення з різними напрямками діяльності компанії, формує репутацію [11] бізнес-

структури. Самоаналіз результатів діяльності структури, на підставі сформованих звітів, дозволяє визначити подальший напрям стратегічного розвитку.

Переконливим аргументом щодо формування звітів за соціальними напрямками є визначення сильних і слабких боків функціонування компанії та усвідомлення рівня подальших ризиків, їх вчасна мінімізація, удосконалення процесу управління щодо подальшої діяльності. В Україні звітність бізнесу за соціальними аспектами роботи є новим напрямом, але перебуває у стадії активного розвитку. Наразі незначна кількість вітчизняних компаній надає оприлюднення соціальної складової своєї діяльності, але переважна більшість дотримується соціально відповідальної поведінки у своїй роботі.

Ключовими ініціативами корпоративної соціальної відповідальності в українських компаніях [69; 99; 174; 217] різних сфер діяльності є економічні, соціальні, екологічні, а саме:

- інвестиції у розвиток місцевості, де вони розташовані, – реконструкція доріг, стадіонів, дитячих і спортивних майданчиків, парків, що є соціальною інфраструктурою; створення медичних соціальних центрів; оновлення транспортної мережі міст; впровадження інноваційних проєктів енергозбереження та енергоефективності;

- прозоре ведення бізнесу – дотримання високих стандартів ведення бізнесу зі своїми партнерами, відкриті закупівлі, протидія хабарництву та корупції, корпоративна етика;

- взаємодія зі стейкхолдерами;

- культурна дипломатія [69; 217] – участь у міжнародних культурних проєктах за межами України, що дає можливість представити державу в європейських країнах у новому вимірі шляхом ознайомлення з культурною українською спадщиною та різноманітністю сучасної культури;

- взаємодія з клієнтами – удосконалення процесів та процедур власної діяльності;

– взаємодія зі співробітниками – об'єктивність і прозорість у розвитку співробітників, соціальна захищеність та кар'єрне зростання (оздоровлення співробітників, навчання персоналу), зміцнення корпоративної культури, оздоровлення дітей співробітників у санаторно-курортних установах;

– взаємодія з місцевими громадами – корпоративне волонтерство, соціальні та благодійні ініціативи: допомога дітям, підвищення рівня освіти, підтримка та розвиток культури і мистецтва, популяризація здорового способу життя шляхом підтримки та участі у спортивних напрямках;

– благодійність – провадження благодійних ініціатив у медичні, навчальні заклади та фонди;

– еко-відповідальність – інвестиції в еко-ініціативи (весняні прибирання, поширення зелених принципів і дбайливого ставлення до природних ресурсів, зменшення викидів у природне середовище);

– управління за системою міжнародних еко-стандартів з відновлення земельних ресурсів.

У той же час соціальні звіти не дають інформації про реальні обсяги та джерела витрачання ресурсів на фінансування соціальних заходів.

Підвищення достовірності оцінювання внеску бізнес-структури у розвиток територіальної громади можна досягти використанням комплексних індексів впливу її діяльності на економічне зростання, покращення екологічної ситуації й якості життя населення та інтегрального коефіцієнта впливу соціальної відповідальності окремої бізнес-структури на розвиток ТГ [192], що визначаються за формулами (2.1) – (2.4):

$$I_{\text{без}} = I_{\text{де}} \cdot I_{\text{нн}}, \quad (2.1)$$

де $I_{\text{без}}$ – комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнес-структури на економічне зростання ТГ;

$I_{\text{де}}$ – індекс зростання валової доданої вартості;

$I_{\text{нн}}$ – індекс збільшення податкових платежів у місцевий бюджет.

$$I_{вбес} = I_{зво} \cdot I_{зан}, \quad (2.2)$$

де $I_{вбес}$ – комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнес-структури на екологічну ситуацію ТГ;

$I_{зво}$ – індекс зниження забруднюючих речовин у водні об'єкти;

$I_{зан}$ – індекс зниження забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

$$I_{вбяз} = I_{сзптп} \cdot I_{чп}, \quad (2.3)$$

де $I_{вбяз}$ – комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнес-структури на рівень і якість життя населення ТГ;

$I_{сзптп}$ – індекс зростання середньої заробітної плати працівників підприємства;

$I_{чп}$ – індекс збільшення чисельності працівників на підприємстві у звітному періоді порівняно з базовим.

$$I_{вбтг} = \sqrt[3]{I_{вбез} \cdot I_{вбес} \cdot I_{вбяз}}, \quad (2.4)$$

де $I_{вбтг}$ – інтегральний коефіцієнт оцінювання впливу соціально відповідального бізнесу на розвиток ТГ;

$I_{вбез}$ – комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнес-структури на економічне зростання ТГ;

$I_{вбес}$ – комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнес-структури на екологічну ситуацію ТГ;

$I_{вбяз}$ – комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнес-структури на рівень і якість життя населення ТГ.

Результати розрахунку коефіцієнта впливу соціальної відповідальності підприємства на розвиток ТГ наведено в табл. 2.11 і табл. 2.12, вихідні дані їх діяльності зазначено в Додатку Д. Для уявлення впливу роботи структур на різні напрями функціонування громади для дослідження було обрано два підприємства, які мають різну форму власності та протилежні напрями діяльності: Державне підприємство «Черкаське лісове господарство»

(лісорозведення та лісовідновлення) та публічне акціонерне товариство (ПрАТ) «Азот» (м. Черкаси) компанії «Group DF» (хімічна промисловість, вироблення азотної хімії).

Таблиця 2.11

**Розрахунок інтегрального коефіцієнта впливу соціальної відповідальності
Державного підприємства «Черкаське лісове господарство»
на розвиток Черкаської територіальної громади у 2017–2021 рр.**

Показники	Значення за роками					Відхил., (+, -)	
	2017	2018	2019	2020	2021	2019/ 2017	2021/ 2019
<i>1. Комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнес-структури на економічне зростання територіальної громади</i>	0,78	2,02	0,83	0,60	49,48	0,05	48,65
індекс зростання валової доданої вартості	1,16	1,25	1,07	1,18	1,38	-0,09	0,31
індекс збільшення податкових платежів у місцевий бюджет	0,68	1,62	0,78	0,51	35,86	-0,38	35,08
<i>2. Комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнес-структури на екологічну ситуацію територіальної громади</i>	Дані відсутні						
індекс зниження забруднюючих речовин у водні об'єкти	-	-	-	-	-	-	-
індекс зниження забруднюючих речовин в атмосферне повітря	-	-	-	-	-	-	-
<i>3. Комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнес-структури на рівень і якість життя населення територіальної громади</i>	1,30	1,20	0,97	0,91	1,95	-0,33	0,98
індекс зростання середньої заробітної плати працівників підприємства	1,0	0,95	0,97	0,91	1,05	-0,03	0,08
індекс збільшення чисельності працівників на підприємстві	1,30	1,27	1,0	1,0	1,86	-0,3	0,86
<i>4. Інтегральний коефіцієнт оцінювання впливу соціально відповідального бізнесу на розвиток територіальної громади</i>	1,01	1,55	0,89	0,73	9,82	-0,12	8,93

Джерело: сформовано автором на основі [28]

За результатами аналізу та визначення коефіцієнтів ДП «Черкаське лісове господарство» отримано індекси впливу соціальної відповідальності:

– економічний розвиток громади: у 2017–2019 рр. та 2019–2021 рр. збільшився на 0,05 та 48,65. Зростання індексу вказує на збільшення відрахувань підприємства до місцевого бюджету за аналізований період;

– екологічна ситуація: показники відсутні через те, що організація є природоохоронною і не має відходів своєї діяльності, які завдають шкоди навколишньому середовищу;

– вплив на рівень життя населення громади: у 2019 р. – зменшення на 0,33, а у 2021 р. – зростання до 0,98, що є позитивним фактором впливу.

Отже, ДП «Черкаське лісове господарство» в розрізі 2017–2021 рр. мало коливання коефіцієнтів щодо впливу на розвиток ТГ. Аналіз 2017–2019 рр. показав зменшення індексів майже за всіма зазначеними напрямками, але в 2021 р. виявлено позитивний вплив соціальної відповідальності підприємства на ТГ, що доводять порівняння значень у вигляді індексів впливу на різні напрями її розвитку. Відповідно, відбулося зростання інтегрального коефіцієнта впливу соціальної відповідальності підприємства, що є позитивним для розвитку ТГ.

Таблиця 2.12

Розрахунок інтегрального коефіцієнта впливу соціальної відповідальності публічного акціонерного товариства (ПрАТ) «Азот» (м. Черкаси) на розвиток Черкаської територіальної громади у 2017–2021 рр.

Показники	Значення за роками					Відхил., (+,-)	
	2017	2018	2019	2020	2021	2019/ 2017	2021/ 2019
1	2	3	4	5	6	7	8
<i>1. Комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнес-структури на економічне зростання територіальної громади</i>	1,98	0,19	90,85	0,01	2,33	88,87	-88,52
індекс зростання валової доданої вартості	0,39	0,98	1,14	0,83	1,16	0,75	0,02
індекс збільшення податкових платежів у місцевий бюджет	5,08	0,20	79,7	0,01	2,01	74,62	-77,69
<i>2. Комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнес-структури на екологічну ситуацію територіальної громади</i>	0,63	0,67	3,05	1,04	0,87	2,42	-2,18
індекс зниження забруднюючих речовин у водні об'єкти	1,02	1,08	1,14	0,79	1,03	0,12	-0,11
індекс зниження забруднюючих речовин в атмосферне повітря	0,62	1,47	2,68	1,32	0,84	2,06	-1,84

Продовження табл. 2.12

1	2	3	4	5	6	7	8
3. Комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнес-структури на рівень і якість життя населення територіальної громади	0,94	1,13	1,48	0,90	0,73	0,54	-0,75
індекс зростання середньої заробітної плати працівників підприємства	1,17	1,16	1,44	0,98	0,86	0,27	-0,58
індекс збільшення чисельності працівників на підприємстві	0,81	0,98	1,03	0,92	0,85	0,22	-0,18
4. Інтегральний коефіцієнт оцінювання впливу соціально відповідального бізнесу на розвиток територіальної громади	1,09	0,38	20,26	0,09	1,22	19,17	-19,04

Джерело: сформовано автором на основі [143]

Відповідно до аналізу розрахунку коефіцієнтів визначено, що вплив підприємства за напрямками розвитку ТГ має такі результати:

– економічне зростання: у 2019 р. – збільшення коефіцієнта на 88,87, у 2021 р. – зниження до -88,52. Розбіжності між показниками вказують на значне зменшення участі структури в економічному розвитку громади через значно нижчі податкові відрахування до місцевого бюджету;

– екологічна ситуація: у розрізі 2017–2019 рр. відбулося збільшення індексу до 2,42. На позитивний результат вплинуло оновлення очисних споруд підприємства та дотримання міжнародних стандартів у напрямі екоуправління. Порівнюючи 2019–2021 рр., показник значно зменшився – -2,18, що вказує на зменшення фінансових витрат на екологічний напрям діяльності та вплив загального ступеня виробничої потужності підприємства;

– вплив на якість життя населення: за аналізом показників 2017–2019 рр. виявлено, що ситуація покращилася, індекс впливу зріс до 0,54, у 2019–2021 рр. відбулося зниження до -0,75. Зростання середньої заробітної плати також не вплинуло на покращення рівня життя населення громади.

Отже, у 2017–2019 рр. ПрАТ «Азот» (м. Черкаси) мало значне зростання інтегрального коефіцієнта впливу соціальної відповідальності на розвиток ТГ до 19,17, що пов'язано з потужним періодом функціонування. Порівнюючи 2019–2021 рр., відбулося його зменшення до -19,04. Варто

зауважити, що зниження індексів впливу на сфери соціальної відповідальності бізнесу у ТГ зменшилися за всіма напрямми у 2020–2021 рр., відповідно, й інтегральний коефіцієнт впливу має від’ємні значення. Ця ситуація пов’язана зі зменшенням обсягів діяльності підприємства у зазначений період відповідно до світових викликів, у цьому випадку від епідеміологічної ситуації, пов’язаної з «COVID-19».

Доречно зауважити, що результати підприємств є різними. У загальному підсумку впливу соціальної відповідальності окремих бізнес-структур на розвиток ТГ доведено позитивний результат впливу ДП «Черкаське лісове господарство», що підтверджує збільшення коефіцієнтів, а для ПАТ «Азот» кращим виявився 2019 р. Зменшення коефіцієнта впливу у 2021 р. вказує на зміну масштабів його діяльності.

Інтегральний коефіцієнт впливу соціальної відповідальності окремої бізнес-структури на розвиток ТГ відображає зміну обсягів діяльності бізнес-структури з окремих напрямів за період. На результати й ефективність роботи впливають: доходи підприємства, які залежать від обсягу випущеної та реалізованої продукції, товарів, послуг; частка податкових відрахувань до місцевого бюджету; рівень зайнятості населення, оплати праці; значення коефіцієнта шкідливих викидів – чим їх менше, тим вище значення коефіцієнта, що вказує на ступінь впливу на розвиток ТГ окремої бізнес-структури.

Отже, сьогодні в територіальному просторі України соціальна відповідальність є добровільним інструментом функціонування бізнес-структури, ефективна дія якої не тільки підвищує стійкість економічного стану суб’єкта господарювання, а й впливає на територіальну та регіональну економічну, соціальну, екологічну системи в цілому.

На нашу думку, саме бізнес-структури території, їх кількість та показники діяльності впливають на формування фінансової самодостатності та розвиток ТГ в економічному розвитку регіону. Їх наявність формує робочі місця для населення території, певну базу надходжень податків до місцевих

бюджетів, від чого залежить економічне зростання території. В свою чергу, бізнес має свої економічні вигоди від впливу на соціальну й екологічну сфери громади. Головними критеріями суб'єкта господарювання за такої співпраці є відповідальність та обов'язковість. Тому соціально відповідальна поведінка бізнесу привертає увагу до його діяльності, продукції (товарів, послуг), що збільшує і фінансові результати.

В умовах реформи децентралізації актуальними є питання спроможності та розвитку ТГ в економічному розвитку регіону. Нами виявлено, що функціонування підприємництва території, особливо на основі соціально-відповідальної поведінки, має вагомий вплив на показники її зростання. Економічний стан території залежить від успішного функціонування бізнесу та його здатності до формування фінансових потоків, що є предметом дослідження наступного підрозділу роботи.

2.4 Оцінка впливу підприємницького середовища територіальних громад на розвиток регіонів України

Розвиток економіки регіону має пряму залежність від економічного розвитку ТГ, від стану їх місцевої економіки. Покращення якісних показників, їх безперервне зростання характеризує рівень розвитку громади.

Викладені в попередньому підрозділі результати досліджень впливу соціально відповідального бізнесу на розвиток ТГ вказують на поглиблення його участі в усіх напрямках розвитку території. Нами виявлено, що для отримання економічного ефекту потрібна активність місцевого підприємництва та вагома підтримка ОМС щодо його розвитку. Активізація господарської діяльності за рахунок обсягів виробництва, надання послуг здатна вплинути на її результати, а саме: створення нових робочих місць, зростання продуктивності праці, що передбачає збільшення заробітної плати і має позитивний ефект на жителів території. Бізнес, населення, місцева

влада, їх загальне прагнення до кращого позитивного результату формує більші можливості для досягнення економічної спроможності території. Загальна співпраця [47] й активність влади, громадян та приватного сектору економіки є додатковим фактором виявлення та реалізації конкурентних переваг окремої місцевості. Проте актуальності набуває питання впливу діяльності середнього та малого бізнесу на ефективність формування фінансових потоків, які позначаються на функціонуванні ТГ регіону. Варто зазначити, що вагоме зростання ТГ залежить від впливу діяльності бізнесу території та інвестицій, які сприяють підвищенню рівня їх економічної спроможності.

Об'єктом дослідження обрано діяльність місцевих підприємницьких структур Центрального (Кіровоградський (49 ТГ), Черкаський (66 ТГ) регіони; площа – 45 500 тис. км²; населення – 2,6 млн. осіб) та Північно-Західного (Волинський (54 ТГ), Рівненський (64 ТГ) регіони; площа – 40 300 тис. км²; населення – 2,6 млн. осіб)) економічних районів України. Зазначені райони обрано у зв'язку з: однаковою кількістю регіонів – по два у кожному економічному районі; близькими значеннями показників площі та населення – у динаміці районів близька до середнього значення кількість громад: Центральний – 58 ТГ, Північно-Західний – 59 ТГ; провідними галузями економіки, які забезпечують більше половини їх валового регіонального продукту, – є промисловий та аграрний сектори. Для формування уявлень про ступінь впливу малого та середнього бізнесу на розвиток ТГ Волинського, Кіровоградського, Рівненського, Черкаського регіонів у 2016–2020 рр. треба провести оцінювання основних структурних показників їх діяльності відповідно до статистичних даних Державної служби статистики України [33] (Додаток Е), а саме: кількість діючих середніх та малих підприємств; кількість зайнятих працівників на підприємствах; кількість реалізованої продукції (товарів, послуг) (табл. 2.13). Варто зауважити, що часовий проміжок 2016–2020 рр. обрано у зв'язку із частковою наявністю офіційних статистичних даних за 2021 р. відповідно до

змін у нормативно-правових документах щодо подання звітності через воєнний стан на території України (описано автором у підрозділі 1.3).

Таблиця 2.13

Показники діяльності середнього та малого бізнесу Центрального та Північно-Західного економічних районів України у 2016–2020 рр.

Назва показника	Середні підприємства, % (до загального показника регіону)	Малі підприємства, % (до загального показника регіону)	З них мікропідприємств а, % (до загального показника регіону)
<i>Волинський регіон</i>			
Кількість діючих підприємств	6,2	93,8	78,7
Кількість зайнятих працівників	6,04	27,5	11,1
Обсяг реалізованої продукції	58,6	17,2	5,5
<i>Кіровоградський регіон</i>			
Кількість діючих підприємств	4,7	95,2	83,1
Кількість зайнятих працівників	56,9	37,5	16,7
Обсяг реалізованої продукції	54,3	36,7	12,7
<i>Рівненський регіон</i>			
Кількість діючих підприємств	6,1	93,9	76,8
Кількість зайнятих працівників	60,8	32,1	12,4
Обсяг реалізованої продукції	56,7	30,2	9,5
<i>Черкаський регіон</i>			
Кількість діючих підприємств	5,5	94,5	81,2
Кількість зайнятих працівників	56,3	31,6	13,1
Обсяг реалізованої продукції	48,6	21,9	7,2

Джерело: сформовано автором на основі [33]

Розподіл середніх, малих та мікропідприємств Центрального та Північно-Західного економічних районів України зображено на рис. 2.9.

У Центральному та Північно-Західному економічних районах держави найбільша частка бізнес-структур належить малому підприємництву – близько 95 %. 80 % – це мікропідприємства – фізичні особи-підприємці (ФОПи). Найбільший показник у Кіровоградському районі – 83,1 %, найменший у Рівненському – 76,8 %. Варто зауважити, що більшість ФОПів обрали спрощену систему оподаткування. За регіонами найвищий показник середніх підприємств – у Волинському (6,1 %), Рівненському (6,1 %), найнижчий – у Кіровоградському (4,7 %).

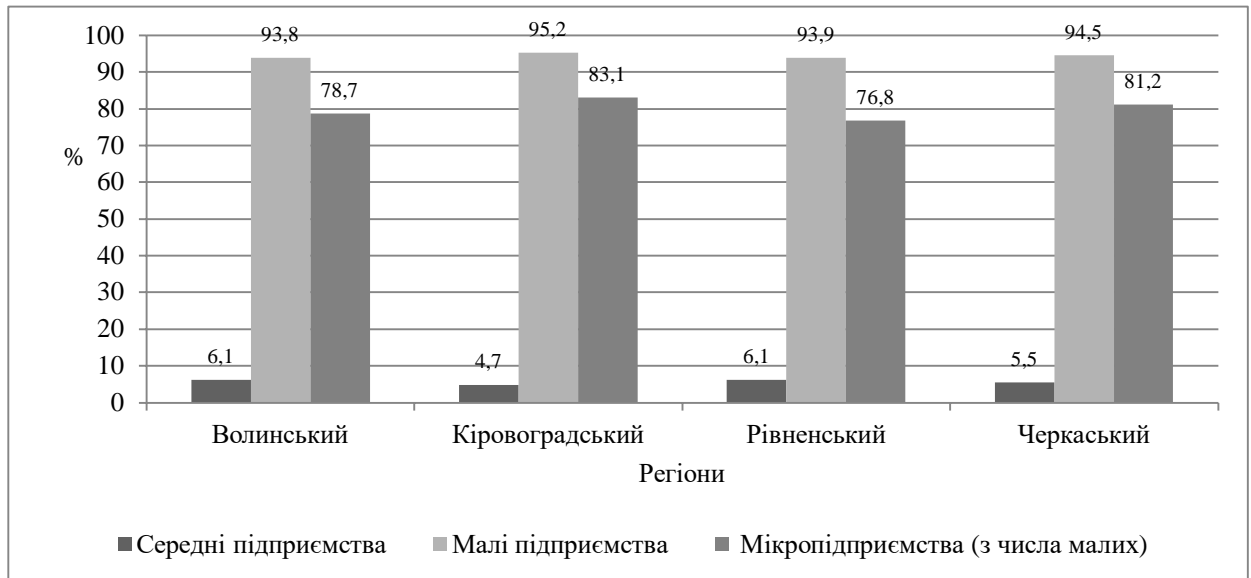

Рис. 2.9. Розподіл середніх, малих та мікропідприємств Центрального та Північно-Західного економічних районів України у 2016–2020 рр.

Джерело: сформовано автором на основі [33]

Результати дослідження доводять, що загальна кількість зайнятого працездатного населення впливає на частку бізнесу, який зареєстрований або функціонує на певній території. Кількість зайнятих працівників на зазначених територіях зображено на рис. 2.10.

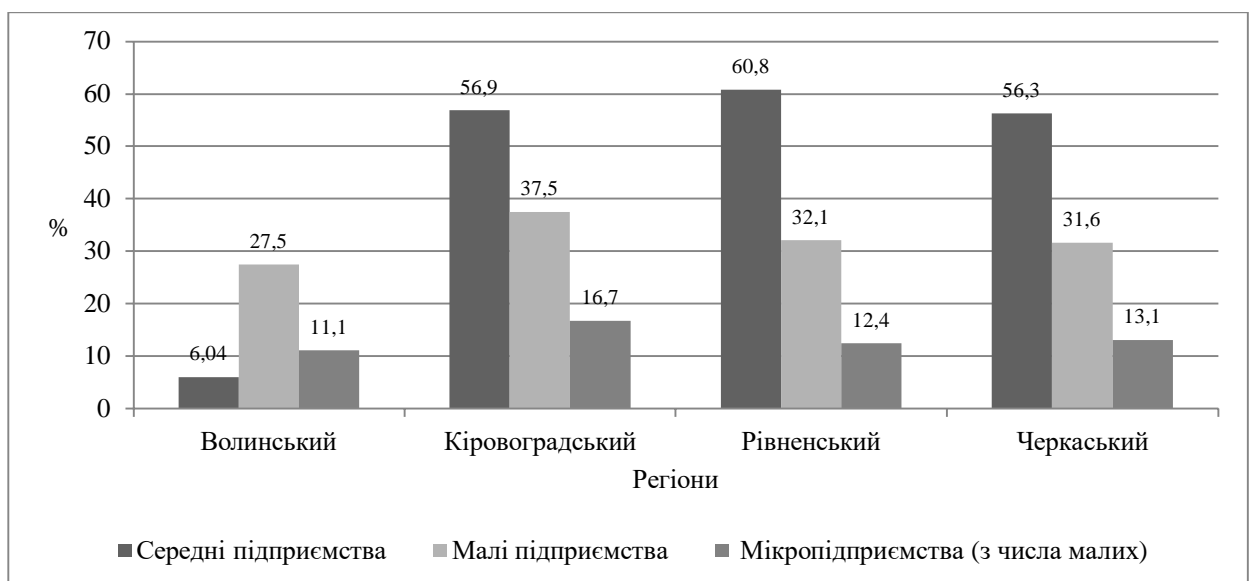

Рис. 2.10. Розподіл зайнятих працівників на середніх, малих та мікропідприємствах за регіонами України у 2016–2020 рр.

Джерело: сформовано автором на основі [33]

Виявлено, що значна кількість малих підприємств забезпечує робочими місцями недостатньо великий відсоток працівників. Так, у Кіровоградському регіоні він найбільший – 37,5 %, найменший – у Волинському (27,5 %). У ФОПах задіяно від 11,1 % (Волинський регіон) до 16,7 % (Кіровоградський регіон). Більше працівників зайнято в середньому бізнесі у таких регіонах: Кіровоградський (56,3 %), Рівненський (60,8 %), Черкаський (до 56,3 %). Порівнюючи з цими регіонами, найнижчі значення зайнятих працівників у середньому бізнесі – у Волинському (6,04 %). Це вказує на те, що трудові ресурси трьох регіонів більше зосереджені у середньому бізнесі, що має вплив на обсяг реалізованої продукції, товарів та послуг підприємств (рис. 2.11).

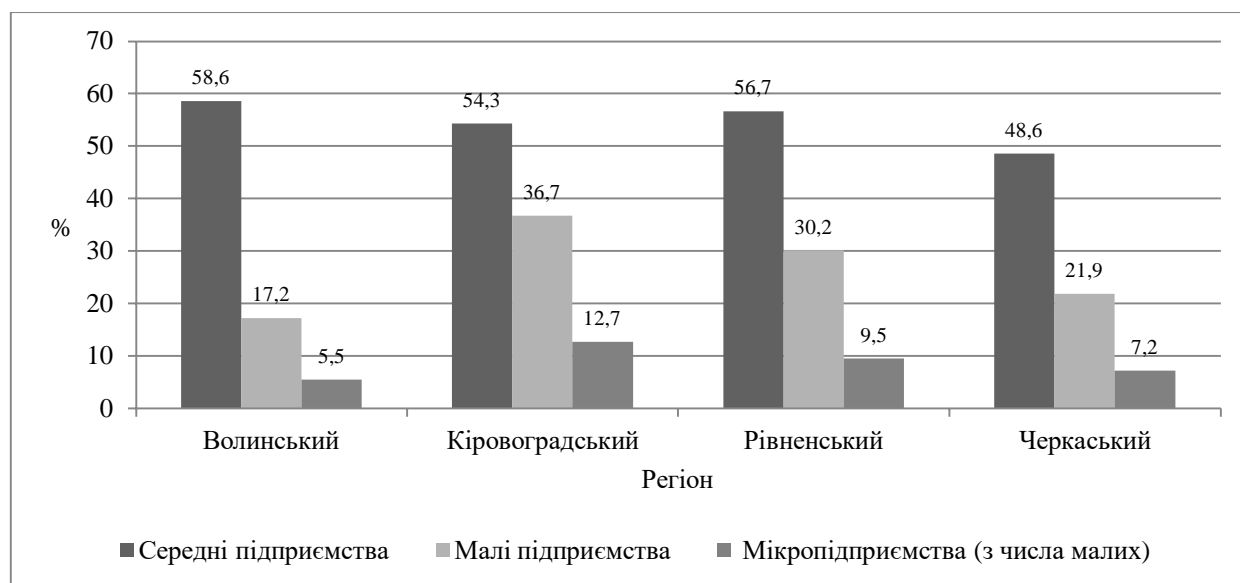

Рис. 2.11. Розподіл обсягу реалізованої продукції середніми, малими та мікропідприємствами за регіонами України у 2016–2020 рр.

Джерело: сформовано автором на основі [33]

За результатами досліджень виявлено, що середній бізнес є лідером за обсягами реалізованої продукції у 2016–2020 рр. по всіх регіонах, а саме: від 48,6 % у Черкаському до 58,6 % у Волинському регіонах. Мікропідприємства реалізували найменше продукції – від 5,5 % у Волинському до 36,7 % у

Кіровоградському регіонах. Це вказує на перевагу середнього бізнесу щодо випуску та реалізації продукції.

Отже, за результатами дослідження основних структурних показників діяльності середнього та малого бізнесу двох економічних районів України у 2016–2020 рр. виявлено наступне: найбільше підприємницьких структур зареєстровано в малому бізнесі; трудовий потенціал переважно зосереджений на середніх підприємствах у Кіровоградському, Рівненському, Черкаському регіонах; значну частку обсягу реалізованої продукції забезпечує середній бізнес.

Однак актуальності набуває питання впливу діяльності середнього та малого бізнесу на ефективність формування фінансових потоків, які позначаються на функціонуванні ТГ регіону.

Фактично активність середнього та малого бізнесу, який здійснює свою діяльність в окремій ТГ, впливає на її економічну спроможність шляхом формування фінансових потоків, що позитивно позначається на акумулюванні фінансових ресурсів місцевого бюджету та загальному розвитку території. Значну частку дохідної частини місцевого бюджету забезпечують податкові надходження від суб'єктів господарювання та працюючих осіб території.

Для регіону узагальнюючим показником є валовий регіональний продукт (ВРП) як індикатор рівня його економічного розвитку залежно від впливу всіх видів діяльності ТГ у його складі. Тому варто дослідити вплив діяльності бізнесу на розвиток громад в економічному розвитку регіону.

Отже, вважаємо за необхідне провести оцінювання ефективності формування фінансових потоків за допомогою кореляційно-регресійного аналізу впливу факторних величин на обсяг ВРП деяких регіонів України.

Об'єктом дослідження обрано статистичні дані економічної діяльності Центрального (Кіровоградська, Черкаська області) та Північно-Західного (Волинська, Рівненська області) економічних районів України.

У нашому дослідженні при проведенні кореляційно-регресійного аналізу обсяг ВРП вважатимемо результуючою ознакою (залежною змінною y), а всі інші фактори вважатимемо пояснювальними ознаками (незалежними змінними x_i). Як пояснювальні чинники нами обрано такі показники регіональної статистики: податкові надходження (млн. грн.), x_1 ; середній рівень доходів на одну особу (грн.), x_2 ; витрати на охорону навколишнього природного середовища (млн. грн.), x_3 ; капітальні інвестиції (млн. грн.), x_4 .

Взаємодія результуючого показника (y) з факторними ознаками (x_1, x_2, \dots, x_n) традиційно описується рівнянням лінійної багатofакторної регресії [230], що визначається за формулою:

$$y = a_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2 + \dots + a_n x_n + \varepsilon, \quad (2.5)$$

де y – досліджувана (залежна, пояснювана) змінна;

x_1, x_2, \dots, x_n – незалежні, пояснювальні змінні;

a_1, a_2, \dots, a_n – параметри моделі;

ε – випадкова складова регресійного рівняння.

Коефіцієнти регресії a_i показують, наскільки змінюється значення ВРП (y) зі збільшенням i -ї факторної ознаки (x_i) на одиницю при фіксованому значенні інших чинників. Вільний член рівняння a_0 показує усереднений вплив на результативний показник усіх неврахованих факторів [230].

Основою кореляційно-регресійного аналізу є оцінювання парних коефіцієнтів кореляції між залежною та незалежними змінними. Зазначені коефіцієнти вказують щільність взаємозв'язку між економічними показниками в процесі дослідження. Отже, обрахунок коефіцієнтів кореляції сприяє визначенню ступеня впливу ключових факторів на обсяги ВРП.

Одна з передумов оцінювання параметрів лінійних багатofакторних моделей – відсутність лінійних зв'язків між незалежними змінними моделі. Якщо такі зв'язки існують, то це явище називають мультиколінеарністю. Мультиколінеарність означає існування тісної лінійної залежності, або кореляції, між двома чи більше пояснювальними змінними. Вона негативно

впливає на кількісні характеристики економетричної моделі або робить її побудову взагалі неможливою [230].

Для проведення кореляційно-регресійного аналізу формуємо вибірку статистичних показників на підставі офіційних даних Державної служби статистики України [33] у річному вимірі. Для аналізу було взято вибірку даних Черкаського, Волинського, Рівненського та Кіровоградського регіонів (Додаток Е). Для аналізу визначено часовий проміжок 2014–2020 рр., що дозволить дослідити співвідношення джерел формування ВРП у період реформування місцевого самоврядування та фінансової децентралізації, а саме, поступового формування ТГ як часток регіонального економічного простору. Більш детальний кореляційно-регресійний аналіз покажемо на прикладі Черкаського регіону. Спочатку проведемо кореляційний аналіз ключових показників, що мають вплив на обсяги ВРП Черкаського регіону. Сформувавши статистичну вибірку, за допомогою пакету «Аналіз даних – Регресія» в програмному комплексі MS Excel нами побудовано відповідну кореляційну матрицю, наведену у табл. 2.14.

Таблиця 2.14

Парні коефіцієнти кореляції між залежною та незалежними змінними

	Валовий регіональний продукт (млн. грн.), у	Податкові надходження (млн. грн.), x_1	Середній рівень доходів на одну особу (грн.), x_2	Витрати на охорону навколишнього природного середовища (млн. грн.), x_3	Капітальні інвестиції (млн. грн.), x_4
Валовий регіональний продукт (млн. грн.), у	1,00				
Податкові надходження (млн. грн.), x_1	0,9877	1,00			
Середній рівень доходів на одну особу (грн.), x_2	0,9874	0,9995	1,00		
Витрати на охорону навколишнього природного середовища (млн. грн.), x_3	0,8090	0,806	0,7816	1,00	
Капітальні інвестиції (млн. грн.), x_4	0,9217	0,9264	0,9237	0,9164	1,0000

Джерело: сформовано автором на основі [33]

Наведені у табл. 2.14 абсолютні значення коефіцієнтів кореляції перевищують 0,8, що свідчить про значний прямий взаємозв'язок між обсягом ВРП та обраними факторними показниками. Найбільший вплив на обсяг ВРП мають податкові надходження (млн. грн.), x_1 (коефіцієнт кореляції дорівнює 0,9877). Однак наявна також значна кореляція між усіма пояснювальними змінними. Тому для усунення явища мультиколінеарності показники x_2 , x_3 , x_4 були вилучені з моделі. Визначивши фактор, який має найбільший вплив на обсяг ВРП, проведемо щодо нього регресійний аналіз.

Використовуючи пакет «Аналіз даних – Регресія» в програмному комплексі MS Excel було отримано таке емпіричне рівняння простої лінійної регресії:

$$y = 12,272 x_1 + 12396,9. \quad (2.6)$$

Якість зазначеної економетричної моделі визначається певними показниками, а саме: коефіцієнтом детермінації, критеріями Фішера та Ст'юдента.

На рис. 2.12 зображено початкові емпіричні дані (кореляційне поле) та графік лінійної регресії, видно, що регресійна модель досить точно апроксимує початкові емпіричні дані, що також підтверджується коефіцієнтом детермінації $R^2 = 0,9756$, який дуже близький до одиниці.

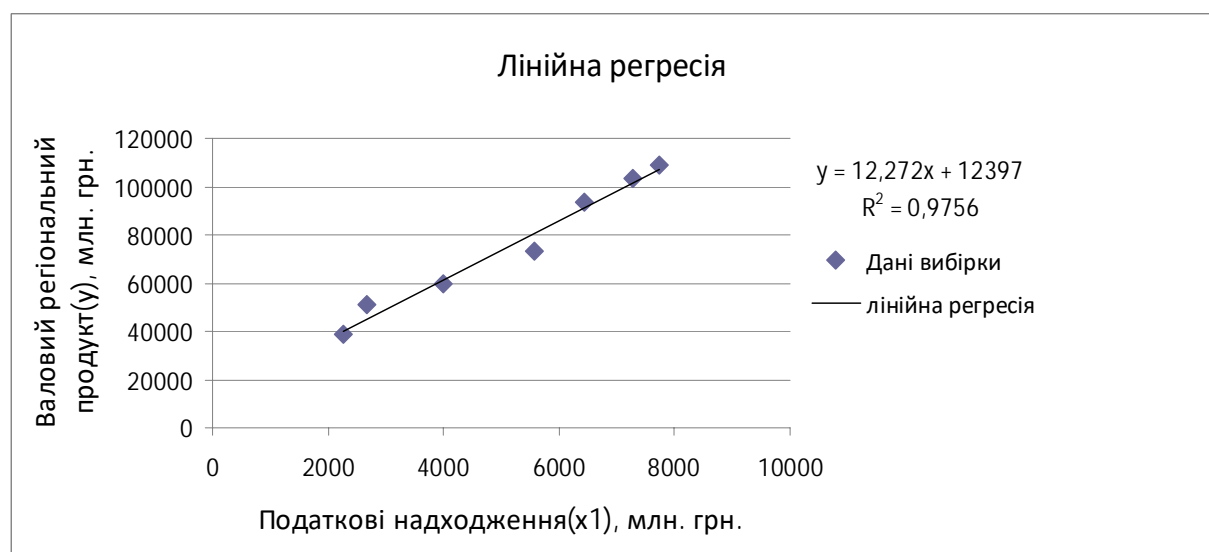

Рис. 2.12. Модель лінійної регресії

Джерело: сформовано автором на основі [33]

Значення $R^2 = 0,9756$ отриманої кореляційно-регресійної моделі показує, що залежність обсягу ВРП на 97,56 % обумовлена обраною факторною величиною (податкові надходження). Решта 2,44 % обумовлені іншими факторами, що впливають на обсяг ВРП, але не є включеними в моделі регресії.

Розрахункове значення критерію Фішера: $F_{\text{розрах}} = 200,06$. Відповідне табличне значення $F_{\text{табл}} = 6,61$. Оскільки $F_{\text{розрах}} > F_{\text{табл}}$, то знайдена оцінка рівняння регресії є статистично надійною, а модель – адекватною. Розрахункові значення критерію Ст'юдента: $t_{a1} = 14,14$, $t_{a0} = 2,59$. Відповідне табличне значення $t_{\text{табл}} = 2,57$. Оскільки розрахункові значення критерію Ст'юдента перевищують табличне, то це означає, що коефіцієнти регресії є статистично значущими.

Відповідно до регресійного рівняння (2.6) можна зробити висновок, що при збільшенні податкових надходжень Черкаського регіону на 1 млн. грн. обсяг ВРП збільшиться в середньому на 12,272 млн. грн.

Аналогічні дослідження було проведено і для решти регіонів України, наведемо лише значення коефіцієнтів детермінації та відповідні регресійні рівняння (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

**Результати кореляційно-регресійного аналізу
впливу факторних величин на обсяг ВРП регіонів України**

Назва регіону	Показники
Рівненський регіон	$R^2 = 0,974, y = 9,829 x_1 + 13756,6$
Кіровоградський регіон	$R^2 = 0,975, y = 9,572 x_1 + 14499,1$
Волинський регіон	$R^2 = 0,953, y = 18,14 x_1 - 16370,29$

Джерело: сформовано автором на основі [33]

З табл. 2.15 видно, що обсяги ВРП Рівненського та Кіровоградського регіонів при збільшенні податкових надходжень на 1 млн. грн. зростуть практично на однакову величину (на 9,829 та 9,572 млн. грн. відповідно). Натомість, у Волинському регіоні зміна обсягу податкових надходжень

більшою мірою впливає на обсяг ВРП: при збільшенні податкових надходжень на 1 млн. грн. обсяг ВРП зросте на 18,14 млн. грн.

Варто зазначити, що на розміри податкових надходжень регіонів і, як наслідок, на обсяг ВРП впливають різноманітні групи факторів: економічні, політико-правові, демографічні, соціально-культурні, але головним із них є реформа владної та фінансової децентралізації, яку активізовано з 2015 р. Тому аналіз потенційних можливостей регіонів через призму цих факторів щодо акумуляції податкових надходжень потребує виявлення резервів збільшення доходів місцевих бюджетів і пошуку шляхів для збільшення податкової бази, що сприятиме подальшому зростанню обсягів ВРП.

На нашу думку, доцільно дослідити вплив діяльності бізнесу на різні напрями розвитку ТГ регіону. Цей метод аналізу застосовано нами в підрозділі 2.3. Варто зауважити, що додатково треба дослідити інвестиційний стан території та його вплив на розвиток регіону через те, що інвестиції є додатковим стимулятором економічного зростання, що є важливим як для загального розвитку території, так і для формування та функціонування бізнесу.

Відповідно до офіційних статистичних даних Державної служби статистики України [33] проведемо інтегральне оцінювання впливу діяльності бізнесу та інвестицій на розвиток ТГ регіону за комплексними індексами оцінювання впливу діяльності бізнесу та інвестицій на економічне зростання, екологічну ситуацію, рівень і якість життя населення, інвестиційний стан, що визначаються за формулами (2.7) – (2.11):

$$I_{\text{вбіез}} = I_{\text{опн}} \cdot I_{\text{нн}}, \quad (2.7)$$

де $I_{\text{вбіез}}$ – комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнесу та інвестицій на економічне зростання ТГ регіону;

$I_{\text{опн}}$ – індекс зростання обсягів реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання;

$I_{\text{нн}}$ – індекс збільшення податкових платежів у місцевий бюджет;

$$I_{вбіес} = I_{вонс} \cdot I_{кіонс}, \quad (2.8)$$

де $I_{вбіес}$ – комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнесу та інвестицій на екологічну ситуацію ТГ регіону;

$I_{вонс}$ – індекс зростання поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища;

$I_{кіонс}$ – індекс зростання капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища;

$$I_{вбіяж} = I_{срдоо} \cdot I_{зн}, \quad (2.9)$$

де $I_{вбіяж}$ – комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнесу та інвестицій на рівень і якість життя населення ТГ регіону;

$I_{срдоо}$ – індекс зростання середнього рівня доходів на одну особу;

$I_{зн}$ – індекс зростання кількості зайнятих працівників у бізнесі;

$$I_{вбііс} = I_{кі} \cdot I_{ні}, \quad (2.10)$$

де $I_{вбііс}$ – комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнесу та інвестицій на інвестиційний стан ТГ регіону;

$I_{кі}$ – індекс зростання капітальних інвестицій;

$I_{ні}$ – індекс зростання прямих інвестицій;

$$I_{вбітгр} = \sqrt[4]{I_{вбіез} \cdot I_{вбіес} \cdot I_{вбіяж} \cdot I_{вбііс}}, \quad (2.11)$$

де $I_{вбітгр}$ – інтегральний коефіцієнт оцінювання впливу бізнесу та інвестицій на розвиток територіальних громад регіону;

$I_{вбіез}$ – комплексний індекс оцінювання впливу бізнесу та інвестицій на економічне зростання ТГ регіону;

$I_{вбіес}$ – комплексний індекс оцінювання впливу бізнесу та інвестицій на екологічну ситуацію ТГ регіону;

$I_{вбіяж}$ – комплексний індекс оцінювання впливу бізнесу та інвестицій на рівень і якість життя населення ТГ регіону;

$I_{вбііс}$ – комплексний індекс оцінювання впливу бізнесу та інвестицій на інвестиційний стан ТГ регіону.

Результати визначення інтегрального коефіцієнта оцінювання впливу бізнесу та інвестицій на розвиток територіальних громад Волинського, Кіровоградського, Рівненського, Черкаського регіонів як складових Центрального та Північно-Західного економічних районів України у 2016–2020 рр. подано в табл. 2.16.

Таблиця 2.16

Розрахунок коефіцієнта впливу бізнесу та інвестицій на розвиток територіальних громад Центрального та Північно-Західного економічних районів України у 2016–2020 рр.

Регіон	2016	2017	2018	2019	2020	2018/2016	2020/2018
<i>1. Комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнесу та інвестицій на економічне зростання територіальних громад регіону</i>							
Волинський	1,34	1,94	1,22	1,27	1,1	-0,12	-0,12
Кіровоградський	2,12	1,56	1,34	1,26	1,14	-0,78	-0,20
Рівненський	2,75	1,79	1,34	1,14	1,19	-1,41	-0,15
Черкаський	2,24	1,64	1,34	1,29	1,1	-0,90	-0,24
<i>2. Комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнесу та інвестицій на екологічну ситуацію територіальних громад регіону</i>							
Волинський	2,11	2,69	2,5	1,22	0,92	0,39	-1,58
Кіровоградський	2,98	0,93	3,23	2,17	0,69	0,25	-2,54
Рівненський	0,67	1,35	1,03	1,32	1,36	0,36	0,33
Черкаський	1,17	0,41	1,32	1,53	0,94	0,15	-0,38
<i>3. Комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнесу та інвестицій на рівень і якість життя населення територіальних громад регіону</i>							
Волинський	1,41	1,49	1,13	1,16	1,02	-0,28	-0,11
Кіровоградський	1,46	1,36	1,2	1,26	1,04	-0,26	-0,16
Рівненський	0,72	1,62	1,29	1,14	1,09	0,57	-0,20
Черкаський	1,79	1,37	1,19	1,15	2,08	-0,60	0,89
<i>4. Комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнесу та інвестицій на інвестиційний стан територіальних громад регіону</i>							
Волинський	0,88	1,17	0,19	-1,46	-0,87	-0,69	-1,06
Кіровоградський	1,29	1,35	0,24	1,93	0,28	-1,05	0,04
Рівненський	0,74	1,02	0,47	2,92	-0,57	-0,27	-1,04
Черкаський	0,93	1,26	0,09	2,83	-0,51	-0,84	-0,60
<i>5. Інтегральний коефіцієнт оцінювання впливу бізнесу та інвестицій на розвиток територіальних громад регіону</i>							
Волинський	3,5	9,09	0,65	-2,62	-0,89	-2,85	-1,54
Кіровоградський	11,89	2,66	1,24	6,64	0,22	-10,65	-1,02
Рівненський	0,98	3,99	0,83	5,01	-1,01	-0,15	-1,84
Черкаський	4,36	1,16	0,18	6,42	-1,09	-4,18	-1,27

Джерело: сформовано автором на основі [33; 48]

Зазначений часовий проміжок обрано через часткову наявність офіційних статистичних даних за 2021 р. у зв'язку зі змінами нормативно-правових документів щодо подання звітності у період воєнного стану на території України (описано автором в підрозділі 1.3). Джерелом даних про змінні фактори впливу на розвиток території є база показників регіональної статистики Державної служби статистики України [33] та статистики зовнішнього сектору Національного банку України [48]. Вихідні дані зазначено в Додатку Е.

На підставі запропонованих показників, які впливають на зміни рівня розвитку території, розраховано комплексні індекси за різними напрямками та інтегральний коефіцієнт оцінювання впливу бізнесу й інвестицій на розвиток територіальних громад регіонів Центрального та Північно-Західного економічних районів України у 2016–2020 рр. Результати комплексних індексів переважно є позитивними, що вказує на відносну стійкість діяльності бізнесу та інвестиційних надходжень протягом аналізованого періоду (рис. 2.13 – 2.17). Однак за результатами аналізу, порівнюючи періоди 2016–2018 рр. та 2018–2020 рр., відбулося зниження деяких індексів впливу на територію.

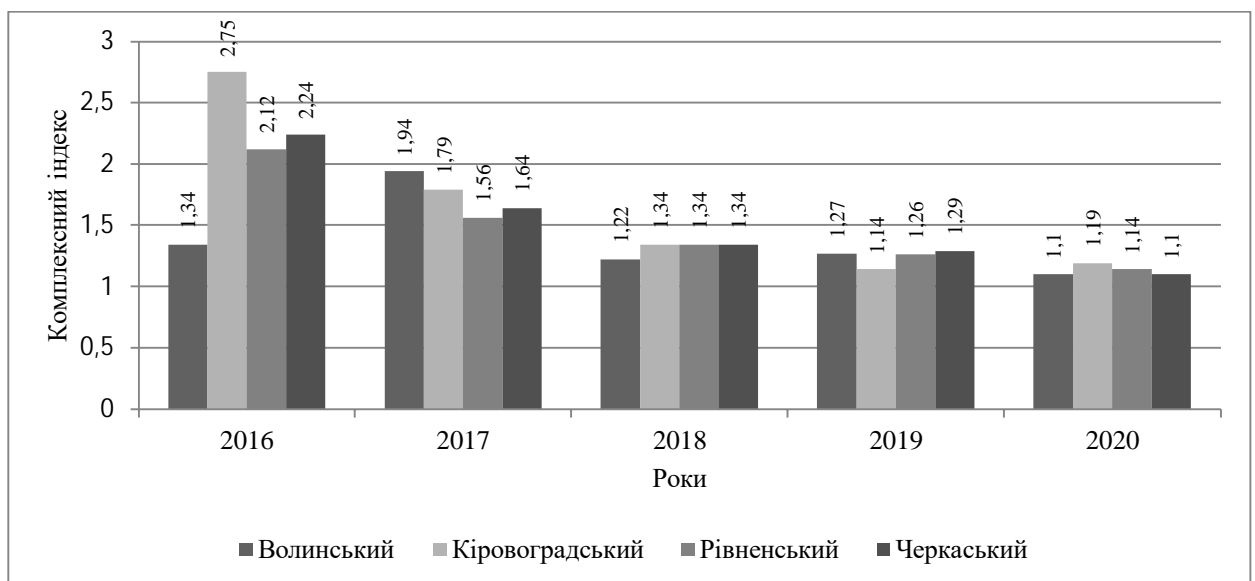

Рис. 2.13. Комплексний індекс впливу діяльності бізнесу та інвестицій на економічне зростання територіальних громад регіону у 2016–2020 рр.

Джерело: сформовано автором на основі [33; 48]

Комплексний індекс впливу діяльності бізнесу та інвестицій на економічне зростання вказує та те, що результати його діяльності знизилися у чотирьох регіонах. Так, порівнюючи 2016–2018 рр., найменший індекс зафіксовано у Черкаському регіоні (-0,90), найбільший індекс – у Волинському регіоні (-0,12), але він також має від’ємне значення. У 2018–2020 рр. аналіз усіх регіонів вказав на від’ємне значення індексу – від -0,12 у Волинському до -0,24 у Черкаському регіонах. Отже, у Черкаському регіоні за аналізований період виявлено найменший вплив діяльності бізнесу на економічний розвиток території.

Порівнюючи 2018–2020 рр., спостерігаємо -0,24 у Черкаському та -0,12 у Волинському регіонах. Відповідно до індексу найслабшим виявлено Черкаський регіон, відносно стійким – Волинський. Однак ситуація щодо зростання економіки території від результатів діяльності бізнесу є незадовільною, адже всі комплексні індекси мають від’ємні значення в порівнянні років.

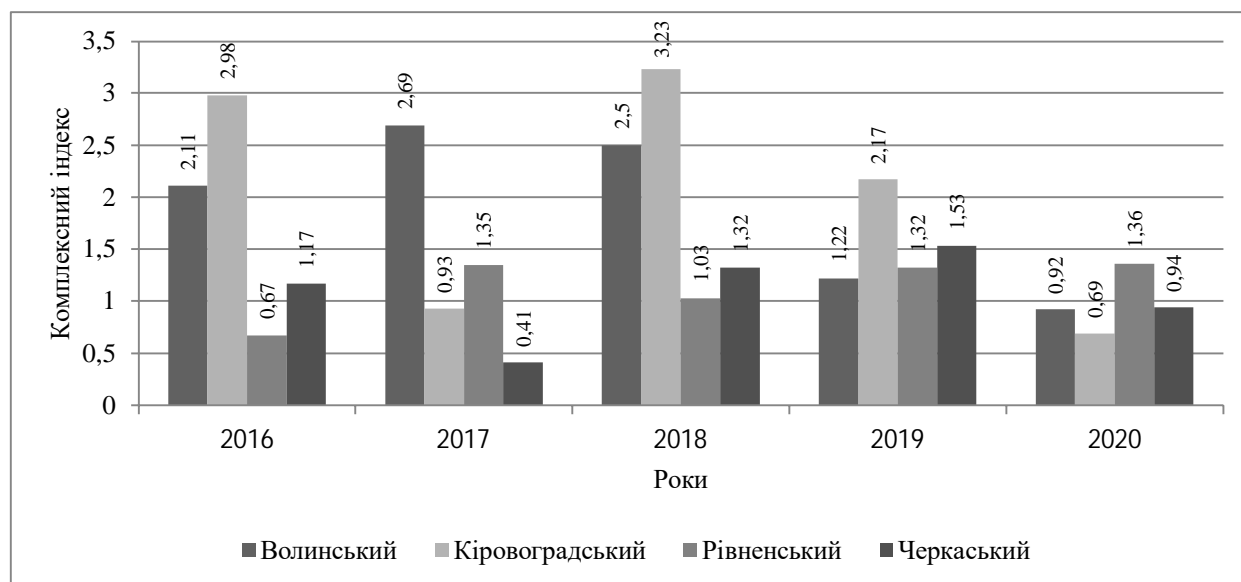

Рис. 2.14. Комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнесу та інвестицій на екологічну ситуацію територіальних громад регіону у 2016–2020 рр.

Джерело: сформовано автором на основі [33; 48]

Вплив діяльності підприємницьких структур на екологічну ситуацію має позитивну динаміку у розрізі 2016–2018 рр. Найбільший результат – у Волинському (0,39), найменший – у Черкаському (0,15) регіонах. У 2018–2020 рр. Рівненський регіон – 0,33, Кіровоградський регіон – -2,54. Цей період фіксує зниження рівня впливу на екологічний напрям території. Уразливими виявлено три регіони з від’ємними індексами.

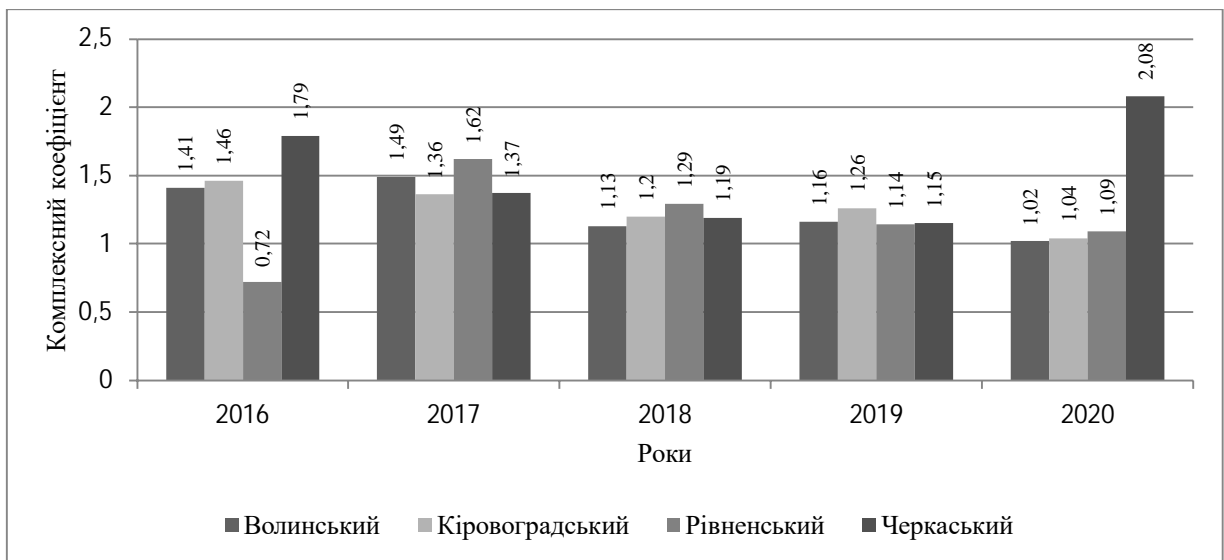

Рис. 2.15. Комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнесу та інвестицій на рівень і якість життя населення територіальних громад регіону у 2016–2020 рр.

Джерело: сформовано автором на основі [33; 48]

Вплив діяльності бізнесу на рівень та якість життя громадськості у 2016–2018 рр. характеризується позитивною динамікою в одному регіоні – Рівненському (0,57), у решті регіонів відбулося зменшення. Найслабшим виявлено Черкаський регіон – -0,60. Хоча у 2018–2020 рр. у Черкаському регіоні – 0,89, відбулося зростання комплексного індексу, у трьох інших регіонах його значення від’ємне: від -0,11 – Волинський до -0,20 – Рівненський.

Комплексні індекси інвестиційного стану території у 2016–2018 рр. мають від’ємні показники в чотирьох регіонах. Найменший у Рівненському – -0,27, найвищий у Кіровоградському – -1,05 регіонах. У динаміці 2018–2020 рр. Кіровоградський регіон має більші результати щодо інвестицій до

0,04, у трьох регіонах нестабільна ситуація з від'ємними значеннями індексів: від -0,60 – Черкаський до -1,06 – Волинський (рис. 2.16).

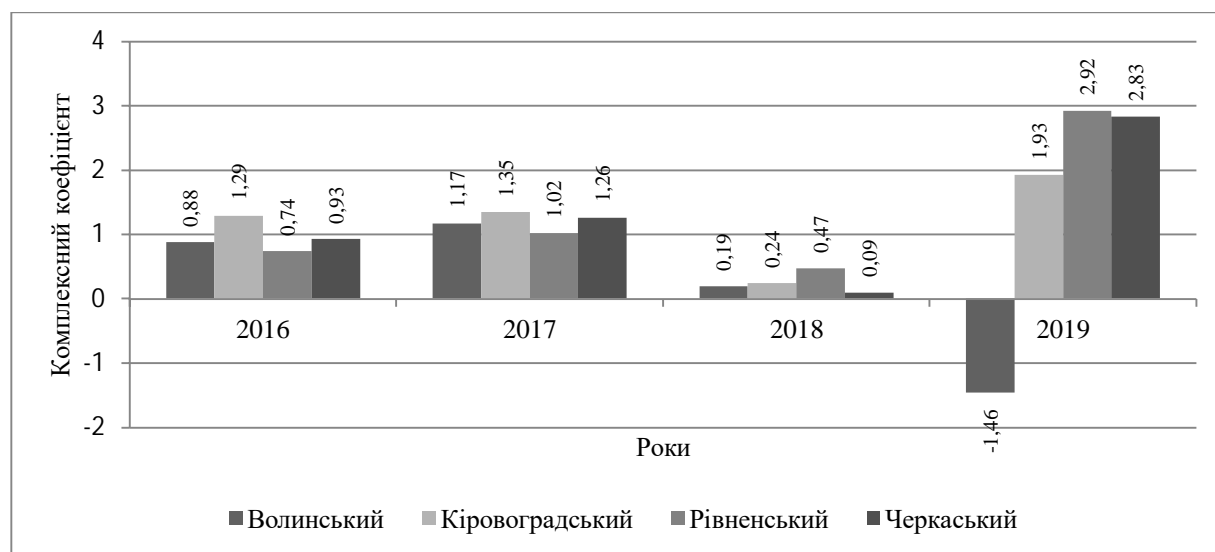

Рис. 2.16. Комплексний індекс оцінювання впливу діяльності бізнесу та інвестицій на інвестиційний стан територіальних громад регіону у 2016–2020 рр.

Джерело: сформовано автором на основі [33; 48]

Інтегральний коефіцієнт впливу бізнес-структур та інвестицій на розвиток ТГ регіону є узагальнюючим до комплексних індексів впливу діяльності бізнес-структури на економічне зростання, екологічну ситуацію, рівень і якість життя населення, інвестиційний стан території та вказує на фактичну ситуацію в регіонах щодо забезпечення різних напрямів життєдіяльності громади (рис. 2.17). Отже, 2020 р. виявився найскладнішим для розвитку регіонів за зазначеними напрямками. Три регіони мають від'ємні показники.

На нашу думку, можливим фактором впливу було остаточне об'єднання ТГ, які є основною складовою регіону у територіальному та економічному просторі. За нашим припущенням, цей чинник зміг спричинити коливання у формуванні дохідної частини місцевих бюджетів громад, які і так переважно є дотаційними.

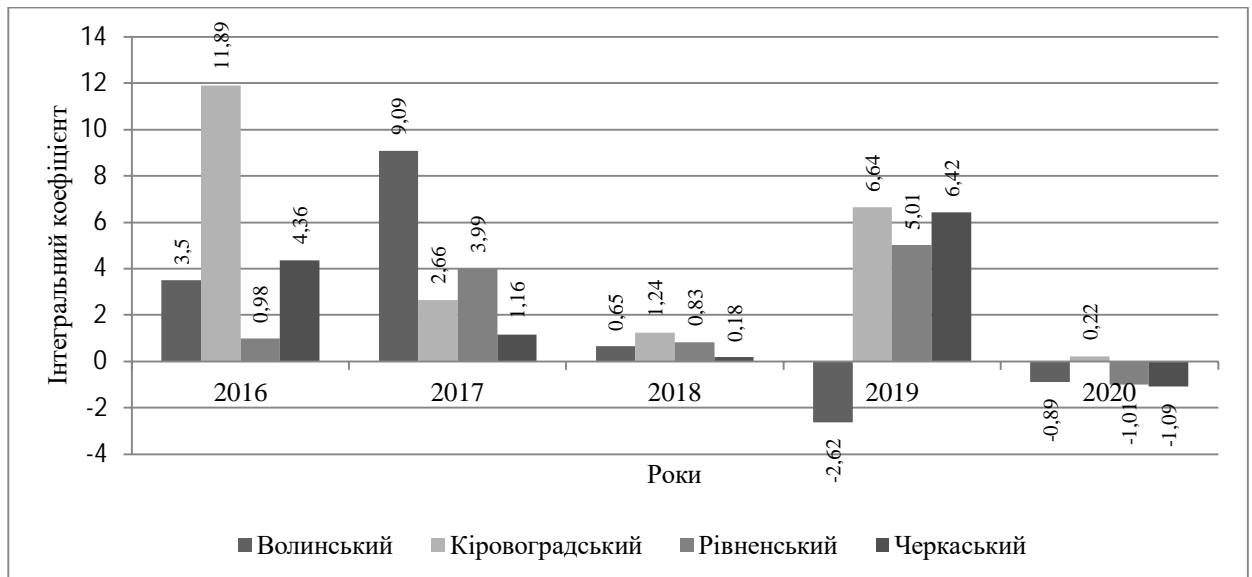

Рис. 2.17. Інтегральний коефіцієнт оцінювання впливу бізнесу та інвестицій на розвиток територіальних громад регіону у 2016–2020 рр.

Джерело: сформовано автором на основі [33; 48]

Як нами зазначалося в підрозділі 1.3, відбулися зміни Податкового та Бюджетного кодексів щодо регулювання місцевих податків та зборів, право у формуванні рівня, термінів та сплати яких надано органам місцевого управління ТГ. Тому 2020 р. був найактивнішим у завершенні об'єднання та формування відповідної влади на територіях, що зашкодило місцевому зростанню.

У динаміці 2016–2018 рр. та 2018–2020 рр. всі регіони мають зниження інтегральних коефіцієнтів впливу бізнесу та додаткових інвестицій місцевості на зазначені напрями розвитку ТГ регіону. Так, у 2016–2018 рр. найнижчі показники зафіксовано в Кіровоградському регіоні – -10,65, найстійкішим виявлено Рівненський регіон, хоча значення є від'ємним – -0,15. У 2018–2020 рр. відбулися зміни, але результати коефіцієнтів регіонів є незадовільними, від -1,02 у Кіровоградському регіоні, що покращило ситуацію до періоду 2016–2018 рр.; до -1,84 у Рівненському регіоні, хоча попередній період для нього був кращим.

У загальному огляді виявлення результатів інтегрального коефіцієнта впливу бізнесу та інвестицій на розвиток ТГ регіону варто зробити висновок

про те, що протягом 2016–2020 рр. відбувалося поступове зниження впливу бізнес-структур та інвестицій на розвиток території. На нашу думку, неможливо виокремити лідером певний економічний район. За показниками комплексних індексів виявлено коливання щодо впливу бізнесу та інвестицій на розвиток місцевості, але фактично комплексні індекси 2020 р. вказують на зменшення участі середнього та малого бізнесу у розвитку ТГ і регіону загалом. На це впливає рівень успішності економічної діяльності малого та середнього бізнесу громади, який є платником податків до місцевого бюджету.

В досліджуваних регіонах Центрального та Північно-Західного економічних районів у діяльності бізнесу переважає мале підприємництво (ФОПи), в якому задіяна найменша частка працівників регіону, середнє підприємництво займає другу позицію за кількістю бізнес-структур зі значною часткою найманих працівників.

Однак наразі, крім зайнятості населення та обсягів реалізованої продукції, варто звертати увагу на прибутковість суб'єктів господарювання середнього та малого бізнесу. Під час декларації прибутку підприємства зазначають позитивний або негативний фінансовий результат до оподаткування, тобто свій прибуток або збиток. Тому від економічної активності та результатів функціонування бізнесу, який провадить свою діяльність у певній ТГ, залежать рівень економічного зростання території, фінансова спроможність у реалізації програм розвитку та фінансування інвестиційних проєктів. Для ОМС є доцільним прийняття управлінських рішень щодо напрямів спрощення процедур формування та ведення бізнесу, сприяння інвестиційній привабливості території.

На нашу думку, для уявлення впливу діяльності бізнесу на формування місцевих бюджетів громад доцільно їх дослідити. На прикладі Черкаського регіону відповідно до статистичних даних Департаменту фінансів Черкаської обласної державної адміністрації [55] та Головного управління статистики у Черкаській області [32] варто провести оцінювання у напрямі відношення формування загального фонду місцевих бюджетів ТГ регіону, які досліджено

в підрозділі 2.2, до кількості суб'єктів господарювання в регіоні та виявити, в якому з чотирьох районів регіону їх діяльність спричинила максимальний результат (табл. 2.17).

Це дасть можливість визначити вплив суб'єктів господарювання, а саме їх об'єми та фінансові результати діяльності, на формування дохідної частини місцевих бюджетів ТГ. Часовий проміжок 2020–2021 рр. обрано для порівняння періоду завершення об'єднання громад (2020 р.) та виявлення відмінностей після їх об'єднання (2021 р.).

Варто зауважити, що у зв'язку зі змінами законодавства, пов'язаними із введенням воєнного стану в Україні, щодо подання річної звітності суб'єктів господарювання усіх рівнів (описано автором у підрозділі 1.3) в інформаційних джерелах наявний повний опис вихідних даних для аналізу за 2020 р. включно.

Таблиця 2.17

**Показники діяльності підприємницьких структур
територіальних громад Черкаського регіону у 2020–2021 рр.**

Район	Кількість ТГ, од.	Надходження від діяльності бізнесу до бюджетів ТГ (тис. грн.)		Темп приросту, % 2021/2020 рр.	Питома вага у загальних надходженнях, %		Кількість суб'єктів господарювання, од.		
		2020 р.	2021 р.		2020 р.	2021 р.	Усього	Підприємства	ФОП
Звенигородський	28	916800,3	1110141,4	21,1	13,7	14,3	4431	583	3848
Золотоніський	12	632421,4	725986,2	14,8	9,4	9,4	5130	647	4467
Уманський	9	1309008	1544038	17,9	19,5	20,1	10897	1459	9438
Черкаський	17	3865097,4	4332262,2	12,1	57,4	56,2	35975	6581	29394
Усього	66	6723327,1	7712427,8	14,7	100	100	56433	9286	47147

Джерело: сформовано автором на основі [32; 55]

Результати дослідження впливу бізнесу на формування дохідної частини місцевого бюджету Черкаського регіону проілюстровано на рис. 2.18.

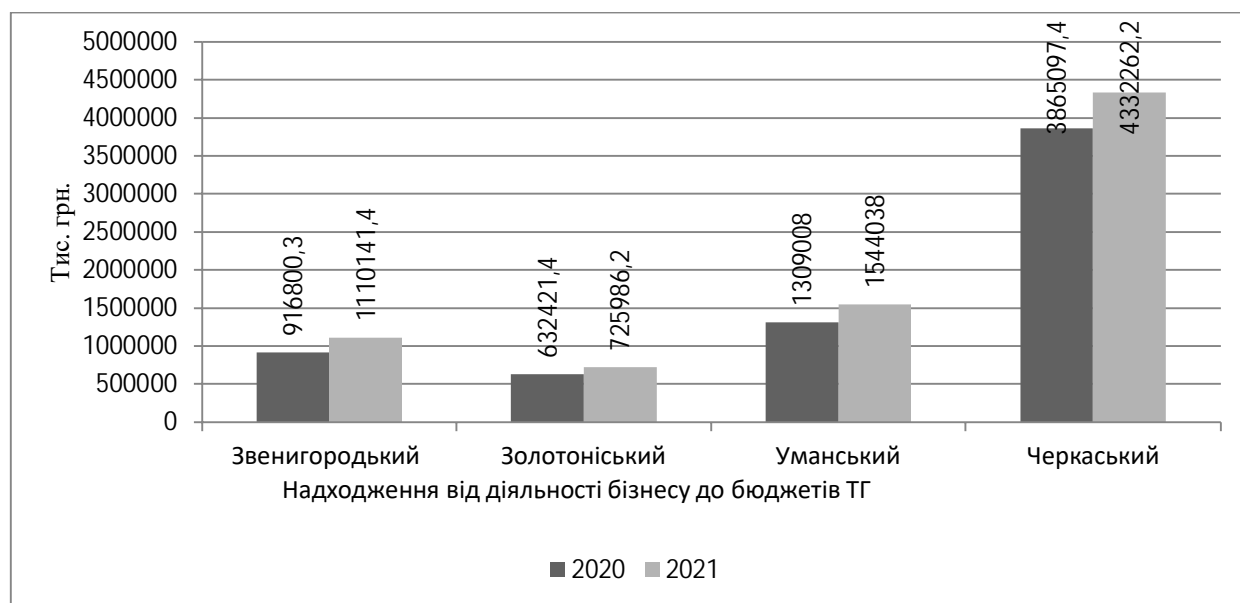

Рис. 2.18. Показники фінансових результатів діяльності територіальних громад Черкаського регіону за роками
Джерело: сформовано автором на основі [55]

З'ясовано, що найвищі фінансові результати досягнуто у Черкаському, а найнижчі – у Золотоніському районах. Темпи приросту фінансових надходжень дохідної частини місцевих бюджетів ТГ Черкаського регіону у 2021 р. проти 2020 р. становили 14,7 %. Всі райони мають позитивний фінансовий результат у порівнянні років. Темпи приросту у Золотоніському (14,8) районі вищі, ніж у лідируючому Черкаському (12,1). Питома вага у загальних надходженнях найменша у Золотоніському районі: 2020 р. – 9,4 %, 2021 р. – 9,4 %, а найвища у Черкаському районі: 2020 р. – 57,4 %, 2021 р. – 56,2 %.

Проте й кількість об'єднаних громад та суб'єктів підприємництва в районах є різною. В ході дослідження бізнес-структур Черкаського регіону у 2020 р. зареєстровано 56 433 одиниці суб'єктів господарювання, а саме:

підприємства – 9286 одиниць (16,5 %), з них: великі підприємства – 0,01 % (10 одиниць), середні підприємства – 5,6 % (513 одиниць), малі підприємства – 94,3 % (8763 одиниці);

ФОПи – 47 147 одиниць (83,5 %), з них: середнє підприємництво – 0,1 % (15 одиниць); мале підприємництво – 99,9 % (47132 одиниці), у складі якого основою є мікропідприємництво – 99,40 % (46853 одиниці) [32].

Отже, у загальній кількості суб'єктів господарювання Черкаського регіону виявлено: великий бізнес займає 0,01 %, середній – 0,9 %, малий – 99,09 %. Це вказує на те, що в регіоні домінуюча роль належить малому бізнесу.

Відповідно до кількості підприємницьких структур регіону варто їх розділити за районами для виявлення рівня впливу їх економічної активності в межах ТГ щодо участі у формуванні дохідної частини місцевого бюджету як платника податкових зобов'язань. Наявні суб'єкти господарювання Черкаського регіону зображено на рис. 2.19.

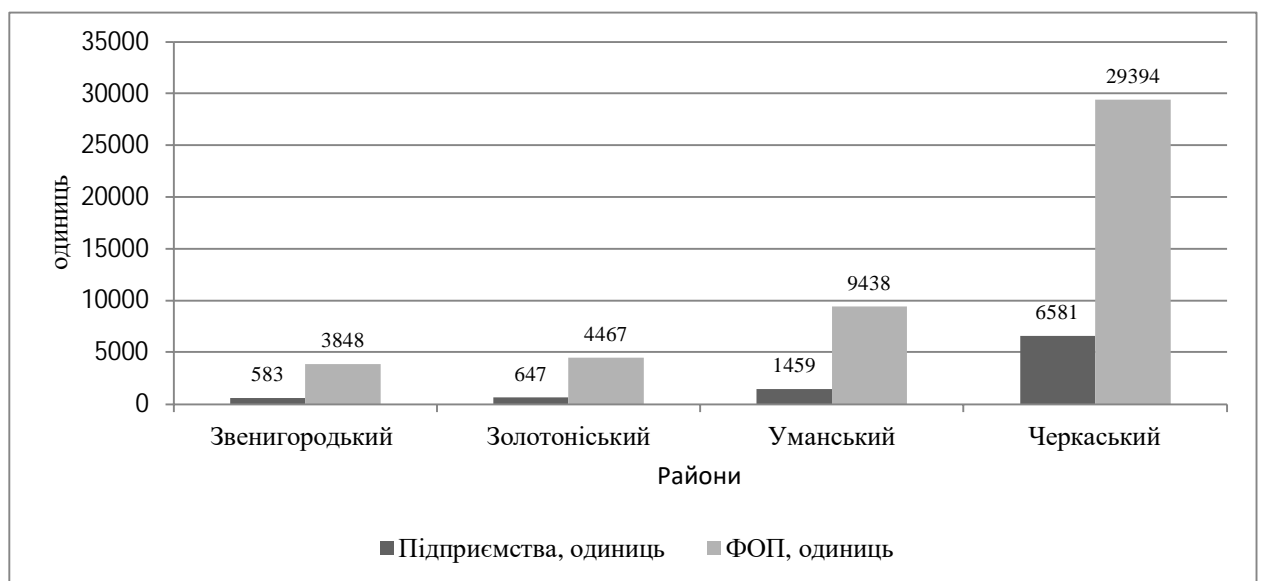

Рис. 2.19. Бізнес-структури районів Черкаського регіону у 2020 р.

Джерело: сформовано автором на основі [32]

В ході оцінювання наявності бізнес-структур чотирьох районів Черкаського регіону виявлено, що найбільше їх розташовано в Черкаському районі (63,7 % від загальної кількості), найменше – у Звенигородському (7,9 %). Підприємства середнього та малого бізнесу регіону – 16,4 %, ФОПи – 83,5 % (0,1 % – великі підприємства).

Отже, за результатами оцінки впливу суб'єктів господарювання на економічне зростання ТГ Черкаського регіону визначено, що малий бізнес, а саме мікробізнес, є основним у підприємницькій діяльності в регіоні. Серед чотирьох районів регіону лідером є Черкаський щодо кількості ТГ у його складі, показників їх місцевих бюджетів та кількості бізнес-структур. Варто зауважити, що фінансовий результат не завжди залежить від кількості наявного бізнесу. Так, у Золотоніському районі (12 ТГ) провадить свою діяльність більше підприємницьких структур (5130 од.), ніж у Звенигородському (28 ТГ, 4431 од.), що передбачає кращий економічний ефект на формування місцевих бюджетів громад. Однак частка у загальних надходженнях 2020 р. та 2021 р. у Золотоніському районі (9,4 %) є меншою, ніж у Звенигородському (13,7 %, 14,3 %).

Ці дослідження дають змогу дійти висновку, що найбільшими платниками податків є підприємці Черкаського району. Доцільно зазначити, що економічна активність суб'єктів господарювання не завжди є основною у темпах економічного розвитку ТГ, більший вплив має остаточний фінансовий результат цієї активності. На нашу думку, це залежить від таких факторів: місце розташування підприємства, наявність трудових ресурсів у достатній кількості, обсяги реалізованої продукції, успішність підприємницької діяльності щодо прибутковості бізнесу.

У підсумку можна стверджувати, що значущим для економічного зростання ТГ та регіону є наявність і вплив діяльності середнього та малого бізнесу. Вагомим фактором є податкові зобов'язання підприємницьких структур, які формують основу місцевих бюджетів та є гарантами підвищення фінансово-економічного потенціалу місцевості щодо забезпечення власних потреб території, спроможності у реалізації програм розвитку, фінансування місцевих інвестиційних проектів, екологічних програм. Наявність бізнесу на території впливає на рівень матеріального добробуту та життя місцевого населення.

Ступінь впливу суб'єктів господарювання на МЕР залежить від активності та фінансових результатів їх діяльності через те, що вони є основними платниками податків до місцевого бюджету. Нерівномірне розташування результативно діючих бізнес-структур у регіоні впливає на рівень економічного зростання ТГ. На діяльність бізнесу у громадах мають вплив такі чинники:

- географічне розташування;
- рівень розвитку території;
- поточний стан об'єктів місцевої інфраструктури та транспортного сполучення;
- природні умови певної кліматичної зони;
- чисельність та вікова структура населення – наявність трудових ресурсів;
- наявність природно-ресурсного потенціалу території;
- зовнішні та внутрішні виклики, пов'язані з кризовими впливами.

Отже, для економічного зростання ТГ, які формують загальний регіональний розвиток, доцільним є пошук шляхів удосконалення їх функціонування через формування концептуальних підходів, визначення стратегічних програм розвитку території з акцентом на посилення ролі малого та середнього бізнесу шляхом створення сприятливих та спрощених умов для його формування, подальшого функціонування та інвестиційної привабливості території.

Під час написання другого розділу було використано джерела: [3; 11; 16; 23; 25; 28; 31–33; 39; 44; 47; 48; 55; 59; 64; 67; 69; 77; 82; 84–86; 90; 97–100; 106; 115; 117; 123; 139; 142; 143; 163–166; 173; 174; 179; 180; 188; 191; 197; 200; 201; 204–206; 217; 219; 220; 230; 232].

Основні результати дослідження відповідно до напрацювань у цьому розділі опубліковано у наукових працях [150; 155; 181; 182; 193].

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

3.1 Концептуальні засади функціонування та економічного розвитку територіальної громади як складової регіонального зростання

З огляду на попередні результати досліджень тенденцій та особливостей формування та розвитку ТГ України, слід відзначити, що у переважної більшості об'єднаних громад, незалежно від територіального розміщення в розрізі країни, спостерігається спільна закономірність – недостатнє фінансове забезпечення, яке не здатне задовольнити всі потреби території власними ресурсами; залежність від державного бюджету у вигляді дотацій та субвенцій, що формує статус території, яка не спроможна на покращення якості та рівня життя населення і, відповідно, не здатна до самостійного економічного зростання. Тому варто зауважити, що фінансова складова, а саме збільшення дохідної частини місцевих бюджетів, які забезпечують суб'єкти господарювання території, зростання добробуту життя громадськості та економічний розвиток території загалом, – цілком взаємопов'язані явища.

Так, створення спрощених умов для розвитку приватного сектору стимулює розвиток економіки громади, чим забезпечує подвійний економічний ефект – збільшує зайнятість трудових ресурсів та сприяє збільшенню дохідної частини місцевого бюджету, отже, активізує та прискорює економічне зростання території.

Наразі питання економічного розвитку ТГ набувають все більшої актуальності. Завдяки фіскальній та владній децентралізації громади отримали більше повноважень та ресурсів і, відповідно, більшу відповідальність та обов'язки. Проте через державну фінансову допомогу,

яка базується на вирівнюванні податкової спроможності місцевих бюджетів за рахунок дотацій, ефективність управління значно знизилася. В результаті зросла потреба пошуку додаткових методів та інструментів, які б мали сприяти фінансово-економічному зростанню ТГ.

Варто відзначити, що розширення кола обов'язків, кризові явища, збільшення навантаження стали додатковими викликами для органів місцевого управління і призвели до різкого підвищення кількості та складності у вирішенні питань місцевості. Це спровокувало збільшення диспропорцій розвитку ТГ України, що суперечить меті реформи децентралізації та місцевого самоврядування.

У той же час повноцінний економічний розвиток є неможливим без постійного вдосконалення системи управління та вироблення алгоритму дій щодо ефективної стратегії розвитку місцевості відповідно до своєї індивідуальності та ресурсної основи.

Тому виникає потреба у розробці стратегічних цілей та поетапному визначенні концептуальних засад економічного розвитку ТГ в умовах реформи децентралізації.

Відповідно до власних особливостей та ресурсної складової кожної окремої громади відбувається пошук напрямів її подальшого розвитку. Проте для всіх територіальних утворень є певний загальний механізм – основа їх діяльності як координатор у виробленні алгоритмів поступових подальших дій щодо управління місцевим розвитком.

На нашу думку, таким інструментом має бути поетапна концепція управління як вектор у формуванні виваженої стратегії та планів економічного розвитку території, спрямованого на чітко встановлені цілі, завдання та очікувані результати від їх впровадження. Варто зауважити, що концепція є системою теоретичних положень, на підставі яких відбувається дослідницький пошук нового розуміння явищ і процесів.

Рівні та складові формування ефективного управління економічним розвитком ТГ на засадах децентралізації зображено на рис. 3.1.

Рис. 3.1. Концепція формування управління економічним розвитком територіальної громади

Джерело: сформовано автором

Основою концепції управління розвитком ТГ є визначення мети, яка передбачає впровадження механізму удосконалення процесів зростання громади, враховуючи її основні завдання відповідно до переваг та недоліків території, на підставі сформованих теоретичних, методичних підходів і організаційних методів. Об'єктом є основні елементи, які впливають на економічне зростання території та зміцнюють її життєздатність, а саме: місцевий економічний розвиток, який залежить від наповнення і спроможності місцевого бюджету, та інструмент впливу на його формування – бізнес-середовище території. Етапами реалізації концепції формування управління економічним розвитком ТГ, які сформовано відповідно до ключових підходів, є:

- теоретичний: базисні положення концепції – всі елементи впливу на МЕР, які сформовано відповідно до основних чинників розвитку території;

- методологічний: принципи, методи, інструменти наукового дослідження, які сприяли визначенню методів та інструментів управління МЕР;

- практичний: завдання виконання концепції, шляхи їх реалізації та очікувані результати від її застосування на практиці.

Нове формування територіального устрою України, основою якого є реформа децентралізації, орієнтоване на реструктуризацію важелів управління, зміну відповідальності та участі органів управління у територіальному розвитку для досягнення спроможності, що передбачає покращення рівня та якості життя у громадах. Тому основним орієнтиром діяльності ТГ є стратегія розвитку.

Варто зазначити, що стратегія розвитку громади має ґрунтуватися на концептуальних підходах до поетапного удосконалення управління економічним зростанням території. Це спростить процеси планування та позитивно вплине на формування рішень щодо подальшої діяльності.

Суб'єктами управління території є ОМС. Однак важливо зауважити, що відповідно до реформи децентралізації повноправними учасниками

процесу управління місцевим розвитком є влада та населення ТГ. Відповідно до Конституції України місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [65, ст. 140].

Демократичні підходи до управління на місцевому рівні передбачають безпосередню участь громадян у вирішенні місцевих справ, що позитивно впливає на діяльність ОМС як джерела додаткового інтелектуального ресурсу та сприяє пришвидшеному формуванню рішень до важливих завдань у проблемних напрямках території. Це можуть бути питання, пов'язані з встановленням місцевих зборів та податків відповідно до нормативно-правової бази; управлінням комунальним майном; реорганізацією, утворенням та ліквідацією комунальних установ, організацій, підприємств; затвердженням програм соціального, економічного та культурного розвитку тощо, а також зі здійсненням контролю за їх виконанням та поточною діяльністю ОМС, наданням своїх зауважень та пропозицій до проєктів рішень. Місцева влада розглядає питання громадськості, приймає рішення та обов'язково його оприлюднює шляхом публікації відповіді, незалежно від результату.

Поширеними формами демократичних проявів участі громадськості у життєдіяльності території є: громадські слухання, локальні ініціативи, загальні збори (конференції) для населення громади, електронні петиції, консультації з громадянами, місцеві референдуми, бюджет участі тощо.

Зазначені ініціативи громадянського суспільства території щодо взаємодії з владою ґрунтуються на певних принципах:

- безперервності – систематична співпраця влада-населення-бізнес шляхом проведення заходів (на постійній основі) щодо розгляду нагальних питань території;

- субсидіарності – вирішення питань на певному рівні компетентних осіб без передачі їх на вищий рівень;

- довіри – вчасна реалізація очікуваних результатів влади-населення-бізнесу, що сприяє довірі та подальшому взаємозв'язку;
- відкритості – представлення достовірної інформації всім зацікавленим сторонам – учасникам процесу формування та прийняття рішень;
- компетентності – кваліфікація, обізнаність та компетентність щодо нагальних питань ТГ;
- зворотного зв'язку – взаємні дії на постійній основі, які мають позитивний відгук і бажання до зворотного зв'язку;
- об'єктивності – реальна оцінка ситуації, проблеми;
- відповідальності – відповідність зазначеної інформації, що не суперечить реальним подіям;
- оптимізації – спрощення адміністративних процедур для споживачів послуг.

Активна позиція громадськості передбачає участь населення ТГ не тільки у поточних управлінських процесах, а й у формуванні більш вагомих аспектів її зростання, таких як стратегічне планування подальшого розвитку громади. Переважна більшість рішень ОМС стосується громадянського суспільства ТГ. Тому залучення населення до підготовки управлінських рішень та пов'язаних з цим процесів підвищує рівень його довіри.

Як нами було обґрунтовано в попередніх дослідженнях, бізнес-середовище є вагомим інструментом впливу на зростання території. На нашу думку, підприємницькі структури є суб'єктами місцевого розвитку, які мають вагоме право бути учасниками формування стратегії розвитку території. Тому взаємозв'язок влади-населення-бізнес організовує та структурує ТГ. Процес стратегічного планування передбачає викладення та розуміння загальних проблем кожної зі сторін-учасниць шляхом спільного їх обговорення і визначення шляхів їх розв'язання.

Основними проблемами влади-населення-бізнесу у процесі стратегічного планування є: економічні, соціальні, житлово-комунальні,

інвестиційні, екологічні. Вони мають принципову різницю для кожної окремої групи, але пов'язані з напрямками, які є загальними для всіх і потребують формування рішень та їх реалізації у функціонуванні ТГ в розвитку регіону.

Влада-населення-бізнес стають співчасниками процесу у вирішенні та прийнятті рішень щодо проблематики громади. Формування взаємоузгодженості щодо загальних питань території передбачає подальший ефект від їх реалізації, що є важливим для успішної розробки та впровадження стратегії розвитку громади.

Активний діалог різних суб'єктів місцевого розвитку, їх спільна співпраця і взаємодія у розробленні та формуванні стратегії сприяють: зміцненню місцевого самоврядування, налагодженню міжсекторального співробітництва, підвищенню становлення громадянської позиції місцевого населення як економічно та соціально активних суб'єктів впливу на зростання території; виявленню та використанню додаткових ресурсів території.

Громада має зацікавленість у зростанні економіки на своїй території. Кроки розвитку окремих ТГ є достатньо індивідуальними та ґрунтуються на базових індикаторах формування якісної системи управління економічним зростанням громади. Проте загальним та найважливішим питанням для органів місцевого управління територій є формування стійкості та самостійності місцевих бюджетів.

Зважаючи на виявлену проблематику недостатнього фінансового забезпечення ТГ, втілення концепції управління економічним розвитком потребує розроблення та впровадження комплексу заходів у плануванні відповідно до місцевих конкурентних переваг – наявних ресурсів (матеріальних, технічних, людських, інтелектуальних, інфраструктурних, інституційних, інформаційних, природних, енергетичних), що базуються на новітніх підходах, використанні інноваційних інструментів просторового планування та діагностики території у розробці стратегії.

Для розробки стратегії економічного розвитку громади вихідною інформацією є комплексний всебічний соціально-економічний аналіз території. Загальна діагностика поточного стану передбачає встановлення ходу та ситуації місцевого економічного розвитку через те, що після об'єднання наявний потенціал економічної складової в більшості ТГ реалізовується недостатньо. Тому для поетапного планування стратегії виникає необхідність у формуванні основних питань та висновків щодо поточних аспектів життєдіяльності території, а саме: визначення етапу економічного розвитку місцевості; наявність або відсутність певної ресурсної складової; визначення перспектив розвитку суб'єктів господарювання та економічної активності мешканців території; привабливість громади для потенційних інвесторів та міжнародних донорів.

Комплексний підхід до управління та ступінь ефективності заходів ОМС щодо реалізації політики МЕР визначають подальший успіх економічного зростання ТГ. Він ґрунтується на співпраці влади, бізнесу і населення шляхом врахування інтересів усіх учасників процесу. Заходами впливу ОМС на прискорення економічного зростання є:

1. Підтримка розвитку підприємницького середовища:

- створення умов для малого та середнього бізнесу;
- надання цільових пільг (податкових, кредитних);
- сприяння участі бізнес-структур у державних та міжнародних програмах розвитку бізнесу;
- створення центрів підтримки підприємництва;
- спрощення умов отримання договорів;
- навчальний, консультаційний, інформаційний супровід тощо.

2. Джерела фінансування МЕР, що є важливим елементом у реалізації його політики:

- бюджетні (цільові субвенції та місцеві програми, локальне замовлення, податкове стимулювання);

- кредитні (кредити банків та мікрофінансових організацій, місцеві гарантії);

- інвестиційні (створення індустріальних, інвестиційних та логістичних парків, бізнес-інкубаторів);

- грантові (грантові проєкти міжнародних донорських організацій, міжнародна технічна допомога, соціальна відповідальність бізнесу, благодійні внески).

3. Інституції місцевого розвитку (центри послуг для бізнесу), які спрямовані на активізацію життєдіяльності усіх учасників місцевого економічного розвитку у напрямі вирішення суспільних викликів та створення нових можливостей для громади. На меті є розвиток підприємництва через підтримку у створенні бізнес-плану та його реалізації у власній підприємницькій діяльності, що забезпечить формування нових бізнес-структур, нових робочих місць і прискорить економічне зростання ТГ.

4. Брендінг (реклама) місцевості, що полягає у впровадженні сучасних новітніх технологій (інновацій) та засобів місцевої маркетингової комунікації (зв'язки з громадськістю, реклама, електронна торгівля, туристичний напрям, відгуки клієнтів, покупців тощо); територіальному управлінні, лояльному до бізнесу; посередництві у контактах і кооперації; формуванні мережі партнерства бізнес-структур. Бренд громади визначає певну особливість та унікальність території, що дозволить розширити інформацію про сфери діяльності та галузі виробництва місцевості.

5. Співробітництво ТГ, яке полягає у встановленні та розвитку партнерських відносин між громадами України та громадами інших держав.

Реалізація інструментів МЕР впливає на підтримку та розвиток бізнесу, сприяє створенню привабливості громади і формуванню її іміджу, залученню зовнішніх ресурсів та інвестицій.

Для досягнення успішного довгострокового результату економічного зростання ТГ важливим аспектом є партнерство бізнес-середовища та ОМС у спільному баченні та визначенні напрямів руху на основі системного

інструменту – довгострокового стратегічного планування, що здатне позитивно відобразитися на розвитку території та сформувати гнучкість до управління змінами.

Економічні досягнення громади мають прямий зв'язок із наявністю бюджетоутворюючого підприємства, малого, середнього та мікропідприємництва на засадах соціально відповідальної поведінки. Зростання кількості суб'єктів господарювання забезпечує збільшення робочих місць, що продукує подвійний економічний ефект у вигляді зростання податкових надходжень до місцевих бюджетів. В свою чергу, ТГ мають можливість використати наявні фінансові ресурси на розвиток інфраструктури і підвищення якості послуг, що покращує рівень життя населення та створює більшу привабливість для інвесторів і бізнес-структур. Варто зауважити, що відбувається закритий цикл діалогу та співпраці влада-бізнес-населення, в якому всі учасники процесу отримують вигоди відповідно до своїх інтересів.

Економічний рівень ТГ, її життєздатність, бюджетне забезпечення мають прямий вплив на рівень конкурентоспроможності як елемента у співробітництві та привабливості території щодо бажання розташувати бізнес, інвестувати, проживати і працювати в такій місцевості.

Від стану економічного розвитку громади залежить ступінь її впливу на загальний рівень економічного розвитку регіону та країни загалом. На це впливає наявність достатньої кількості фінансових ресурсів місцевого бюджету, який залежить від успішного функціонування бізнесу території, що сприяє підвищенню якості та рівня життя населення. Такі громади є привабливими і для інвесторів.

Отже, для досягнення економічного розвитку ТГ України основою є ресурсна складова та комплексний підхід до управління територією, який передбачає використання концепції формування ефективного управління громади. Запропонована концепція базується на комплексі заходів для побудови стратегії та програм розвитку території відповідно до наявних

ресурсів громади, враховуючи зовнішні та внутрішні виклики. Основні суб'єкти впливу – влада, бізнес, населення.

За наявності передумов для успішного розвитку актуальності набувають питання зростання дохідної частини місцевих бюджетів громад. Для досягнення максимального ефекту фінансового забезпечення території необхідною є комплексна програма підтримки формування, діяльності та розвитку місцевого підприємництва, створення умов для впровадження інвестиційних проєктів та інноваційних продуктів. Крім того, важливими стають питання стратегічного планування території відповідно до нових викликів сьогодення. Це потребує удосконалення дій ОМС щодо забезпечення спроможності громад за допомогою визначення і реалізації організаційно-економічного механізму формування громад у розвитку регіону.

Під час планування економічного розвитку ТГ варто врахувати фактори впливу, а саме: зовнішні та внутрішні. Зовнішні – макроекономічні умови регіону; внутрішні – географічне розташування, наявність бюджетоутворюючих підприємств, умови і ресурси території, наявність трудового потенціалу та кваліфікованого кадрового забезпечення для подолання нових викликів.

3.2 Підвищення ефективності організаційно-економічного механізму формування територіальних громад у розвитку регіону

Формування конкурентоспроможних ТГ є обов'язковою складовою стратегії розвитку місцевого самоврядування України в умовах децентралізації.

Успішність та фінансова спроможність громади залежить від ефективності роботи органів місцевої влади у виконанні власних і делегованих повноважень до управління – організаційного забезпечення та

розвитку економічної сфери – економічного забезпечення. Однак, безперечно, на загальний розвиток території впливають всі суб'єкти-учасники процесу, що позначається на різних сферах її функціонування.

Ефективне функціонування, зростання та стабільність життєдіяльності ТГ ґрунтуються на реалізації дій щодо забезпечення її спроможності. Кожна окрема громада має свої особливості та ступінь впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на її життєздатність, що впливає на визначення конкурентних переваг. Тому підвищену дослідницьку увагу зосереджено на організаційно-економічній складовій розвитку громад, наявності належного місцевого управління, фінансової, ресурсної складових, наявності важелів та стимулів до пошуку додаткових засобів і механізмів функціонування громади.

Національна система місцевого самоврядування потребує удосконалення заходів щодо регулювання процесів формування спроможних ТГ. Зазначені дії можливо здійснити за допомогою сукупності складових організаційного та економічного напрямку, визначення і застосування організаційно-економічного механізму функціонування громад, що підвищить життєзабезпечення адміністративно-територіальних одиниць.

Виходячи з того, що ТГ є суб'єктом управління, який має цілі та завдання щодо формування соціально-економічного розвитку місцевості, органи місцевої влади застосовують спосіб дій – певний механізм, за допомогою якого відбувається їх виконання в межах громади. Об'єктом регулювання є процеси, умови, взаємодія між суб'єктами господарювання території в ході її розвитку. На рис. 3.2 зображено структурні елементи організаційно-економічного механізму управління розвитком ТГ відповідно до принципів, складових напрямів управління через застосування методів та складових його реалізації, побудованого на підставі концептуальної моделі організаційно-економічного забезпечення розвитку територіальної громади та принципах організаційної структури ТГ, запропонованих у підрозділі 1.2.

Рис. 3.2. Організаційно-економічний механізм управління розвитком територіальної громади

Джерело: сформовано автором

Структурні елементи організаційно-економічного механізму управління розвитком на місцевому рівні передбачають удосконалення діяльності ОМС у прийнятті управлінських рішень щодо місцевого економічного розвитку, а саме: визначення стратегії громади, постановку, реалізацію завдань та підтримку конкурентних переваг території у досягненні цілей на окремих стадіях їх виконання відповідно до визначених принципів, методів та інструментів управління. Важливим фактором стратегічних дій для зростання та конкурентоспроможності території є позиціонування громади через саморекламу відповідно до рис її унікальності та ідентифікації [209; 222], які ототожнюють або відрізняють її в регіональному просторі.

Досвід європейських країн підтверджує, що організаційна самостійність місцевого самоврядування сприяє економічному розвитку території.

Створення локальних осередків (або утворень) в Україні змінило систему управління територіальним та економічним простором відповідно до реформи децентралізації. Розмежування повноважень управлінської вертикалі між державними органами влади та ОМС сприяє зміцненню самостійності ТГ щодо прийняття та реалізації рішень для впорядкування суспільного життя. Забезпечення економічного розвитку території потребує від органів місцевого самоврядування використання організаційно-економічного механізму у прийнятті управлінських рішень для формування чітких, послідовних та системних напрямів діяльності, що координує взаємодію всіх суб'єктів громади, особливо у мінливих умовах функціонування ТГ.

На думку автора, показниками успішності застосування організаційно-економічного механізму та досягнення кумулятивного ефекту якісних змін у громаді є:

– наповнення місцевого бюджету, раціональне використання відповідно до потреб території;

- зростання кількості робочих місць та середньої заробітної плати;
- збільшення залучених ресурсів від зовнішніх і внутрішніх інвесторів, грантів, проєктів та програм міжнародної технічної допомоги;
- формування та ефективна економічна діяльність підприємницьких структур;
- економічний ефект від самореклами (брендингу);
- надання якісних соціальних, освітніх, медичних послуг.

Правові, організаційні та економічні основи формування територіальних громад є факторами впливу на МЕР. Застосування організаційно-економічних важелів та стимулів на підставі правового забезпечення сприяє формуванню фінансової спроможності громади та здатне підвищити рівень життя населення; умови проживання на території; соціально-економічну сферу, від чого залежить загальний розвиток місцевості – територіальних громад, які формують соціальну та економічну регіональну структуру.

Здатність ОМС швидко реагувати на зміни та впливи сучасних глобалізаційних, технологічних, політичних викликів шляхом запровадження відповідних заходів щодо їх пом'якшення сприяє формуванню та діяльності підприємницького середовища, збільшенню виробничого потенціалу місцевості та обсягів місцевого виробництва товарів і послуг, від яких залежить рівень наповнення місцевих бюджетів через податкові надходження та збори.

Економічний розвиток громади, її спроможність до забезпечення власних потреб потребують достатньої кількості фінансових ресурсів, які надходять до місцевих бюджетів у вигляді податкових надходжень, частка яких залежить від обсягів наявного приватного сектору на території та його економічної активності. На нашу думку, на всіх етапах життєдіяльності громади варто робити акценти у напрямі створення привабливих, пільгових умов, які зацікавлять підприємців до формування та розвитку своєї діяльності на тій чи іншій території. Для цього потрібно використовувати

інноваційні підходи, методи та інструменти [195; 213] як новий шлях для планування стратегії громади, особливо у період формування потужних викликів, пов'язаних з кризовими станами країни: «COVID-19», а наразі воєнні дії в Україні.

У зв'язку з введенням довготривалого воєнного стану в Україні, веденням бойових дій та окупацією частини держави відбулося значне зниження темпів економічного розвитку. Певна частина ТГ країни залишилася без можливості отримувати фінансові надходження для свого існування через зупинку роботи бізнесу та відсутність можливості її продовжувати. Тому як вимушений крок відбулася їх релокація в тиліві ТГ відповідно до урядової державної програми. Проте це не покращує загальну економічну ситуацію в державі через те, що сьогодні ТГ тилівих регіонів мають працювати потужніше на отримання доходів до місцевих бюджетів для власного життєзабезпечення та забезпечення тих громад, які є окупованими або тимчасово ресурсно не спроможними. Виклики, які постали перед органами публічного управління, формують потребу у пошуку нових швидких шляхів у реалізації покращення фінансового становища за рахунок вже існуючого та нового місцевого бізнесу. З метою приваблення підприємців на територію [137] потрібно створити лояльні та зручні умови для формування і розвитку нових напрямів бізнесу, які відповідають науково-технічному прогресу сьогодення.

Підтримкою життєдіяльності бізнес-структур є інвестиції та інновації.

Інвестиції та інновації є взаємопов'язаними категоріями. Інвестиції є інструментами інноваційного зростання економіки. Інвестиції виконують відтворювальну функцію – сприяють реалізації інвестиційних проєктів, а інновації забезпечують створення додаткового капіталу та формують підґрунтя для залучення нових інвестицій.

Економічний розвиток, побудований на інвестиційному капіталі, має бути носієм нововведень, що впливає на кінцевий результат діяльності

бізнес-структур і позитивно позначається на економічних показниках та місцевих бюджетах території їх розташування.

Згідно з законом «Про інноваційну діяльність» [128] інноваційні проекти та програми є об'єктами інноваційної діяльності, які мають новостворені або вдосконалені конкурентоспроможні технології, послуги або продукцію, що значно поліпшують якість та структуру підприємницької діяльності. Основними чинниками інновацій для підприємництва є:

- підвищення ефективності діяльності для збільшення прибутку;
- зміцнення накопиченого потенціалу;
- трансформації відповідно до нових напрямів розвитку;
- затребуваність на ринку.

Інноваційна діяльність, яка здійснюється з метою впровадження здобутків науково-технічного прогресу у сфери розвитку, передбачає прогресивні структурні міжгалузеві зрушення. На нашу думку, орієнтованою інноваційною стратегією для підвищення фінансово-економічної активності ТГ є впровадження дієвих інструментів та нових програм економічної політики для приваблення бізнесу на території.

Одним із дієвих інноваційних інструментів підвищення економічного зростання є соціальна відповідальність бізнес-структур, яка описана автором у підрозділі 2.3.

Формування нових інноваційних підходів, методів, принципів та інструментів управління територією шляхом співпраці приватного сектору і громад за наявності соціально-відповідальної поведінки пришвидшує економічний розвиток та сприяє добробуту населення.

Механізм соціальної відповідальності є достатньо новою формою діалогу у побудові партнерських відносин між бізнес-структурами, громадою та громадянським суспільством територій України. Він відбувається шляхом узгодження загальних інтересів бізнесу між громадою та її населенням у напрямі економічного зростання, поліпшення якості життя, екологічного стану та добробуту місцевості, що загалом підвищує рівень ТГ у розвитку

регіону. Для розгляду ефективності діяльності середнього та малого бізнесу як елементів впливу на місцевий розвиток автором запропоновано дослідити інвестиційну складову території як додатковий стимулятор для розвитку підприємницьких структур території (розглянуто в підрозділі 2.3).

Варто зауважити, що наявність соціально-відповідальної поведінки приватного сектору покращує та розширює співпрацю і взаємозв'язок з ТГ та її населенням. Це є своєрідною формою соціальних інвестицій у вирішення суспільних викликів у розвитку ТГ.

На теперішньому етапі становлення місцевого самоврядування України інвестиції мають бути інноваційно орієнтованими відповідно до попередніх кризових впливів та останніх подій у країні, пов'язаних з воєнним станом, який значно знизив темпи розвитку економіки всіх регіонів держави. На нашу думку, варто звернути увагу на інвестиційно-інноваційні проекти: формування індустріальних парків (ІП), відновлення формування привабливих умов для створення стартапів у ТГ тилових регіонів України та масове впровадження ІТ-продуктів у міжтериторіальному просторі для спрощення адміністративних процедур щодо формування та діяльності підприємницьких структур держави.

Індустріальні парки (промислові парки) являють собою територію для промислового розвитку в межах міста із загальною інфраструктурою, контролем над виробництвом підприємств та впливом на екологію [52]. Головна мета таких територій – залучення інвестицій та стимулювання економічного розвитку.

Для залучення інвестиційного капіталу потрібна розвинена мережа ІП. За умови воєнних дій в державі виникла потреба релокації підприємств з постраждалих територій, тому побудова ІП є значним стимулом для перевезення виробничих потужностей у межах України. Для цього прийнято зміни до Податкового [122] та Митного [124] кодексів держави, де зазначено про нові митні та податкові стимули, для розвитку бізнесу у межах держави.

III є земельною ділянкою промислового призначення, до якої підведені мережі та дороги за рахунок місцевої або державної влади, з додатковою перевагою – пільговий митний та податковий режим.

Стимулами для інвесторів та українських підприємців, які розташовують своє виробництво в III, є: державна інституційна підтримка, компенсації за створення робочих місць, фінансові та податкові пільги. Для резидентів стимулами державного законодавства [122; 124] є:

- звільнення від податку на прибуток до 10 років (за видами діяльності);
- звільнення від імпортного ПДВ та мита на обладнання (за напрямками);
- пільги на місцеві податки (на розсуд місцевої влади).

Передбачено такі обмеження щодо зловживань бізнесу: обов'язкове реінвестування прибутку за розміром встановленого податку на прибуток, що надає право звільнення від сплати зазначеного податку до місцевих бюджетів; відсутність права оренди, лізингу, передачі ввезеного обладнання протягом п'яти років, його використання допустимо тільки в межах III; відсутність права нарахування та виплати дивідендів; наявність фізичного та юридичного розташування окремої юридичної особи в III.

Релокація підприємств з постраждалих територій держави спричинила потребу у пошуку приміщень для їх розташування. Громади тилових регіонів активізували роботу у напрямі розміщення бізнесу на своїй території, забезпечення житлом ВПО, які перемістилися за підприємствами. Для громад, в які відбулися переміщення, економічним ефектом є збільшення частки підприємництва, робочого населення території та, відповідно, місцевих бюджетів через сплату податків підприємницьких структур і податку на доходи фізичних осіб (ПДФО), які в них працюють.

В цей період значна кількість громад та ОДА виокремили території, до яких готові підвести комунікації [53], але важливим фактором є наявність

готових приміщень для розміщення підприємства, що є вагомим стимулом для інвесторів та релокованого бізнесу.

Зарубіжний досвід вказує [60; 75; 177] на те, що формування ІП дає очікувані позитивні результати від їх створення та є довгостроковим інструментом розвитку економіки. Вдалий досвід впровадження та розвитку промислових зон (ІП) [109; 146] мають Румунія, Польща, Чехія, Словаччина та інші економічно розвинені країни.

Відкриття індустріальних парків в Україні формує можливості для припливу додаткових інвестицій та привертає увагу місцевих підприємців [53; 61].

Отже, індустріальні парки є додатковим, довгостроковим інструментом промислового та економічного розвитку територій і держави в цілому.

До воєнного часу в Україні досить вдало та широко використовували формування стартапів – новостворених компаній, які починають будувати свій бізнес з мінімальних ресурсів та виходять на ринок і будують бізнес на основі інноваційних технологій.

Піднесення у розвитку підприємництва українських стартапів [4] відбувається за рахунок співпраці нових компаній з іноземними інвесторами та виходу на іноземні ринки. Це дає швидкі та високі результати їх діяльності, миттєвий розвиток і достатню категорію споживачів, що значно впливає на їх конкурентоспроможність. Однак наявні ризики розвитку зазначеного напрямку: іноді відсутність замовників кінцевого продукту на ринках України; відсутність можливості впровадження інноваційних технологій у розвиток українських підприємств. Це є основною перешкодою їх результативності у вітчизняному економічному просторі. Позитивними кроками до їх розвитку є увага та фінансування стартапів з боку уряду країни, іноземних і державних інвесторів.

В Україні стартап-проекти спрямовані на різні сфери та напрями. Є стартапи, які планують вийти на глобальні ринки, та ті, які використовуються у різних галузях держави на основі інноваційних технічних рішень.

В останні роки перші сходинки займає розвиток ІТ-сектору та стартапів у сфері високих технологій. Це пов'язано з впливом пандемії «COVID-19» та введенням воєнного стану на території держави. В таких умовах початок нового стартапу здається недоречним, але основою такого проєкту є інноваційність у створенні нових бізнес-моделей, що надає перевагу тим підприємцям, які перші пристосувалися до змін та винайшли свій особливий продукт для продажу. За час карантинних обмежень відбулося пристосування суспільства до користування інтернет-сервісами у торгівлі, роботі, навчанні, запущено електронні платформи на державному рівні, такі як «Електронне врядування» – інструмент електронної демократії, до якої розроблені проєкти за напрямками: інфраструктура, освіта, екологія, агропромисловість.

Уряд України підтримує стартапи через грантові програми підтримки [185]. Наразі особливу увагу приділено підтримці ІТ-сектору і стартапів у сфері високих технологій. Наприклад, КМУ запустив програму «Старт в ІТ», яка фінансує навчання виключно тих людей, які не пов'язані з інформаційними технологіями, але втратили роботу та мають бажання опанувати нові навички для подальшого працевлаштування.

Актуальності набувають підвищення обороноздатності держави та швидкі темпи відбудови у післявоєнний період, тому за державної підтримки Міністерства цифрової трансформації та Українського фонду стартапів запускається програма грантового призначення за обраним напрямом. Передбачено створення і розвиток інноваційних технологій та продуктів подвійного призначення для держави та приватних осіб [175].

Попри те, що діяльність стартапів відбувається за допомогою інвестицій або грантових фінансових ресурсів, в Україні вони сплачують податки відповідно до законодавства [119]. Заходами сприяння формуванню та розвитку малого підприємництва є:

- законодавча підтримка інноваційного підприємництва;
- інституційна підтримка через збільшення інвестицій, що продукує розвиток галузі на території країни та сприяє сплаті податків до місцевих бюджетів території;

- підвищення ролі інтелектуальної власності;
- більша обізнаність та доступ інформаційних ресурсів малого підприємництва України до міжнародних програм;
- розвиток соціальної відповідальності через підприємницьку культуру;
- спрямованість інноваційних проєктів за соціальним напрямом розвитку держави.

Отже, розвиток стартапів як інноваційного виду малого підприємництва сприяє залученню інвестиційного капіталу в державу, створенню додаткових робочих місць, сплаті податків до місцевих бюджетів, що є додатковим важелем впливу на зростання економіки територій, регіонів та держави загалом.

Інноваційним інструментом для підвищення рівня управління на території, покращення життя населення та розвитку бізнесу як економічної сфери ТГ є впровадження програм ІТ-напрямку. Вони спрощують, модернізують і вдосконалюють процеси взаємозв'язку та обміну інформацією між громадами, громадськістю, підприємницькими структурами. Такі програми переважно допомагають впровадити й налаштувати у ТГ міжнародні донори шляхом партнерської допомоги щодо розвитку місцевого самоврядування в Україні через власний досвід та фінансування.

Одним із останніх інноваційних проєктів, у рамках підвищення демократії щодо розвитку місцевого самоврядування, у 2021 р. в Україні в пілотних громадах за тестовим режимом запущено цифрову платформу «Дія. Цифрова громада» [79] для спрощення роботи органів місцевого управління. Ця платформа є інструментом налагодження більш плідного діалогу з усіма учасниками процесу, спрямованого на економічне зростання та покращення рівня життя певної території. Програма передбачає цифрову трансформацію та є практичним інструментом між державними органами та органами

управління громад, а також населенням, бізнес-структурами для миттєвого обміну інформацією.

Наразі у ТГ під'єднано такі інноваційні проєкти: «Консультації з громадськістю», «Відкрите місто», «Бюджет участі», «Платформа Свої», «Електронні журнали та щоденники для шкіл» [79] та інші. Варто зазначити, що ці інструменти вже працюють на платформі «Дія. Цифрова громада».

Впровадження цифрових платформ як інноваційних інструментів щодо пришвидшення процесів, спрямованих на подальший розвиток, має вплив на покращення рівня взаємодії для таких категорій:

- органи місцевого управління – можливість ділитися досвідом своїх успішних практик та проєктів; знайти актуальну і корисну інформацію для власного розвитку, інформацію щодо державних програм та субвенцій, новинок у сфері ІТ-напряму та цифрової трансформації;

- населення – плідна та швидка співпраця з органами місцевого управління у напрямі наближення двостороннього діалогу щодо нагальних питань місцевості; підвищення контактного рівня між організаціями, структурами та громадянським суспільством, наприклад, цифровізація у сфері освіти та за напрямом надання адміністративних послуг для населення тощо;

- бізнес-структури – спрощення та пришвидшення дій у напрямі вирішення ситуацій щодо вирішення питань, пов'язаних з організацією та веденням підприємницької діяльності, наприклад, прямий портал державних послуг з питань відкриття ФОП, отримання ліцензій, договорів тощо.

Варто зазначити, що використання інноваційних методів та інструментів, у цьому разі впровадження цифрових платформ у діяльність ТГ за всіма напрямками, створює додаткові зручності для удосконалення та спрощення взаємодії і пришвидшує очікувані результати. Доцільно зауважити, що впровадження інноваційних інструментів у діяльність громад сприяє зростанню її соціально-економічного рівня, підвищує її конкурентоспроможність, життєздатність та економічний розвиток.

ТГ та соціально відповідальний бізнес, який розташований на її території, шляхом двосторонньої співпраці здатні забезпечити довгостроковий сталий розвиток і підвищити рівень економічної спроможності, соціальної та екологічної рівноваги адміністративно-територіальних одиниць. Однак в умовах сьогодення України варто знаходити креативні варіанти рішень і формувати стратегію для подальшого розвитку місцевості, спираючись на досвід зарубіжних країн у використанні інноваційних інструментів. На нашу думку, наразі стратегічно вагомими, доступними у впровадженні та достатньо привабливими для підприємців є інноваційні інструменти – індустріальні парки, стартапи, ІТ-технології для полегшення роботи діяльності структур, які здатні формувати нові, спрощені умови для діяльності приватного сектору – основної економічної складової впливу на розвиток ТГ.

Варто зазначити, що важливим інструментом структурних зрушень у територіальному розвитку України, за умов реформи децентралізації, є вплив проєктів міжнародної технічної допомоги на формування та розвиток територіальних громад України.

Міжнародні партнери активно підтримують розбудову місцевого самоврядування України із періоду започаткування реформи через впровадження різнобічних програм та проєктів. Нині в період воєнного стану в Україні їх співпраця з громадами України посилилася та набула нових напрямів.

3.3 Стимулювання розвитку територіальних громад України: проєкти міжнародної технічної допомоги

Реформа децентралізації в Україні спрямована на розбудову місцевого самоврядування до рівня європейських стандартів. Тому її реалізація привернула увагу міжнародних країн-донорів.

У демократичному суспільстві вважається припустимою допомога міжнародної спільноти у проведенні політичних, соціальних, економічних реформ у країнах, що розвиваються. В Україні така підтримка надається міжнародними організаціями [58; 78] як технічна допомога розвитку місцевого самоврядування в умовах децентралізації. Вона базується на впровадженні заходів для зростання територій, а саме: гранти, контракти, фінансова підтримка місцевих бюджетів, кредити та позики на пільгових умовах, які спрямовані на стимулювання соціального й економічного розвитку території. З метою розбудови місцевого самоврядування України у напрямі провадження реформ технічна міжнародна допомога надається на безповоротній та безоплатній основі. Проте є умови до її використання, а саме: цільовий характер призначення – чіткі цілі, які визначено у програмі допомоги; допомога надається у визначеній формі підтримки – консультації, послуги, навчання тощо. Партнерами є країна-донор або організація-донор та отримувач міжнародної допомоги на основі спільних інтересів, цілей та цінностей. Їх співпраця відбувається відповідно до міжнародних договорів.

Участь міжнародних донорів у здійсненні реформування в державі пришвидшує рух українських ТГ до європейських, демократичних стандартів розвитку. Міжнародна технічна допомога підвищує якість його регулювання, управління, зміцнює адміністративний потенціал, покращує інфраструктуру територій, надає стимули до зміцнення громадянського суспільства.

Плідна співпраця місцевого самоврядування з донорською спільнотою – міжнародними фондами, грантами, програмами – доводить успішність діяльності проєктів з досвіду розвитку розвинених країн світу.

Впровадження проєктних технологій вплинуло на швидкість провадження процесів вирішення актуальних питань муніципального розвитку та надало спрямування до нових координат активності ОМС України. Міжнародна допомога несе свою цінність через:

- можливість отримати нові знання та навички стосовно розвитку ключових сфер діяльності громад, особливо в напрямі загального управління та управління економікою місцевості;

- координацію напрямів та пошук шляхів для підвищення довгострокової спроможності територіальних утворень за допомогою поєднання міжнародної спонсорської ресурсної (фінансової), технічної, експертної, навчальної підтримки місцевого самоврядування.

Вдале поєднання спонсорської фінансової, експертної та технічної підтримки з боку донорів іноземних країн-партнерів сприяє пошуку та координації шляхів діяльності органів місцевого самоврядування до сталого розвитку регіону та держави через підвищення спроможності громад.

Мета міжнародної донорської спільноти в Україні полягає у підтримці місцевого самоврядування шляхом допомоги у прискоренні і зміцненні поточних процесів створення, стимулювання та покращення умов для поетапного розвитку ТГ у напрямках:

- стратегічного планування місцевості;
- пошуку шляхів до зміцнення місцевої економіки та їх впровадження;
- створення умов для залучення бізнесу;
- покращення роботи органів управління, адміністративних та комунальних послуг;
- бюджетоутворення та управління фінансовими ресурсами громади;
- залучення громадян до проектних розробок місцевості;
- навчання молоді, перекваліфікації трудових ресурсів ТГ.

Завданнями проектів та програм міжнародної допомоги є:

- підтримка національного реформування з розбудови децентралізації та місцевого самоврядування;
- зміцнення принципів верховенства права, удосконалення правового поля;
- впровадження ефективних моделей управління досвідом та знаннями;

- створення та підтримка комунікації реформ на досвіді європейських країн;
- створення та підтримка координації діяльності в сфері фінансової децентралізації, децентралізації в галузях освіти, медицини;
- сприяння органам місцевого самоврядування у їх діяльності, спрямованій на сталий розвиток громад;
- підтримка місцевого самоврядування, насамперед ОТГ, шляхом експертних порад, консультацій, тренінгів стосовно питань місцевого розвитку;
- покращення якості послуг та доступ до них у районах;
- підвищення прозорості, ефективності, підзвітності у наданні публічних послуг, галузях охорони здоров'я та освіти;
- сприяння поліпшенню добробуту найбільш уразливих верств населення;
- зміцнення муніципального сектору, створення сприятливого середовища для розвитку підприємництва [183].

Міжнародна підтримка реформи децентралізації в Україні відбувається за допомогою понад 30 проєктів та програм, які реалізуються в дві фази: I фаза (2013–2020 рр.) – 29 програм та проєктів, II фаза (2021–2026 рр.) – 27 (Додаток Ж). Донорська спільнота, учасниками якої є більш ніж 50 країн світу, впроваджує фінансову допомогу у підтримку та розвиток місцевого самоврядування держави (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Фінансова допомога донорської спільноти у розвиток місцевого самоврядування України

Валюта	I фаза	II фаза
Швейцарські франки (CHF)	13 550 470	9 277 003
Долари США (USD)	111 800 000	146 000 000
Євро (EUR)	215 800 000	152 300 000
Шведські крони (SEK)	130 510 000	71 710 000
Канадські долари (CAD)	38 314 098	19 489 340

Джерело: сформовано автором на основі [58; 78; 183]

Проекти та програми, впроваджені в Україні міжнародною донорською спільнотою для підтримки реформи децентралізації та розбудови місцевого самоврядування України, наведено в Додатку Ж.

Наразі основними донорами децентралізації (II фаза) визначено 27 проектів і програм, які спрямовані на допомогу та підтримку у здійсненні реформ на національному, регіональному, місцевому рівнях і мають певну мету, місію та визначених бенефіціарів для подальшої співпраці (Додаток Ж) [78]. Варто зазначити, що співпраця міжнародної спільноти з органами державної влади, органами місцевого самоврядування і громадянським суспільством України спрямована на допомогу у реалізації секторальних реформ [20; 107]; підтримку їх напрямів впровадження; реалізацію та досягнення інституціоналізації; ефективність функціонування системи локального управління, самоврядування, що ґрунтується на демократичних, європейських засадах розвитку. Цей напрям підтримки відбувається за різними засобами впливу, а саме:

- фінансова допомога до місцевих бюджетів (гранти, проекти, програми);
- технічна допомога, яка складається з напрямів: інформаційний, навчальний, комунікативний, гуманітарний.

Детальний опис напрямів, сфер діяльності та отримувачів донорської підтримки в Україні зображено на рис. 3.3.

Для ефективного впровадження і проведення секторального реформування [113; 176], підвищення результативності, прозорості та підзвітності управління у процесах соціально-економічного розвитку територій на місцевому, регіональному та державному рівнях партнери-донори формують свою роботу за різними компонентами: законодавче забезпечення децентралізації та адміністративно-територіальної реформи; фінанси та бюджетування органів місцевого самоврядування; місцева

демократія; регіональний та місцевий розвиток; адміністративні, комунальні послуги; гуманітарна політика – освіта, безпека, комунікації; професійний розвиток посадових осіб місцевого самоврядування.

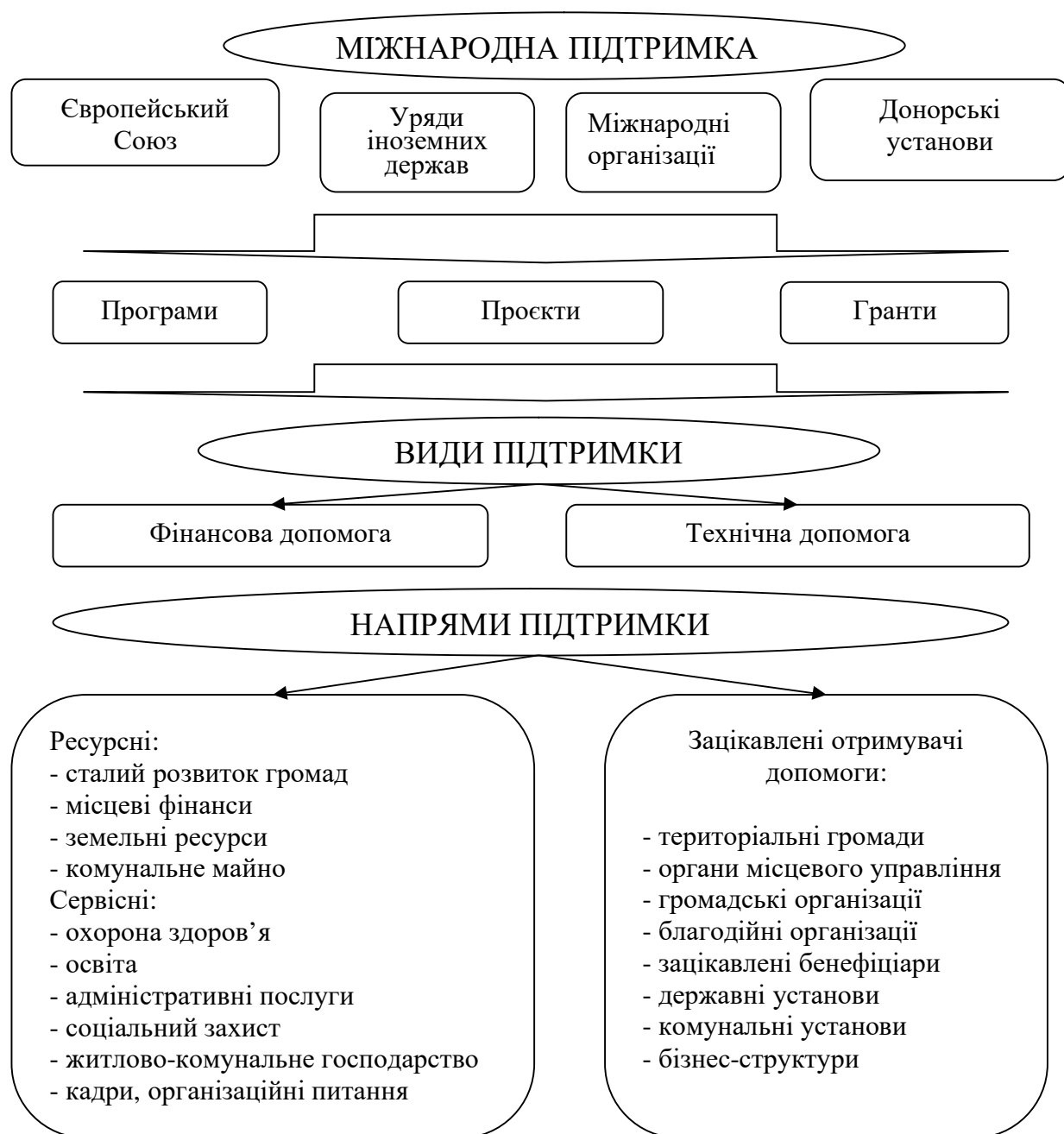

Рис. 3.3. Вплив міжнародної підтримки на розвиток місцевого самоврядування України

Джерело: сформовано автором

Міжнародна допомога відбувається за допомогою різних напрямів впливу (гранти, проекти, програми), а саме: фінансова допомога до місцевих бюджетів; інформаційна – створення механізмів реалізації інституційної, навчальної, комунікативної – для підвищення ефективності управління, соціально-економічного розвитку, економічного зростання території; як складова для тристороннього діалогу – влада-бізнес-населення; технічна – надання матеріальних цінностей громадам, які забезпечують надання якісних адміністративних послуг населенню, покращують інфраструктуру місцевості, електронне врядування, що підвищує рівень життя населення та діяльність підприємницьких структур території.

Відповідно до Бюджетного кодексу України до структури надходжень спеціального фонду місцевих бюджетів належать «надходження в рамках програм допомоги і грантів Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ» [18, ст. 69], які передбачають виконання повноважень органів влади місцевого самоврядування у напрямках розвитку ТГ держави (Додаток В). Тому у звітності окремих місцевих бюджетів зазначається стаття, яка вказує розмір офіційних трансфертів від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ. Окрему категорію допомоги від міжнародної донорської спільноти за регіонами України в 2017–2021 рр. наведено в табл. 3.2. відповідно до статистичних даних Міністерства фінансів України [166].

Таблиця 3.2

Надходження офіційних трансфертів міжнародної технічної допомоги для розвитку місцевого самоврядування України у 2017–2021 рр.

Регіон	Роки / надходження (млн. грн.)					Відхилення, (млн. грн.)		Питома вага у загальних надходженнях, %		
	2017	2018	2019	2020	2021	2019 / 2017	2021 / 2019	2017	2019	2021
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
АР Крим	Буде утворено громади після деокупації АР Крим									
Вінницький	9,7	13,9	1,5	4,9	14,3	-8,2	12,8	40,7	3,4	39,8
Волинський	-	63,5	7,7	116,6	6,6	7,7	-1,1	-	17,4	18,4
Дніпропетровський	-	0,01	-	-	0,5	-	0,5	-	-	1,4

Продовження табл. 3.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Донецький	3,1	-	0,8	0,3	-	-0,5	-0,8	13,1	1,8	-
Житомирський	1,6	1,6	8,2	2,2	1,7	6,6	-6,5	6,6	18,5	4,7
Закарпатський	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Запорізький	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Івано-Франківський	2,5	3,2	13,9	5,0	-	11,4	-13,9	10,4	31,4	-
Київський	-	0,9	0,7	8,4	10,1	0,7	9,4	-	1,7	28,1
Кіровоградський	2,9	-0,5	-	-	-	-2,9	-	12,2	-	-
Луганський	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівський	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Миколаївський	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Одеський	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Полтавський	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Рівненський	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Сумський	1,5	3,4	2,2	2,0	1,1	-0,7	-1,1	6,1	4,9	3,2
Тернопільський	-	-	-	-	0,5	-	0,5	-	-	1,4
Харківський	-	0,6	4,7	4,7	0,3	4,7	-4,4	-	10,7	0,8
Херсонський	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Хмельницький	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Черкаський	2,6	-0,5	0,4	-	-	-2,2	0,4	10,8	0,9	-
Чернівецький	-	3,8	-	-	-	-	-	-	-	-
Чернігівський	-	3,8	4,1	2,3	0,8	4,1	-3,3	-	9,3	2,2
разом	23,8	94,2	44,3	146,4	35,9	20,5	-8,4	100	100	100

Джерело: сформовано автором на основі [166]

Аналіз показників міжнародної технічної допомоги, зазначених у табл. 3.2, дає уявлення про суми офіційних внесків та їх частку в загальних надходженнях місцевих бюджетів 2017–2021 рр. у розбудову місцевого самоврядування України в період реформи децентралізації та адміністративно-територіального устрою. Динаміку трансфертів від партнерів-донорів у розрізі 2017–2021 рр. зображено на рис. 3.4.

Значну фінансову підтримку регіони отримали у 2018 р. – 94,2 млн. грн., 2020 р. – 146,4 млн. грн. Менше міжнародної допомоги надійшло у 2017 р. – 23,8 млн. грн., 2019 р. – 44,3 млн. грн., 2021 р. – 35,9 млн. грн. Відбулися нерівномірність надходжень та коливання темпів приросту протягом 2017–2021 рр.: 2016–2017 рр. – -73,2 %; 2017–2018 рр. – збільшення їх частки на 295,8 %; 2018–2019 рр. – зниження на -53 %; 2019–2020 рр. – зростання на 230,5 %; 2020–2021 рр. – зменшення на -75,5 %.

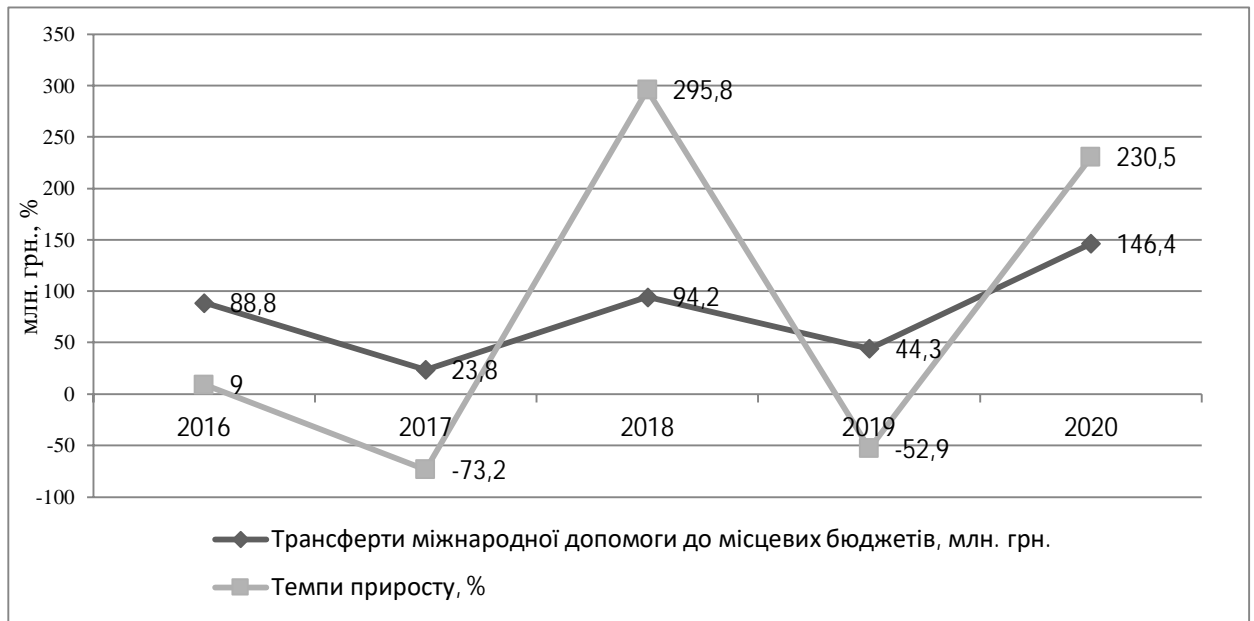

Рис. 3.4. Динаміка міжнародної технічної допомоги (трансферти) розвитку місцевого самоврядування в Україні у 2017–2021 рр.

Джерело: сформовано автором на основі [166]

Варто зазначити, що фінансування міжнародними донорами у розрізі регіонів відбувалося непропорційно. Десять регіонів, а саме: Закарпатський, Луганський, Львівський, Миколаївський, Одеський, Полтавський, Рівненський, Херсонський, Хмельницький, не отримали офіційну міжнародну фінансову допомогу до своїх місцевих бюджетів.

Найбільше фінансування (млн. грн.) у 2017–2021 рр. отримали регіони: 2017 р. та 2018 р. – Вінницький (9,7 та 13,9); Волинський (63,5); 2019 р. – Житомирський (8,2), Івано-Франківський (79,7); 2020 р. – Волинський (116,6), Київський (8,4); 2021 р. – Вінницький (14,3), Київський (10,1). Найбільшу частку (%) у загальних надходженнях до місцевих бюджетів від міжнародної спільноти у 2017 р., 2019 р., 2020 р. отримали регіони: 2017 р. – Вінницький (40,7), Донецький (13,1); 2019 р. – Волинський (17,4), Житомирський (18,5); 2021 р. – Волинський (18,4), Київський (28,1). Найменша частка фінансування до місцевих бюджетів за аналізовані роки зафіксована за регіонами: 2017 р. – Сумський (6,1); 2019 р. – Черкаський (0,9); 2021 р. – Тернопільський (1,4).

Надходження трансфертів від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ за регіонами України наявно зображено на рис. 3.5.

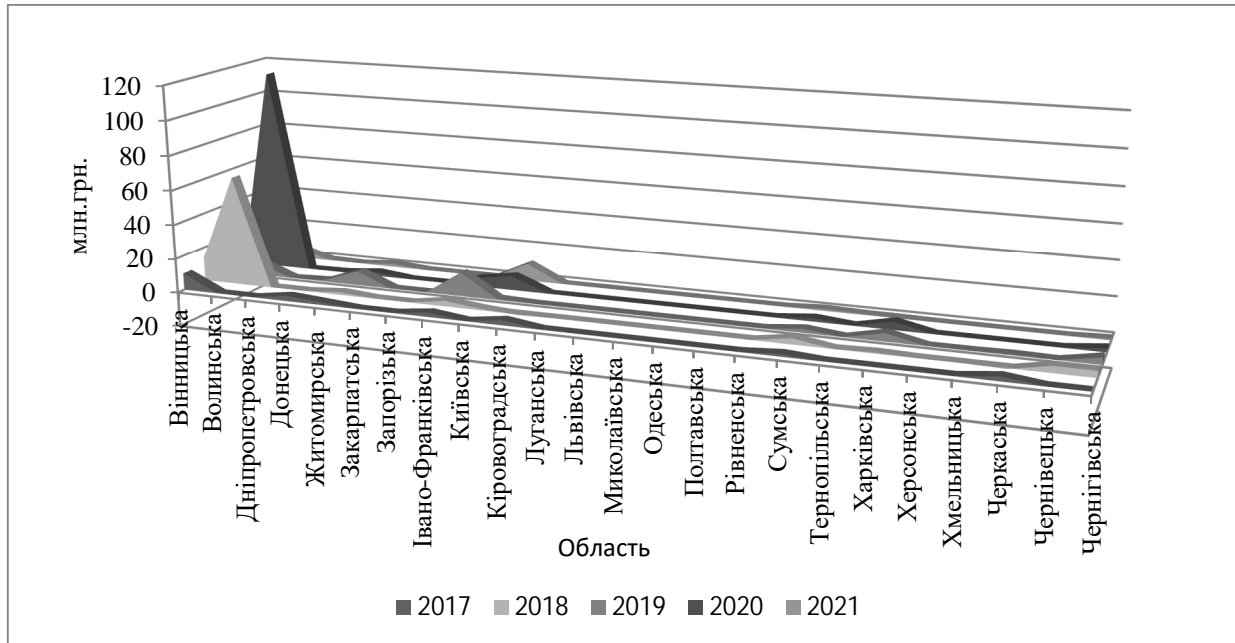

Рис. 3.5. Динаміка надходжень міжнародної технічної допомоги для розвитку ТГ України у 2017–2021 рр., млн. грн.

Джерело: сформовано автором на основі [166]

Відповідно до статистичних даних та аналітичних досліджень найбільшу фінансову допомогу від міжнародних партнерів отримали місцеві бюджети ТГ Вінницького та Волинського регіонів, найменші надходження надійшли до Дніпропетровського, Кіровоградського та Чернівецького регіонів.

За результатами загального аналізу в регіональному вимірі України виникає питання стосовно впливу дій проєктів на зміни в ТГ, які відбуваються, та їх впливу на розвиток територій.

В розрізі огляду всіх програм та проєктів міжнародної допомоги для аналізу їх роботи у напрямі зміцнення місцевого самоврядування України «Програма U-LEAD з Європою» [135] є однією з наймасштабніших за обсягом фінансування та внеском у розвиток ТГ держави. Регіональні офіси

програми розташовано в 24 регіонах країни, за винятком тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, Донецького та Луганського регіонів. Фінансування програми здійснюється Європейським Союзом та його країнами-членами: Данія, Естонія, Німеччина, Словенія, Польща та Швеція. Робота проєкту в Україні відбувається в два етапи співпраці: I етап діяв протягом 4,5 років – з 01.01.2016 р. до 30.06.2020 р. з бюджетом допомоги 102 млн. євро, II етап розпочато з 01.07.2020 р. до 31.12.2023 р. (2,5 року) з бюджетом 50 300 млн. [58].

В Україні I етап роботи (2016–2020 рр.) Програми «U-LEAD з Європою» розпочато в період активної стадії розбудови місцевого самоврядування. Спрямуванням проєкту є поступова підтримка подальшого впровадження секторальних реформ у державі, допомога у визначенні основних суб'єктів розвитку та посилення спроможності на місцевому, регіональному та національному рівнях.

Основними напрямками діяльності програми є сприяння у підвищенні спроможності ТГ, створенні підзвітної та прозорої багаторівневої системи управління, яка у своїй діяльності на території повинна враховувати потреби місцевого громадянського суспільства і приватного сектору економіки, їх залучення до участі у виявленні й вирішенні викликів території. Для покращення доступності та якості адміністративних послуг для населення ТГ провадиться робота зі створення належних центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП).

Реформою децентралізації передбачено передачу на місцевий рівень повноважень у наданні якісних адміністративних послуг населенню. Центри надання адміністративних послуг наближають населення до послуг, чим сприяють реальній можливості підвищення рівня комфортного проживання на території для її мешканців.

Пріоритетом створення ЦНАПів є якісне, доступне, швидке та згруповане (інтегроване) надання різнопланових послуг в одній структурі. Найпотужнішими джерелами фінансування є субвенція з державного

бюджету на розвиток інфраструктури, Державний фонд регіонального розвитку та міжнародне співробітництво в рамках реалізації грантових програм з українськими територіальними громадами.

Програма «U-LEAD з Європою» є наймасштабнішим міжнародним технічним проектом в Україні, який надає фінансову та фахову допомогу у розбудові й облаштуванні інфраструктури центрів надання адміністративних послуг для жителів ТГ [182].

Програма «U-LEAD з Європою» реагує на потреби громад та громадян, є прозорою та підзвітною, вносить корективи у створення багаторівневої системи управління у регіонах України. На тлі реформи децентралізації влади та регіональної політики ключовими цілями проекту є:

1. Впровадження вертикальної і горизонтальної координації розвитку спроможності управління усіх рівнів по території держави, посилення фінансової спроможності основних суб'єктів місцевого, регіонального та національного рівнів.

2. Розширення можливостей і прав об'єднаних ТГ у наданні високоякісних адміністративних послуг громадянам, покращення якості надання послуг через створення або модернізацію відповідних ЦНАПів та впровадження ІТ-програм, які здатні забезпечити надання цих послуг [135; 183].

Програма «U-LEAD з Європою» зробила значний внесок у підтримку ТГ України – основних учасників місцевого та регіонального зростання, а саме:

- сприяння розвитку їх економічної спроможності;
- покращення якості та наближення адміністративних послуг до населення;
- розробка, впровадження, поширення та використання електронного урядування;
- консультаційна підтримка щодо належного врядування та успішного продовження впровадження українських секторальних реформ;

– допомога у розробці законодавчих документів та стійкої правової основи регулювання розвитку місцевого самоврядування.

На II етапі (2020–2023 рр.) за планами Програми «U-LEAD з Європою» продовжено модернізацію або створення ЦНАПів у громадах України [90; 111; 112].

Відбулося вдосконалення електронних інформаційних систем для надання послуг ЦНАПів з метою якіснішого задоволення потреб громадянського суспільства. Ці перетворення відбуваються шляхом активної співпраці між експертами програми та громадами-партнерами із залученням значного практичного та фінансового внеску для покращення умов життя на території для місцевого населення.

Підтримку громад у розбудові ЦНАПів впроваджено за напрямками:

- інституційна допомога – вибір переліку послуг і операційної моделі ЦНАПів;
- технічна допомога – ремонт, реконструкція приміщень, забезпечення обладнанням і меблями;
- навчальна допомога – підвищення кваліфікації персоналу;
- інформативна допомога – підвищення обізнаності та залучення місцевих жителів до отримання послуг у межах локації;
- IT-допомога – надання програмного забезпечення.

Із залученням значного практичного та фінансового внеску у розвиток місцевого самоврядування України Програма «U-LEAD з Європою» надає підтримку для покращення умов життя для місцевого населення територій за такими рівнями:

- національний рівень: методологічна підтримка у створенні або модернізації центрів надання адміністративних послуг; консультації з юридичних та правових питань; практичний внесок – надання консультацій;
- рівень окремо відібраної громади-партнера: фінансова (побудова та модернізація приміщень); інституційна (навчання, створення нових робочих

місць) підтримка; обладнання (меблі, IT-обладнання); інформаційне забезпечення (IT-програми); навчальна (залучення, підвищення кваліфікації та навчання персоналу); спеціальна (формування та впровадження мобільної системи надання послуг) підтримка [90].

Варто зазначити, що проведено роботу з відбору громад-партнерів та розроблено технічні завдання відповідно до особливостей кожної окремої громади.

Для формування уявлень про ступінь впливу міжнародної донорської підтримки на розбудову місцевого самоврядування в Україні за роботою Програми «U-LEAD з Європою» (2016–2021 рр.) у напрямі покращення якості надання адміністративних послуг для місцевого населення за регіонами держави описано показники напрямів за фазами впровадження механізму створення ЦНАПів у ТГ відповідно до статистичних даних Моніторингу процесу децентралізації та реформування місцевого самоврядування [90] (табл. 3.3).

За результатами аналізу чотирьох фаз створення ЦНАПів у розрізі 2016–2021 рр. відбулося їх збільшення на 94,6 %. Максимальну кількість ТГ, які подали заявки на участь у створенні ЦНАПів, зазначено за Дніпропетровським (61) та Івано-Франківським (52), Київським (54) та Черкаським (56) регіонами. Найбільшу кількість ЦНАПів на 31.12.2021 р. розташовано в Дніпропетровському (33) та Івано-Франківському (30) регіонах. Додатково модернізовано та створено 816 територіальних підрозділів і віддалених робочих місць, передано до громад 11 мобільних ЦНАПів [135].

Підвищення кваліфікації пройшли 4289 співробітників центрів. Порівняно з початковою фазою кількість кваліфікованих кадрів зросла на 95,9 %. Найбільше ТГ, які мають ЦНАПи, знаходяться у Дніпропетровському (61), Одеському (61), Черкаському (61) регіонах [90]. Доступ до якісних адміністративних послуг отримали 11,9 млн. жителів ТГ.

Таблиця 3.3

**Фази створення та підтримки ЦНАПів
Програмою «U-LEAD з Європою» у територіальних громадах України**

Регіон	Початкова фаза (2016–2018 рр.)		Фаза впровад- ження (2018– 2019 рр.)	Фаза активізації (2019– 2020 рр.)	Фаза підвищення якості (2020–2021 рр.)		
	К-сть ЦНАПів 2016 р.	К-сть робочих місць у ЦНАПах	К-сть ТГ, які подали заявки на участь / підібрано партнерів	Підвищення кваліфікації (к-сть співробіт- ників)	К-сть ЦНАПів 2021 р.	Відхилен- ня, (+/-) 2021/ 2016	ТГ, в яких створено ЦНАПи (31.12. 2021 р.)
Вінницький	2	10	48 / 21	521	21	19	47
Волинський	-	-	40 / 27	551	27	27	42
Дніпропетровський	-	-	61 / 33	594	33	33	61
Донецький	-	-	18 / 9	205	9	9	38
Житомирський	2	11	53 / 21	103	19	17	46
Закарпатський	1	8	30 / 19	46	18	17	37
Запорізький	1	12	43 / 26	236	25	24	47
Івано- Франківський	1	6	52 / 31	112	30	29	61
Київський	2	13	54 / 21	163	20	18	53
Кіровоградський	-	-	28 / 11	44	11	11	35
Луганський	-	-	6 / 7	68	4	4	22
Львівський	1	4	40 / 22	20	21	20	50
Миколаївський	-	-	29 / 16	162	16	16	33
Одеський	-	-	25 / 10	180	10	10	64
Полтавський	1	8	39 / 17	117	18	17	47
Рівненський	-	-	36 / 22	105	22	22	39
Сумський	2	19	36 / 20	122	18	16	34
Тернопільський	2	13	32 / 19	134	17	15	32
Харківський	-	-	36 / 11	44	11	11	42
Херсонський	1	5	40 / 23	72	23	22	37
Хмельницький	6	54	43 / 23	511	17	11	36
Черкаський	3	10	56 / 32	35	29	26	61
Чернівецький	-	-	44 / 27	77	27	27	35
Чернігівський	1	5	39 / 18	100	18	17	34
Всього	26	178	929 / 484	4289	484	458	1030

Джерело: сформовано автором на основі [90; 111; 135]

Робота з кожною громадою-партнером відбувалася за певними етапами.

Під час I етапу здійснено прозорий та відкритий відбір громад для подальшої співпраці у чотирьох раундах. За результатами аналізу у розрізі

регіонів України надійшло 929 заявок. 484 ТГ обрано для подальшої співпраці та розробки технічних завдань. Наявне уявлення про активність громад та їх участь у відборі й формуванні ЦНАПів у розрізі регіонів можна отримати з рис. 3.6.

Громади, які за результатами відбору стали учасниками Програми «U-LEAD з Європою», отримали різні види допомоги від партнера-донора, але мають виконувати зобов'язання відповідно до розроблених технічних завдань. До учасників є вимога у вигляді співфінансування та, у разі потреби, проведення співбудівництва або ремонту приміщень ЦНАПів власними коштами. У разі невиконання умов або неспроможності громади реалізація проекту скасовується, але об'єднання має можливість повторної участі в наступному раунді [183].

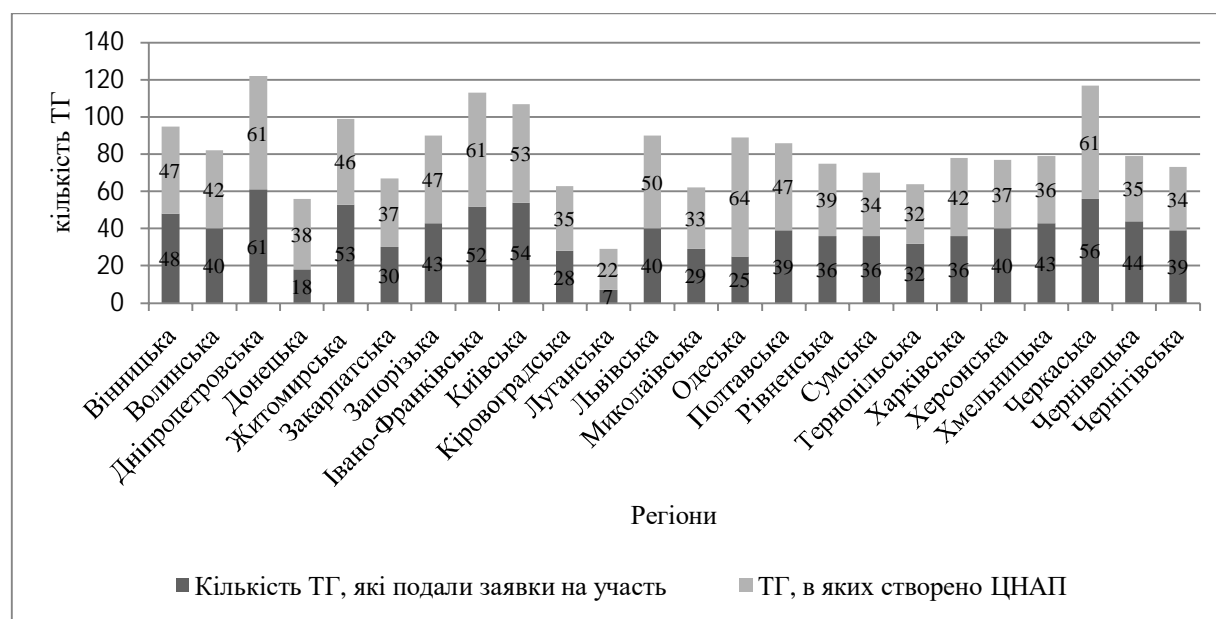

Рис. 3.6. Кількість громад-учасників у проекті створення ЦНАПів за підтримки Програми «U-LEAD з Європою» (2016–2021 рр.)

Джерело: сформовано автором на основі [90; 111; 135]

В період II етапу (2020–2023 рр.) дії Програми «U-LEAD з Європою» обрано напрям подальшого розвитку мережі ЦНАПів і роботи з покращення адміністративних послуг для населення та бізнесу ТГ України.

За результатами партнерства було заплановано: розпочати роботу близько 1300 точок доступу до адміністративних послуг для населення (ЦНАПи, віддалені робочі місця, мобільні точки-офіси, територіальні підрозділи); остаточно оптимізувати інформаційні ІТ-системи надання адміністративних послуг; підвищити кваліфікацію понад 11 000 співробітників ЦНАПів та органів місцевого самоврядування. Отже, автором досліджено діяльність та співпрацю міжнародних донорів з ТГ України для підвищення рівня їх зростання. Доведено, що міжнародна технічна допомога має на меті сприяння розвитку місцевого самоврядування держави шляхом спільної реалізації проєктів та програм, спрямованих на розв'язання актуальних проблем територій.

Аналітичні дослідження розвитку місцевого самоврядування в Україні вказують на те, що за роки проведення реформи децентралізації та адміністративно-територіального устрою спостерігається тенденція нестачі бюджетних коштів місцевих бюджетів для власного життєзабезпечення території. Тому актуальним і пріоритетним напрямом органів місцевого управління є пошук додаткових джерел фінансових надходжень у бюджети місцевості. Співпраця ТГ України з міжнародними донорами надає таку можливість шляхом участі у грантових програмах та проєктах за потребами і напрямками розвитку окремої місцевості.

Міжнародна спільнота послідовно підтримує комплексну реформу місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою в Україні, яка здійснюється в державі з 2014 р. на засадах децентралізації, та надає значні ресурси на її впровадження по всій її території. Міжнародна допомога сприяє ефективності й результативності провадження реформ у країні та розвитку місцевого самоврядування через реалізацію або фінансування широкомасштабних проєктів і програм, є додатковим інструментом впливу на формування ТГ у розвитку регіону. Концептуальну модель удосконалення розвитку ТГ України за участі міжнародної підтримки зображено на рис. 3.7.

Рис. 3.7. Концептуальна модель удосконалення розвитку територіальних громад України за участі міжнародної технічної підтримки

Джерело: сформовано автором

На нашу думку, діяльність проєктної міжнародної підтримки допомагає ТГ України розвиватися та зміцнюватися за пов'язаними між собою складовими: територіальна громада, органи місцевого управління, громадянське суспільство та підприємницьке середовище території. Вплив міжнародної підтримки ТГ за напрямками розвитку території зображено на рис. 3.8.

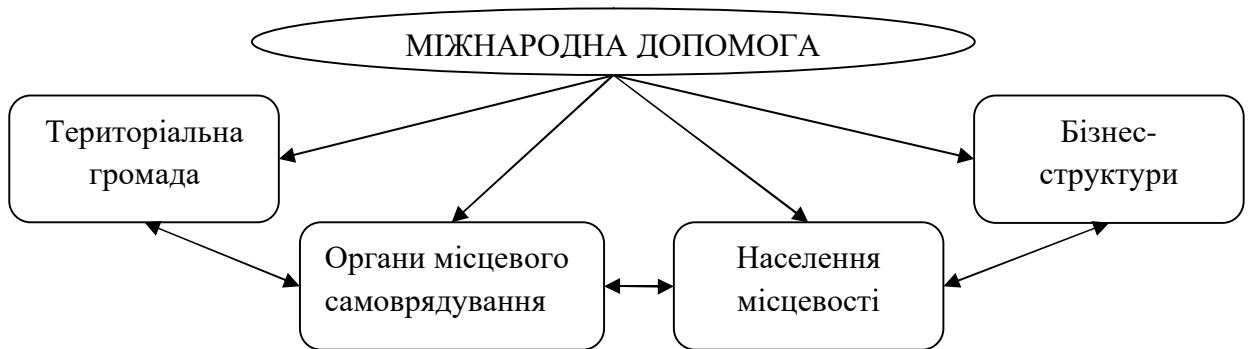

Рис. 3.8. Вплив міжнародної допомоги на суб'єктів територіальної громади

Джерело: сформовано автором

Співпраця громади з міжнародними донорами за ключовими складовими надає наступні пріоритети зміцнення статусу місцевості та всіх учасників процесу її розбудови:

1. Територіальна громада:

- удосконалення інституційних рамок, враховуючи найкращі європейські практики;
- зміцнення місцевого самоврядування України;
- поглиблення демократичних процесів розвитку громад;
- сприяння у проведенні секторальної та фіскальної децентралізації;
- підвищення ефективності, самодостатності, спроможності, прозорості органів місцевого управління;
- впровадження механізмів контролю та підзвітності органів влади;
- створення належних умов для розвитку громад;
- стимулювання місцевого економічного розвитку;

– децентралізація влади та планування комплексного місцевого розвитку;

– взаємодія влада-бізнес-населення;

– розвиток електронного урядування (електронні послуги);

– економічне відновлення та розвиток інфраструктури;

– підвищення прозорості в сфері освіти та охорони здоров'я;

– підтримка у реалізації реформи децентралізації та підтримка відбудови економіки на територіях, постраждалих від збройного конфлікту.

2. Органи місцевого самоврядування:

– поширення знань та використання бізнес-аналітичних методів у процесах трансформації ТГ та місцевого розвитку;

– оптимізація системи управління через посилення демократичних процесів;

– створення механізмів залучення громадян до діалогу з органами місцевого управління;

– набуття досвіду кращого управління ресурсами шляхом навчання.

3. Населення місцевості:

– покращення адміністративних та комунальних послуг населенню;

– наявність достатньої кількості робочих місць;

– поліпшення умов життя та комфорту місцевих жителів;

– громадська безпека;

– соціальна згуртованість.

4. Бізнес-структури:

– демонстрація ролі соціально-відповідального бізнесу у місцевому економічному розвитку;

– масштабування бізнес-ініціатив, зокрема в міжнародних проєктах технічної допомоги;

– створення більш сприятливих умов для розвитку підприємництва території.

Зазначені сфери й елементи розвитку визначають переваги подальшого зміцнення спроможності території та значно впливають на економічне відродження, створення комфортних умов проживання, ведення бізнесу, працевлаштування, покращення якості життя населення в межах території, що відображається на формуванні рівня економічного розвитку ТГ.

Отже, міжнародна донорська підтримка сприяє розбудові муніципального розвитку шляхом конструктивної взаємодії з місцевим самоврядуванням України, у рамках проєктів та програм співпраці через спільні заходи для отримання позитивних результатів спроможності громад, загального регіонального, національного соціально-економічного зростання. Ці переваги забезпечують конкурентоспроможність ТГ, регіону та держави, сприяють співпраці між громадами України та партнерству з громадами інших держав.

З впровадженням воєнного стану в Україні виникло багато викликів, загроз, потреб і проблемних питань у функціонуванні первинних ланок місцевого самоврядування – територіальних громад. Вони пов'язані з місцевими бюджетами – їх наповненням та розподілом видатків, соціальним забезпеченням території та потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Одними з основних наслідків воєнних дій на території держави, які порушують діяльність та розвиток громад, є нові економічні виклики, а саме: падіння національного ВВП, занепад частини підприємств територій держави, як наслідок – зменшення робочих місць та надходжень до місцевих бюджетів.

Надзвичайна ситуація в державі, масштабів якої не було в європейському просторі з часів Другої світової війни, викликала великий резонанс у міжнародній спільноті. Її представники посилили свою діяльність у проєктах міжнародної технічної допомоги для України. Першочергово забезпечено гуманітарні потреби громад, які постраждали від бойових дій, та ВПО, фінансову допомогу для реконструкції житла, закладів освіти та

медицини, соціальної й адміністративної інфраструктури. Передбачено впровадження та фінансування проєктів для поступового довгострокового відновлення постраждалих територій.

На звільнених територіях, де велися бойові дії, міжнародні партнери впровадили комплекс заходів негайної та практичної підтримки в напрямках: подолання загроз здоров'ю громадян та довкіллю; відновлення мереж постачання води й електроенергії; розчищення та видалення завалів, небезпечних матеріалів пошкодженої критичної інфраструктури та промислових об'єктів. Зазначені заходи спростили доступ служб порятунку та гуманітарної допомоги і сприяли поверненню ВПО.

Міжнародні донори постійно підтримують місцеве самоврядування в напрямі посилення їх забезпечення шляхом визначення пріоритетних напрямів для їх подальшої життєдіяльності в умовах сьогодення, що формує кращу основу для відновлення в післявоєнний період.

Під час воєнного стану в Україні передбачено основні види фінансової державної допомоги постраждалим від бойових дій, але до таких заходів долучається й міжнародна спільнота. Види державної та міжнародної допомоги представлено для уявлення ступеня участі міжнародних партнерів у життєдіяльності громад (табл. 3.4).

Відповідно до аналізу та розгляду впливу міжнародної донорської допомоги в період проведення секторальних реформ в Україні та збройного конфлікту на її території доцільно зробити висновок про те, що міжнародна спільнота надає постійну підтримку становленню та розвитку місцевого самоврядування держави на основі використання вдалого досвіду інших розвинених країн. Внесок іноземних партнерів є цінним інструментом для підтримки, відродження та побудови місцевого самоврядування, соціально-економічного простору, підвищення соціально-економічної спроможності та рівня життя населення України протягом усього періоду співпраці.

Таблиця 3.4

**Основні види державної та міжнародної фінансової допомоги
під час воєнного стану в Україні**

Державна допомога	Міжнародна допомога
Населення	
Допомога на проживання ВПО Діти, особи з інвалідністю – 3000 грн. Інші – 2000 грн. (Державний бюджет)	Фінансова допомога для сімей з дітьми (ЮНІСЕФ «Спільно») за категоріями (від трьох дітей віком від 2 до 18 років, з яких 1 дитина з інвалідністю, – 2200 грн. на кожного члена)
Компенсація власникам житла витрат за тимчасове розміщення ВПО (14,77 грн. за кожний людину/день, Державний бюджет та місцеві бюджети)	Фінансова допомога для ВПО (Агентство ООН у справах біженців) – 2200 грн. на кожного (цільові регіони: Вінницький, Дніпропетровський, Закарпатський, Львівський, Тернопільський, Хмельницький)
Забезпечення громадян продовольчими товарами тривалого зберігання (Державний бюджет)	Фінансова допомога для ВПО (Світова продовольча програма ООН) – 2200 грн. на кожного – мах 6600 грн. (Рівненський, Вінницький регіон)
Фінансова допомога для ВПО через платформу «Допомога» Платформа об'єднує бізнес, державу, волонтерів, неурядові установи для надання коштів постраждалим від війни	
Фінансова допомога для найбільш вразливих груп ВПО (Мінсоцполітики, Червоний Хрест) з травня 2022 р. – 2500 грн./міс. Розрахована на 1 місяць, продовження – за наявності коштів	
Бізнес-структури	
Фінансова компенсація роботодавцям на заробітну плату ВПО 6500 * 2 міс. (крім бюджетів підприємств)	
Програма безкоштовної релокації підприємств	
Місьцеве самоврядування – територіальні громади	
Кошти для надання гуманітарної допомоги та інших потреб цивільного населення	
Надання соціально-психологічних послуг населенню (БО «Українська освітня платформа», Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ)) – Львівський, Івано-Франківський, Тернопільський регіон	

Джерело: сформовано автором на основі [186]

Участь міжнародної спільноти у розбудові місцевого самоврядування України, побудована на власному практичному досвіді, дала можливість органам місцевого управління пришвидшити процеси владної та фінансової

децентралізації територій. Допомога партнерів-донорів сприяє зміцненню місцевого самоврядування, розвитку територій, є цінним інструментом для підвищення самостійності та спроможності, соціально-економічного зростання ТГ.

Під час написання третього розділу було використано джерела: [4; 18; 20; 52; 53; 58; 60; 61; 65; 75; 78; 79; 90; 107; 109; 111–113; 119; 122; 124; 128; 135; 137; 146; 166; 175–177; 195; 209; 213; 219; 222]

Основні результати наукового дослідження, що отримані в цьому розділі, опубліковано автором у наукових працях [108; 148; 152; 183].

ПІСЛЯМОВА

У монографії здійснено обґрунтування теоретико-методичних засад та розроблено практичні рекомендації щодо формування територіальних громад в економічному розвитку регіону. За результатами дослідження сформовано висновки та пропозиції методичного і практичного змісту.

Розвинуто теоретичну основу щодо засад формування територіальної громади, яка являє собою узагальнення сукупності ознак ТГ за різними науковими підходами до визначення її сутності (територіальна, інтеграційна, політична, соціально-психологічна, історико-культурна, майнова, фіскальна, екологічна, організаційна, економічна). Ознаки доповнено організаційною та економічною. Обґрунтовано доцільність використання комплексного підходу до формування територіальної громади. Запропоновано авторське трактування змісту дефініції «територіальна громада». Враховано фактори сучасного впливу на розвиток ТГ (політико-правові, територіально-просторові, історико-культурні, природно- та фінансово-ресурсні, соціально-демографічні), що дозволяє не тільки забезпечити самодостатність та економічну спроможність громади, а й бути підґрунтям регіонального розвитку.

Доведено, що важливою умовою структурних зрушень у територіальному розвитку є правове, організаційне й економічне забезпечення функціонування ТГ. Обґрунтовано комплексне використання принципів формування організаційної структури ТГ, а саме: ефективності, інституційності, самостійності, мобільності, економічності, оптимізації, системності, пропорційності, узгодженості інтересів, спеціалізації. Виокремлено сектори впливу на МЕР: громада, населення, бізнес-структури. Обґрунтовано, що всі учасники процесу отримують свої переваги: бізнес – умови для ефективної роботи; населення – робочі місця; місцевий бюджет – податки, які формують фінанси бюджету та використовуються на

покращення умов життя населення, сприяння бізнесу та розвитку ТГ в цілому. Запропоновано концептуальну модель організаційно-економічного забезпечення розвитку ТГ, яка визначає цілі, сфери та суб'єктів розвитку громади, містить економічну й організаційну складові, враховуючи фактори впливу. Ця модель є підґрунтям для розробки організаційно-економічного механізму управління розвитком ТГ.

Розроблено методичний підхід до оцінювання економічного забезпечення ТГ шляхом виокремлення напрямів оцінювання та систематизації показників за блоками. Перший напрям передбачає оцінювання рівня фінансової стійкості місцевих бюджетів за показниками: коефіцієнт бюджетного покриття, коефіцієнт залежності місцевих бюджетів від трансфертів, коефіцієнт податкової самостійності, коефіцієнт самостійності бюджету, коефіцієнт стійкості бюджету, що сприяє виявленню фінансового забезпечення території щодо наповнення місцевого бюджету. У другому напрямі запропоновано оцінити ефективність формування фінансових потоків ТГ регіону за допомогою таких показників: податкові надходження у місцевий бюджет, середній рівень доходів на одну особу, поточні витрати на охорону природного середовища, капітальні інвестиції. Оцінювання впливу бізнесу на розвиток ТГ в економічному розвитку регіону, яке передбачає третій напрям, запропоновано здійснити, враховуючи вплив соціально відповідального бізнесу на розвиток територіальної громади (за показниками валової доданої вартості, податкових платежів, забруднення водних об'єктів, забруднення атмосферного повітря, середньої заробітної плати працівників підприємства, чисельності працівників) та вплив бізнесу й інвестицій на розвиток регіону (за показниками обсягу реалізованої продукції, податкових платежів у місцевий бюджет, витрат на охорону природного середовища, капітальних інвестицій на охорону природного середовища, середнього рівня доходів на одну особу, кількості зайнятих працівників, капітальних інвестицій, прямих інвестицій), що дозволяє

визначити залежність розвитку ТГ та регіону від результатів діяльності бізнесу.

Узагальнено принципи функціонування ТГ в сучасних умовах та доповнено їх такими принципами: залученості, системності, орієнтованості на потреби громади, синхронізації та координації дій, публічності, які наразі та у повоєнний період забезпечать безпекову діяльність громади. Кожний принцип конкретизовано та визначено можливість їх використання в управлінні ТГ органами місцевого самоврядування.

Виявлено недостатність фінансового забезпечення діяльності ТГ у мирний час. Умови воєнного стану призвели до нових викликів та ризиків (економічні, екологічні втрати, міграція, втрати для населення (втрата житла, робочих місць)). Окреслено стабілізаційні дії для функціонування ТГ за такими напрямками: забезпечення власної життєздатності для регіонів, які знаходяться в тилу, для інтеграції та співпраці всіх суб'єктів громади; формування у громадах умов для підтримки релокованих підприємств і підприємництва території; надання житла та місць працевлаштування внутрішньо переміщеним особам.

Проведено оцінювання фінансової стійкості місцевих бюджетів. Визначено показники фінансової стійкості, автономії, спроможності формування місцевих бюджетів за регіонами України. Виявлено непропорційність у доходах та видатках бюджетів регіонів, які є дотаційними, що гальмує розвиток території. Визначено, що відносно фінансово стійкими є місцеві бюджети Дніпропетровського, Київського, Полтавського регіонів. Фінансово нестійкими є бюджети Закарпатського, Луганського та Чернівецького регіонів. Здійснено дослідження результативності формування власної дохідної частини місцевих бюджетів ТГ у розрізі Черкаського регіону. Для визначення рівня спроможності з формування дохідної частини місцевого бюджету громади поділено на три групи: до I групи віднесено 40 ТГ з малим рівнем фінансових надходжень, до

II групи – 16 ТГ з середнім рівнем фінансових надходжень, до III групи – 10 ТГ з високим рівнем фінансових надходжень. Сформовано рейтингову шкалу оцінювання рівня бюджетної спроможності громад у розрізі регіону: до I групи увійшло 17 ТГ з малим рівнем бюджетної спроможності, до II групи – 27 ТГ з середнім рівнем бюджетної спроможності, до III групи – 22 ТГ з високим рівнем бюджетної спроможності. Акцентовано увагу на необхідності впровадження органами місцевого самоврядування заходів щодо зміцнення фінансової стійкості місцевих бюджетів шляхом створення сприятливих умов для бізнесу. У результаті оцінювання впливу ефективності формування фінансових потоків на функціонування ТГ Черкаського регіону визначено, що пріоритетність належить податковим надходженням (97,56 %) від діяльності суб'єктів господарювання території. Проте внесок підприємництва є недостатнім для формування валового регіонального продукту як узагальнюючого показника регіону. Визначено чинники, які впливають на діяльність бізнесу у громадах. Запропоновано інтегральний коефіцієнт оцінювання впливу соціально відповідального бізнесу на розвиток територіальної громади, який враховує комплексні індекси його впливу на економічне зростання, екологічну ситуацію, рівень життя населення. Визначені комплексні індекси доповнено індексом інвестиційного стану території, що дало змогу визначити інтегральний коефіцієнт оцінювання впливу бізнесу та інвестицій на розвиток регіону. Коливання комплексних індексів Волинського, Кіровоградського, Рівненського, Черкаського регіонів за аналізований період знизили значення інтегрального коефіцієнта впливу бізнесу та інвестицій на розвиток регіону, що вказує на поступове зменшення участі бізнесу та інвестицій у розвитку місцевості. Обґрунтовано, що економічна стабільність залежить від соціально відповідальної поведінки суб'єктів господарювання. Про це свідчить збільшення інтегрального коефіцієнта впливу соціально відповідального бізнесу на Черкаську громаду у 2019 р. та 2021 р. за результатами діяльності публічного акціонерного

товариства «Азот» (м. Черкаси) компанії «Group DF» і державного підприємства «Черкаське лісове господарство». Отже, соціальна відповідальність бізнесу позитивно впливає на МЕР, громаду, населення території та забезпечує економічні ефекти функціонування громади у розвитку регіону. Доведено, що всі зацікавлені сторони – громада та бізнес – отримують власні економічні ефекти та стабільність від такої співпраці у подальшому розвитку. Узагальнення результатів оцінювання економічного забезпечення ТГ за запропонованим методичним підходом стало підґрунтям розробки концептуального підходу до управління економічним розвитком ТГ.

Розвинуто концептуальний підхід до управління економічним розвитком територіальних громад, що включає три базові складові: теоретичну, методологічну і практичну. Теоретична складова містить базисні положення та чинники розроблення концепції. Методологічна складова деталізує принципи, методи й інструменти управління економічним розвитком. Практична складова містить завдання щодо управління економічним розвитком територіальних громад, шляхи реалізації та очікувані результати. Успішне використання запропонованого концептуального підходу до управління економічним розвитком територіальних громад та побудови стратегії їх розвитку базується на взаємодії влади, населення та бізнесу відповідно до визначених принципів (безперервності, субсидіарності, довіри, відкритості, компетентності, зворотного зв'язку, об'єктивності, відповідальності, оптимізації).

Розроблено організаційно-економічний механізм управління розвитком ТГ, враховуючи принципи формування її організаційної структури. Організаційно-економічний механізм управління розвитком ТГ є сукупністю нормативно-правових засад, організаційних та економічних елементів, методів та інструментів управління місцевим розвитком громад відповідно до потреб місцевості. Запропонований механізм дозволяє здійснювати координацію дій усіх суб'єктів громади відповідно до мінливих умов її

функціонування. Його використання дає змогу сформувавши стратегію та місцеві програми розвитку громади. Доведено, що підвищення рівня економічного зростання ТГ та якості життя населення, особливо під час кризових впливів, залежить від наявності пільгових та спрощених умов для функціонування підприємництва, інвестиційних та інноваційних інструментів для його розвитку (індустріальні парки, стартапи, ІТ-продукти), що сприяє формуванню соціально відповідальної поведінки бізнесу території.

Досліджено досвід міжнародної технічної допомоги у розвитку ТГ України. Виявлено, що розподіл офіційних трансфертів міжнародної допомоги у розрізі регіонів України протягом 2017–2021 рр. відбувався непропорційно. Найбільшу фінансову допомогу отримали місцеві бюджети ТГ Вінницького та Волинського регіонів, найменшу – Дніпропетровського, Кіровоградського та Чернівецького регіонів. Не отримали фінансову підтримку до місцевих бюджетів 10 регіонів, а саме: Закарпатський, Луганський, Львівський, Миколаївський, Одеський, Полтавський, Рівненський, Херсонський, Хмельницький. Запропоновано модель удосконалення розвитку територіальних громад України за участі міжнародної технічної підтримки, що забезпечить підвищення спроможності громад в економічному розвитку регіону. Узагальнення досвіду міжнародної підтримки розвитку ТГ свідчить, що міжнародну технічну допомогу може отримувати як територіальна громада в цілому, так і окремі її учасники: ОМС, населення, бізнес, її результативність залежить від активної співпраці всіх учасників громади з міжнародними партнерами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Альошина Н. М. Поняття й ознаки територіальної громади. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Харків: Право, 2011. Вип. 21. С. 173–180.
2. Амосов О. Ю., Ігнатенко О. С., Кузнецов А. О. Територіальне управління. Харків: Магістр, 2011. 408 с.
3. Антонюк Н. А., Крукевич Н. М. Методичні підходи до оцінки фінансової стійкості бюджетів. 2018.
4. Бабячок Р. І., Кульчицький І. І. Основні тенденції розвитку стартапів в Україні – проблеми, перешкоди і можливості: аналіт. доп. 2018. URL: [Osnovni-tendentsiyi-rozvytku-startapiv-v-Ukrayini-1-1.pdf](#) (дата звернення: 12.07.2022).
5. Баймуратов М. А. Европейские стандарты локальной демократии и местное самоуправление в Украине. Харьков: Одиссей, 2000. С. 7.
6. Баймуратов М. О. Територіальна громада в політичній системі і системі місцевого самоврядування України. *Муніципальне право України: підручник* / за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. Київ, 2001. С. 122–123.
7. Барановська С. П. Класифікація та сутність функцій інноваційних структур. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2008. № 4. С. 79–82.
8. Батанов О. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки. *Вісник центральної виборчої комісії*. 2008. Вип. 2. № 12. С. 46–52.
9. Батанов О. В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні: монографія / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2001. С. 47–57.
10. Березинський В. П. Територіальна громада як агент політичної самоорганізації. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2013. Т. 21. Вип. 23 (1). С. 77–84.

11. Білан О. С. Корпоративна соціальна відповідальність як чинник підвищення вартості компанії. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 54. С. 75–79.
12. Біленчук П. Д., Кравченко В. В., Підмогильний М. В. Місцеве самоврядування в Україні (муніципальне право): навч. посіб. Київ: Атика, 2000. 304 с.
13. Бобровська О. Ю., Шумік І. В. Корпоративне управління соціальним розвитком територіальних громад: монографія. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2014. 232 с.
14. Бодрова І. І. Концептуальні підходи визначення поняття територіальної громади. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2004. Вип. 7. С. 72.
15. Бондарук Т. Г. Місцеве самоврядування та його фінансове забезпечення в Україні: монографія. Київ: Експрес, 2009. 608 с.
16. Бондарук Т., Бондарук І., Дубина М. Методичний інструментарій оцінки фінансової стійкості місцевих бюджетів України. *Місцеві фінанси. Світ фінансів*. 2019. Вип. 2 (59).
17. Бутко І. П. Деякі проблеми становлення і розвитку територіального самоврядування в Україні. *Місцеве та регіональне самоврядування України*. 1992. № 3. С. 8.
18. Бюджетний кодекс України. *Законодавство України*: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 27.06.2022).
19. Варда Я., Колосовські В. Острови надій. Розробка стратегій локального розвитку. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. С. 43.
20. Васильчук Н. О., Перепелюкова О. В. Сучасні тренди донорської допомоги в Україні в контексті розвитку об'єднаних територіальних громад. *Бізнес Інформ. Економіка. Регіональна економіка*. 2017. № 11. С. 107–111.
21. Воротін В. Є., Жаліло Я. А. Державне управління регіональним розвитком України: монографія. Київ: НІСД, 2010. 288 с.

22. Геєць В. М. Україна у вимірі економіки знань / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця. Київ: Основа, 2006. 592 с.
23. Горин В. П. Резерви збільшення доходів бюджетів територіальних громад в умовах реформи децентралізації. *Бізнес-навігатор: наук.-вир. журн.* 2018. Вип. 6 (49). С. 168–172.
24. Григорьев В. А. Становление местного самоуправления в Украине. Одесса: Юрид. л-ра, 2000. 108 с.
25. Грицаєнко М. І. Соціальний капітал територіальних громад та їх об'єднань. *Modern economics*. 2017. Вип. 4. С. 63–74.
26. Гук О. В., Мохонько Г. А. Інвестування стартап проєктів в Україні та за кордоном. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2020. С. 384–395.
27. Дегтярьова І. Теорії регіонального розвитку та їх еволюція як основа сучасного регіонального управління. *Вісник Національної академії державного управління*. 2010. С. 141–148.
28. Державне підприємство «Черкаське лісове господарство»: веб-сайт Черкас. обл. упр. ліс. та мислив. госп-ва. URL: https://lis-ck.gov.ua/?page_id=563 (дата звернення: 11.08.2022).
29. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/> (дата звернення: 19.06.2022).
30. Децентралізація в Україні: офіц. сторінка. URL: <https://decentralization.gov.ua/gromada> (дата звернення: 19.03.2022).
31. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу: аналіт. доп. / Жаліло Я. А., Шевченко О. В., Романова В. В. та ін.; за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ: НІСД, 2019. 192 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-05> (дата звернення: 24.10.2019).
32. Діяльність підприємств. *Головне управління статистики у Черкаській області*: веб-сайт. URL: http://www.ck.ukrstat.gov.ua/?p=stat_dial_pidpr (дата звернення: 12.08.2022).

33. Економічна статистика. Регіональна статистика. *Державна служба статистики України*: веб-сайт. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 05.08.2022).

34. Економічна теорія: Політекономія: підручник / за ред. В. Д. Базилевича. Вид. 6-те, перероб. і доповн. Київ: Знання-Прес, 2007. 719 с.

35. Експерт розробив Інструмент оцінки рівня спроможності об'єднаної громади. *Децентралізація в Україні*: офіц. сторінка. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12252> (дата звернення: 11.03.2020).

36. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / за ред. Р. Дяківа. Київ: Міжнар. екон. фундація, 2002. 704 с.

37. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18730 (дата звернення: 03.06.2019).

38. Європейська хартія місцевого самоврядування, (м. Страсбург, 15 жовт. 1985 р.): пер. з англ. *Офіційний вісник України*. 2015. № 24. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення: 11.12.2019).

39. Забезпечення ефективності фінансування розвитку регіонів та громад в умовах децентралізації влади: аналіт. записка / Нац. ін-т стратег. дослідж. Груд. 2018 р. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/1_Zapiska-Shevchenko-finregionov-pogodzheni-6746d.pdf (дата звернення: 22.11.2019).

40. Забезпечення сталого розвитку України в контексті глобального партнерства: монографія / за заг. ред. Л. О. Петкової, О. Ю. Березіної, І. Г. Гончаренко / Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси, 2019. С. 335.

41. Заблудська І. В., Гречана С. І. Методичне забезпечення формування ідентифікаційного профілю територіальної громади. *Регіональна економіка*. 2021. Вип. 2. С. 5–14.

42. Заблудська І. В., Гречана С. І. Методичні підходи щодо ідентифікації об'єднаних територіальних громад. *Економіка України*. 2021. № 2. С. 52–62.

43. Заблодська І. В., Серебряк К. І., Белоусова Л. І. Декартова система координат як інструмент позиціонування об'єднаних територіальних громад України. *Часопис економічних реформ*. 2020. № 4 (40). С. 30–37.
44. Заблодська І. В., Тяжкороб І. В., Серебряк К. І. Стратегічний аспект соціального інвестування в контексті регіонального розвитку. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2019. Т. 4. № 31. С. 487–496. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v4i31.191002>.
45. Зацерковний В. І., Тішаєв І. В., Демидов В. К. *Методологія наукових досліджень: навч. посіб.* Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.
46. Зеленко О. О. Моніторинг трансформації суспільства на засадах соціального діалогу з метою соціально-економічного розвитку регіонів країни. *Економіка та суспільство*. 2017. № 10. С. 444–448.
47. Зеленко О. О. *Розвиток економічних відносин на засадах соціального діалогу: регіональний аспект: монографія*. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. 348 с.
48. Зовнішньоекономічна діяльність. Статистика зовнішнього сектору. *Національний банк України*: веб-сайт. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ10_u.htm (дата звернення: 01.08.2022).
49. Іванченко Н. О., Подскребко О. С., Сідлецька А. О. Основні проблеми та перспективи розвитку ринку стартапів в Україні. *Бізнес Інформ*. 2020. № 4. С. 303–311.
50. Ідентифікація та позиціонування об'єднаних територіальних громад: методичний інструментарій / В. А. Устименко, І. В. Заблодська, С. О. Бурбело та ін. *Економіка та право*. 2019. № 1. С. 44–50.
51. Ілюстрований звіт фази впровадження напряму з покращення якості надання адмінпослуг 2018-2019 рр. *Децентралізація. Міжнародна співпраця*. URL: https://tsnap.ulead.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/U-LEAD_Visual-Report_UKR.pdf (дата звернення: 14.01.2020).

52. Індустріальний парк. *Вікіпедія*. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D0%B4%D1%83%D1%81%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%BA (дата звернення: 17.07.2022).

53. Індустріальні парки: досвід Прикарпаття, переваги і недоліки нових пілґ для учасників парків. *Суспільне України*. 2022.

54. Інноваційне підприємництво та особливості реалізації стартапів в Україні / Н. Є. Гришко та ін. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. *Economic sciences*: зб. наук. пр. Харків: НТУ «ХПІ», 2020. № 5 (7). С. 35–38.

55. Інформує Департамент фінансів. *Черкаська обласна адміністрація*: веб-сайт. URL: <https://ck-oda.gov.ua/informuje-department-finansiv/> (дата звернення: 29.07.2022).

56. Кабінет Міністрів України. *Урядовий портал*: веб-сайт. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/> (дата звернення: 22.08.2022).

57. Кампо В. Деякі проблеми становлення і розвитку місцевого самоврядування. *Місьцеве та регіональне самоврядування України*. 1993. Вип. 1, 2. С. 68–73.

58. Карта донорів децентралізації. Усі проєкти. *Децентралізація. Міжнародна співпраця*. URL: <https://donors.decentralization.gov.ua/projects> (дата звернення: 21.01.2020).

59. Катасонова О. М. Актуальні проблеми формування дохідної частини місцевих бюджетів. *Економічний простір*. 2010. № 12. С. 114–118.

60. Кисилевський Д. Індустріальні парки: який міжнародний досвід може застосувати Україна. 2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/07/1/675532/> (дата звернення: 05.07.2022).

61. Кисилевський Д. Президент підписав закони про податкові та митні стимули для індустріальних парків в Україні. 2022. URL: <https://porady.org.ua/prezydent-pidpysav-zakony-pro-podatkov-i-ta-mytni-stymuly-dlya-industrialnykh-parkiv-v-ukrayini> (дата звернення: 29.07.2022).

62. Кіро О. С. Еволюція теорій регіонального розвитку в економічній науці. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2010. № 38. С. 72–83.
63. Коломицева О. В., Кулик Ю. С. Особливості міжрегіональної взаємодії в контексті реалізації міжнародних проектів: монографія. *Global Partnership for Local Sustainable Development: Modern Trends and Best Practices* / ed. by L. O. Petkova, O. Yu. Berezina, Andrzej Kryński. Czestochowa, 2018. P. 129–138.
64. Коломицева О. В., Пепчук С. М., Васильченко Л. С. Концепція позиціонування регіону в умовах глобальної конкуренції: монографія. Черкаси: ЧДТУ, 2016. 321 с.
65. Конституція України від 1996 р. № 30. Ст. 141 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%EA/96-%E2%F0> (дата звернення: 04.02.2021).
66. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квіт. 2014 р. № 333-р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 30. Ст. 831.
67. Корбутяк А. Г., Сокровольська Н. Я. Фінансування повноважень органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації. *Ефективна економіка*. 2018. Вип. 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2018/104.pdf (дата звернення: 07.05.2019).
68. Корнієнко М. І. Пошук варіантів місцевого самоврядування ще продовжується. *Міське та регіональне самоврядування України*. Київ, 1994. Вип. 4 (9). С. 17.
69. Корпоративна соціальна відповідальність Group DF: пріоритетні напрямки. *OSTCHEM «Азот»*: веб-сайт. 2015. URL: <http://www.azot.ck.ua/content/articles/843/> (дата звернення: 05.08.2022).
70. Кравченко В. І. Місцеві фінанси України: навч. посіб. Київ: Знання, 1999. С. 75.

71. Кравченко Т. А. Територіальна громада як первинний суб'єкт місцевого самоврядування: аналіз сучасних наукових досліджень в Україні. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2015. № 1 (49). С. 68–75.

72. Кулакова Є. В., Бречко А. С. Щодо поняття та сутності територіальних громад. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 25. С. 44–48.

73. Кушнірецька О. В. Моніторинг соціально-економічного розвитку ОТГ: організаційно-методичне забезпечення. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип. 5 (133). С. 70–82.

74. Лиска О. Г. Територіальна громада як суб'єкт місцевого самоврядування: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.04. Харків, 2009. 20 с.

75. Ляшенко В. І., Ляшенко А. Ю. Зарубіжний досвід надання митних пільг підприємствам-учасникам індустріальних парків: висновки для України. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 1 (55). С. 57–68.

76. Мельник А. Ф., Монастирський Г. Л. Управління розвитком муніципальних утворень: теорія, методологія, практика: монографія. Тернопіль: Екон. думка, 2007. 476 с.

77. Микитюк І. Застосування методів економічного аналізу в управлінні бюджетними коштами. *Фінанси та банківська справа. Вісник КНЕУ*. 2010. Вип. 6. С. 89–98.

78. Міжнародна співпраця. *Децентралізація*: веб-сайт. URL: <https://donors.decentralization.gov.ua/> (дата звернення: 09.07.2022).

79. Мінцифра презентувала платформу «Дія. Цифрова громада» для цифрових лідерів у регіонах / М-во та комітет цифрової трансформації України. 2022. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/mintsifra-prezentovala-platformu-diyatsifrova-gromada-dlya-tsifrovikh-lideriv-u-regionakh> (дата звернення: 07.05.2022).

80. Місцеве самоврядування в Україні: проблеми та перспективи / за ред. В. М. Безчасного. Донецьк: Дон. юрид. ін-т при Дон. нац. ін-ті. 2005. С. 37.

81. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посіб. / А. П. Лелеченко, О. І. Васильєва, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук. Київ, 2017. 110 с. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/202> (дата звернення: 24.11.2019).

82. Місцевий бюджет і фінансове забезпечення об'єднаної територіальної громади: навч. посіб. / Н. В. Васильєва та ін. Київ, 2017. 119 с.

83. Місцевий економічний розвиток у територіальних громадах: корисні поради та кращі практики, розроблено в межах Програми USAID «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (Програма USAID DOBRE): посібник. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/717/MER_2021_WEB.pdf (дата звернення: 11.05.2022).

84. Місцеві бюджети. *Державний веб-портал бюджету для громадян*. URL: <https://openbudget.gov.ua/> (дата звернення: 02.08.2022).

85. Місцеві фінанси: підручник / за ред. д-ра екон. наук, проф. О. П. Кириленко. 2-ге вид., доповн. і перероб. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2014. 448 с.

86. Мобільність робочої сили України в умовах воєнної економіки. *Аналізують учені Інституту економіки та прогнозування НАН України. 2022.* URL: <https://www.nas.gov.ua-UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9009> (дата звернення: 12.07.2022).

87. Мокрій О. Особливості децентралізації: як держава допомагає «бідним» громадам за рахунок «багатих». *Ціна держави. Бюджетна аналітика*. 31.10.2018 р. URL: <http://cost.ua/news/626-reverse-subsidy> (дата звернення: 30.11.2019).

88. Молодожен Ю. Б. Поняття і сутність територіальної громади в системі місцевого самоврядування України. *Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету*. 2006. № 2. С. 347–352.

89. Молодожен Ю. Б. Теоретико-методологічні засади визначення самодостатності територіальних громад: автореф. дис. ... д-ра держ. упр.: 25.00.04. Донецьк, 2011. 32 с.

90. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування. *Децентралізація*: веб-сайт. URL: <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring> (дата звернення: 02.07.2022).

91. Моргачов І. В. Інфраструктура розвитку регіонів. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. 180 с.

92. Мороз О. Ю. Територіальна громада: сутність, становлення і сучасні українські реалії. *Демократичне врядування*: електрон. наук. проф. вид. 2008. Вип. 2. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeVr/2008_2/fail/Moroz.pdf (дата звернення: 24.12.2019).

93. Муніципальне право України: підручник / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, М. О. Баймуратов та ін.; за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. Київ, 2001. С. 124.

94. Наврузов Ю. В. Системне визначення поняття категорії «громада». *Актуальні проблеми державного управління*: зб. наук. пр. УАДУ (Львівський філіал) / за заг. ред. А. О. Чемериса. Львів: ЛФ УАДУ; Кальварія, 2000. Вип. 4. С. 223–228.

95. Надутий А. В. Принципи територіального устрою України як підґрунтя територіальної цілісності держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 40. Т. 1. С. 51–55.

96. Національний економічний розвиток: концепція, механізм, ресурсне забезпечення: монографія / Л. В. Проданова, О. О. Зиза,

О. О. Фоміна та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук., проф. О. Б. Чернеги. Київ: Центр учбової літ-ри, 2018. 330 с.

97. Негода В. Місцеве самоврядування України стане взірцевим для Європи. Україна обов'язково втілить всі завдання децентралізації: доп. до круглого столу. 2022. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15186> (дата звернення: 09.07.2022).

98. Нездойминога О. Є. Особливості формування бюджету територіальної громади. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 11. С. 443–449.

99. Нефінансова звітність. *Укрсоцбанк*: веб-сайт. URL: https://ru.ukrsotsbank.com/annual_report/ (дата звернення: 03.08.2022).

100. Омельчук О., Садогурська С. Природа стогне від війни. 2022. URL: <https://zn.ua> (дата звернення: 21.06.2022).

101. Організація співробітництва територіальних громад в Україні: практ. посіб. для посадових осіб місцевого самоврядування. Київ, 2017. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/11/organizatsiya-spivrobotnitstva-teritorialnih-gromad-v-ukrayini.pdf> (дата звернення: 14.10.2019).

102. Орзіх М. П. Концепція правового статусу самоврядних територій і органів місцевого самоврядування. *Місцеве і регіональне самоврядування України*. 1995. Вип. 1–2 (10–11). С. 67.

103. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: підручник для студ. екон. спец. вищ. закл. осв. / Г. Н. Климко, В. П. Нестеренко, Л. О. Каніщенко, А. А. Чухно; за ред. Г. Н. Климко, В. П. Нестеренко. Вид. 2-ге, перероб. і доповн. Київ: Вища школа, 1999. 743 с.

104. Особливості бюджетного процесу в умовах воєнного стану. Децентралізація. 2022. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14654> (дата звернення: 12.08.2022).

105. Остром Е. Керування спільним: еволюція інституцій колективної дії / пер. с англ. Монтян Т. Ю. 2012. 400 с.

106. Пальчук В. Розвиток економічного потенціалу громад у рамках реформи з децентралізації. *Україна: події, факти, коментарі*. 2018. № 11. С. 38–50.

107. Пальчук В. Е. Децентралізація та розвиток міжнародного партнерства. *Україна: події, факти, коментарі*. 2019. № 13. С. 54–62.

108. Пасенко В. М., Сахно Т. А. Інноваційно-технологічні аспекти формування конкурентних переваг України та регіонів. *Сучасні проблеми розвитку фінансових систем: матеріали I міжнар. наук.-практ. конф., (24–25 трав. 2022 р.) / Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси, 2022. С. 63–66.*

109. Плахотнік О. О., Поліщук В. Ю. Зарубіжний досвід функціонування індустріальних парків. *Trends in the Development of Science and Practice: the XV Int. Sci. Conf. Madrid, Spain. P. 97–99.*

110. Податковий кодекс України. *Законодавство України: веб-сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 02.08.2022).

111. Покращення якості надання адміністративних послуг для населення. Програма «U-LEAD з Європою»: візуальні звіти. *Децентралізація. Міжнародна співпраця*. URL: <https://decentralization.gov.ua/cnap/prohrama-u-lead-z-uevroioiu-f> (дата звернення: 12.06.2022).

112. Покращення якості надання адміністративних послуг. Програма «U-LEAD з Європою»: звіт. *Децентралізація. Міжнародна співпраця*. URL: <https://tsnap.ulead.org.ua/#> (дата звернення: 04.09.2021).

113. Полішкевич Л. Д. Підтримка міжнародної спільноти як інноваційний інструмент взаємодії об'єднаних територіальних громад та громадськості в сфері надання адміністративних послуг. *Науково-практичне забезпечення розвитку та співробітництва об'єднаних територіальних громад: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, (м. Дніпро, 30 жовт. 2018 р.)*. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2018. С. 212–215.

114. Пріхно І. М. Фінансове забезпечення сталого розвитку територіальних громад в Україні. *Забезпечення сталого розвитку України в контексті глобального партнерства: монографія / за заг. ред. Л. О. Петкової,*

О. Ю. Березіної, І. Г. Гончаренко. Черкаси: ЧДТУ, 2019. С. 194–206. URL: <https://er.chdtu.edu.ua/handle/ChSTU/1237> (дата звернення: 27.05.2021).

115. Пріхно І. М. Фінансування соціально-економічного розвитку територій в умовах децентралізації в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Економіка: наук. журн.* Острог: Вид-во НаУОА, груд. 2019. Вип. 15 (43). С. 210–215. URL: <https://esj.oa.edu.ua> (дата звернення: 04.10.2021).

116. Пріхно І. М., Частоколенко І. П., Григоренко К. В. Ефективність здійснення регіональної фінансової політики в Україні. *Причорноморські економічні студії: наук. журн.* Одеса: ВД «Гельветика», 2020. Вип. 58. Ч. 2. С. 99–106. URL: <http://bses.in.ua/uk/58-2020> (дата звернення: 21.05.2021).

117. Пріхно І. М., Частоколенко І. П., Марченко А. П. Наслідки реформування бюджетної системи України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки.* Херсон: Херсон. держ. ун-т, 2020. Вип. 37. С. 80–85. URL: <http://ej.journal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/635/625> (дата звернення: 04.08.2021).

118. Про вдосконалення податкового законодавства на період воєнного стану: Закон України / Верховна Рада України. 2022. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/220869.html> (дата звернення: 01.08.2022).

119. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень: проєкт Закону від 02.06.2021 р. № 5600 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 29.05.2022).

120. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків в період воєнного, надзвичайного стану: Закон України від 30.03.2022 р. № 7234. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7234&skl=10 (дата звернення: 29.05.2022).

121. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану:

Закон України від 15.03.2022 р. № 2120-IX. URL: <https://tax.gov.ua/data/normativ/000/004/77303/Zakon.pdf> (дата звернення: 01.06.2022).

122. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо створення сприятливих умов для діяльності індустріальних парків в Україні: Закон України від 21.06.2022 р. № 2330-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 30.07.2022).

123. Про внесення змін до розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України та інших законодавчих актів України»: Закон України від 15.03.2022 р. № 2134-IX. *Бюджетний кодекс України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 01.06.2022).

124. Про внесення зміни до статті 287 Митного кодексу України щодо створення сприятливих умов для діяльності індустріальних парків в Україні: Закон України від 21.06.2022 р. № 2331-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 30.07.2022).

125. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України. 2015. № 13. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (дата звернення: 02.04.2021).

126. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова КМУ від 5 серп. 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.09.2021).

127. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: Постанова КМУ від 8 квіт. 2015 р. № 214.

128. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04 лип. 2002 р. № 40-IV. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 01.08.2022).

129. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*.

130. Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування: Закон України від 7 груд. 1990 р. № 533-XII.

131. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17 черв.2014 р. № 1508-18. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1508-18> (дата звернення: 08.02.2021).

132. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження КМУ від 1 квіт. 2014 р. № 333. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%F0/> (дата звернення: 12.02.2021).

133. Про утворення та ліквідацію районів: Постанова ВРУ від 17.07.2020 р. № 807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (дата звернення: 24.05.2022).

134. Про центральні органи виконавчої влади та Про правовий режим воєнного стану щодо забезпечення керованості державою в умовах воєнного стану: Закон про внесення змін до Законів України від 13.03.2022 р. № 7153. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=73902 (дата звернення: 11.05.2022).

135. Програма «U-LEAD з Європою»: ілюстр. звіт. *Децентралізація. Міжнародна співпраця*. URL: https://tsnap.ulead.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/VR-21_Ukr.pdf (дата звернення: 07.07.2022).

136. Програма «U-LEAD». *Децентралізація. Міжнародна співпраця*. URL: <https://donors.decentralization.gov.ua/project/u-lead> (дата звернення: 11.01.2020).

137. Проданова Л. В., Котляревський О. В. Мотиваційний механізм розвитку підприємницької діяльності в економіці України: монографія / Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: Видавець Пономаренко Р.В., 2019. 240 с.

138. Проданова Л. В., Шерстюкова К. Ю. Особливості розвитку інформаційного бізнесу та підприємництва в Україні. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки*. 2019. № 4 (2). С. 115–126. DOI: 10.31359/2312-3427-2019-4-2-115.

139. Проданова Л. В., Шерстюкова К. Ю. Соціальна відповідальність бізнесу. *Вісник ДонНУЕТ ім. М. І. Туган-Барановського. Серія: Економічні науки*. 2020. № 2. С. 49–60. DOI: 10.33274/2079-4819-2020-73-2-49-60.

140. Профайли громад. «U-LEAD з Європою». *Децентралізація. Міжнародна співпраця*. URL: <https://tsnap.ulead.org.ua/hromadas/> (дата звернення: 20.01.2020).

141. Пухтинський М. О. Проблеми реалізації конституційно-правових засад місцевого самоврядування. *Збірник наукових праць УАДУ*. 1999. Вип. 1. С. 257.

142. Рендюк Т. Вимушена міграція в умовах російсько-української війни та її негативні наслідки для генофонду України. 2022. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9149> (дата звернення: 29.07.2022).

143. Річна фінансова звітність. *Публічне акціонерне товариство «Азот»*: веб-сайт. URL: <http://www.azot.ck.ua/content/news7/inform/fin%20zvit/index.php> (дата звернення: 03.08.2022).

144. Руда Н. І. Територіальна громада – суб'єкт конституційно-правових відносин: теоретичний та історичний аспекти. *Правова держава: щорічник наук. пр. Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. Київ, 2001. Вип. 12. С. 236.

145. Руда Н. І. Формування соціального статусу територіального колективу в період переходу до ринкових відносин. *Правова система України: теорія і практика: зб. матеріалів доп. наук.-практ. конф.* Київ, 1993. С. 203.

146. Румянцева Г. І. Світовий та вітчизняний досвід функціонування індустріальних парків за аутсорсинговою моделлю. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки*. 2017. Вип. 23. Ч. 4. С. 113–122.

147. Сахно Т. Генезис правової регламентації територіальних перетворень в Україні. *Економіка, освіта, технології в контексті глобальних*

викликів: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Черкаси, 23–24 верес. 2021 р.). Черкаси: ЧДБК, 2021. С. 458–460.

148. Сахно Т. Міжнародна підтримка інноваційного розвитку об'єднаних територіальних громад України. *Інноваційні інструменти забезпечення інвестиційного та інфраструктурного розвитку об'єднаних територіальних громад*: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, (м. Дніпро, 27 листоп. 2020 р.) / за заг. ред. І. А. Чикаренко. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2020. С. 249–251.

149. Сахно Т. Форсайт як інноваційний механізм розвитку об'єднаної територіальної громади. *Інновації в науці: сучасний вимір*: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., (м. Суми, 22 квіт. 2021 р.). Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. С. 350–352.

150. Сахно Т. А. Економічне забезпечення діяльності об'єднаних територіальних громад. *Бізнес Інформ*. Харків, 2020. Вип. 1. С. 135–142.

151. Сахно Т. А. Економічні засади формування територіальних громад у розвитку регіону : дис. д-ра філософ. : 051 «Економіка» / Черк. держ. технолог. ун-т. Черкаси, 2023. 277 с.

152. Сахно Т. А. Інформаційні технології в стратегічному плануванні об'єднаних територіальних громад. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я*: тези доп. XXVII міжнар. наук.-практ. конф. «MicroCAD-2019», (м. Харків, 15–17 трав. 2019 р.). Харків: НТУ «ХПІ». 2019. С. 332.

153. Сахно Т. А. Обґрунтування необхідності державного регулювання в подоланні депресивності регіонів. *Теорія і практика сучасної економіки*: матеріали XIX Міжнар. наук. конф., (м. Черкаси, 19 жовт. 2018 р.). Черкаси: ЧДТУ, 2018. С. 123–126.

154. Сахно Т. А. Соціальні аспекти розвитку об'єднаних територіальних громад. *Стратегії глобальної конкурентоспроможності: глобальне партнерство для сталого розвитку*: матеріали VI міжнар. наук.-

практ. конф., (м. Черкаси, 22 берез. 2019 р.). Черкаси: Черкас. держ. технол. ун-т, 2019. С. 72–74.

155. Сахно Т. А. Сучасні тенденції розвитку територіальних громад. *Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., (м. Полтава, 31 жовт. 2018 р.). Полтава: РВВ ПДАА, 2018. С. 19–21.

156. Сахно Т. А. Теоретичні аспекти феномену «територіальна громада»: поняття та ознаки. *Вісник Одеського національного університету. Економіка* / Одеський нац. ун-т ім. Мечникова. 2021. Т. 26. Вип. 1 (86). С. 98–103.

157. Сахно Т. А. Чинники забезпечення конкурентоспроможності регіону. *Конкурентоспроможність підприємств в умовах трансформаційних процесів в економіці України*: зб. матеріалів III Міжвуз. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених, (м. Харків, 14 листоп. 2018 р.) / Харк. торг.-економ. ін-т КНТЕУ. Харків: ХТЕІ КНТЕУ, 2018. С. 61–62.

158. Сахно Т. А., Чиж В. І. Принципи та критерії організаційної структури об'єднаної територіальної громади. *Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку: регіональні особливості та світові тенденції*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. студентів та молодих вчених, (м. Івано-Франківськ, 23 жовт. 2019 р.). Івано-Франківськ: Прикарпатський нац. ун-т імені Василя Стефаника, 2019. С. 113–115.

159. Скакун О. Ф. Теория государства и права: учебник. Харьков: Консум, 2000. С. 110–113.

160. Скібіцька Л. І., Скібіцький О. М. Менеджмент: навч. посіб. Київ: Центр учбової літ-ри, 2007. С. 39.

161. Смелзер Н. Соціологія / пер. с англ. 1998. 688с.

162. Соколова А., Тошнюк А., Мартинюк М. Особливості та завдання механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій в умовах децентралізації. *Економічна наука*. 2022. С. 197–201.

163. Сокольська Р. Б., Зелікман В. Д., Акімова Т. В. Фінансовий аналіз. Частина II. Спеціальні методи фінансового аналізу: навч. посіб. Дніпро: НМетАУ, 2016. 76 с.

164. Сошко Н. В. Економіко-математичне моделювання доходів місцевих бюджетів в Україні. *Економічна наука. Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 1. С. 54–57.

165. Співробітництво територіальних громад (міжмуніципальне співробітництво – ММС): навч.-практ. посіб. / В. В. Толкованов та ін.; за заг. ред. В. В. Толкованова, Т. В. Журавля. Київ, 2016. 154 с. URL: <https://www.ims-ukraine.org/sites/default/files/IMC.pdf> (дата звернення: 10.01.2020).

166. Статистичний збірник «Бюджет України». *Міністерство фінансів України*: веб-сайт. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnik> (дата звернення: 04.08.2022 р.).

167. Стислий звіт про досягнення U-LEAD у 2016-2019 роках. *Децентралізація. Міжнародна співпраця*. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/363/101019_U-LEAD_ukr.pdf (дата звернення: 24.06.2022).

168. Сторонянська І. З. Децентралізація в Україні та її вплив на соціально-економічний розвиток територій: методичні підходи та результати оцінювання: наук. доп. Львів: ІРД НАНУ, 2018. 144 с.

169. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січ. 2015 р. № 5/2015.

170. Сушинський О. І. Місьцеве самоврядування в Україні: концептуальні засади статусу та діяльності виконавчих органів. Львів: АФША, 2003. С. 48–49.

171. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні: підручник / В. Ф. Погорілко, М. О. Баймуратов, Ю. Ю. Бальций та ін.; за ред. М. О. Баймуратова. Вид. 2-ге, перероб. і доповн. Київ: Правова єдність, 2009. С. 247–318.

172. Трусова Н. В., Колокольчикова І. В., Полегенька М. А. Організаційно-економічний механізм розвитку сільських територіальних

громад: внутрішня інтеграція та фінансова спроможність. *Ефективна економіка*. 2022. Вип. 2. URL: <http://dspace.dsau.dp.ua/jspui/handle/123456789/5938> (дата звернення: 31.07.2022).

173. Україна 2022. Як не втратити свій шанс стати сильною державою: аналіт. доп. 2022. URL: <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu/> (дата звернення: 31.07.2022).

174. Україна «Watsons». Корпоративна соціальна відповідальність. *Watsons*: веб-сайт. 2020. URL: <https://www.watsons.ua/socialresponse> (дата звернення: 12.01.2022).

175. Український фонд стартапів запускає програму грантової підтримки проєктів подвійного призначення. *Ліга-Закон*: веб-сайт. 2022. URL: https://biz.ligazakon.net/news/211737_ukranskiy-fond-startapv-zapuska-programu-grantovo-pdtrimki-proktv-podvynogo-priznachennya (дата звернення: 01.08.2022).

176. Уманець Л. В. Міжнародні проєкти як інструмент сприяння розвитку територіальних громад. *Облік і фінанси. Економіка та менеджмент*. 2018. № 3 (81). С. 140–145. URL: file:///C:/Users/Hi-Tech/Downloads/Oif_apk_2018_3_20.pdf (дата звернення: 10.01.2020).

177. Харлан О. І., Салюк О. Ю., Голуб В. О. Інноваційні парки: світовий досвід та Україна. *Sciences of Europe*. 2021. № 72. С. 55–58.

178. Хорошун В. В. Моделювання видатків місцевих бюджетів у галузі освіти. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 9. С. 878–880.

179. Хрупович С. Є., Подвірна Т. В. Фінансова спроможність бюджетів об'єднаних територіальних громад. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 13. С. 1259–1262.

180. Черкаська область. *Децентралізація*: веб-сайт. URL: <https://decentralization.gov.ua/areas/0472/gromadu> (дата звернення: 26.07.2022).

181. Чиж В. І., Сахно Т. А. Аналіз виконання місцевих бюджетів за регіонами України. *Сучасний стан та перспективи розвитку обліку, аудиту, оподаткування та аналізу в умовах міжнародної інтеграції*: зб. тез доп. учасників VIII Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., (м. Херсон, 19–20 листоп. 2019 р.). Херсон: ФОП Вишемирський В. С., 2019. С. 119–120.

182. Чиж В. І., Сахно Т. А. Взаємозв'язок розвитку об'єднаних територіальних громад з розвитком регіону. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки / М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2019. Вип. 52. С. 47–55.*

183. Чиж В. І., Сахно Т. А. Досвід залучення міжнародної підтримки у розвиток територіальних громад України. *Проблеми системного підходу в економіці / КНАУ. 2020. Вип. 1 (75). Ч. 2. С. 18–26.*

184. Шишко О. В. Модель оцінки фінансової спроможності бюджетів місцевого самоврядування. *Бюджетна політика. 2008. Вип. 1 (42). С. 46–55.*

185. Шмигаль Д. Держава підтримає стартапи та навчання спеціалістів у сфері ІТ. *Урядовий портал: веб-сайт. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-shmigal-derzhava-pidtrimaye-startapi-ta-navchannya-specialistiv-u-sferi-it> (дата звернення: 04.08.2022).*

186. Шумляєва І. Д. Становлення та розвиток інституту територіальної громади в Україні: організаційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. держ. упр.: 25.00.04. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.

187. Яку допомогу можуть отримати громадяни, бізнес та органи місцевого самоврядування під час війни - добірка АМУ. *Децентралізація: веб-сайт. URL: <https://decentralization.gov.ua/en/news/14795> (дата звернення: 17.05.2022).*

188. Applied aspects of constructing econometric model for forming local budget under decentralization / Yu. H. Mashkarov, M. M. Kovalenko, M. Y. Kovalenko, V. Yu. Petchenko. *Державне будівництво. 2018. № 21–11.*

URL: file:///C:/Users/Hi-Tech/Downloads/DeBu_2018_2_7.pdf (Last accessed: 17.06.2021).

189. Bacinello E., Tontini G., Alberton A. Influence of corporate social responsibility on sustainable practices of small and medium-sized enterprises: Implications on business performance. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. 2021. Vol. 28. No. 2. P. 776–785.

190. Bhāle S., Bhāle S. CSR – in pursuit of sustainable growth and economic development. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету. Sustainability and Social Responsibility: Regulation and Reporting*. 2018. P. 3–28. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-10-4502-8_1#citeas (Last accessed: 12.03.2021).

191. Butkovic L. L., Tomsic D., Kaselj S. Collaborative strategic view in corporate social responsibility – construction industry case. *Business Systems Research*. 2021. Vol. 12. No. 1. P. 144–163.

192. Chantias S., Myers M. D., Hess T. Digital transformation strategy making in pre-digital organizations: The case of a financial service provider. *Journal of Strategic Information Systems*. 2019. Vol. 28 (1). P. 17–33. DOI: 10.1016/j.jsis.2018.11.003.

193. Chyzh V., Sakhno T. Corporate social responsibility in the development of territorial communities of Ukraine. *European Journal of Sustainable Development (EJSD)*. 2020. Vol. 9. No. 3. P. 39–50.

194. Clark B. Y. Evaluating the validity and reliability of the financial condition index for local governments. *Public Budgeting & Finance*. 2015. Vol. 35. Iss. 2. P. 66–78.

195. Conceptual foundations of evaluation and forecasting of innovative development of regions / K. Boiarynova, O. Popelo, S. Tulchynska et al. *Periodica Polytechnica Social and Management Sciences*. 2022. Vol. 30 (2). P. 164–174. DOI: <https://doi.org/10.3311/PPso.18530>.

196. Davulis G. Analysis of situation on local taxes in Lithuania. *Intellectual economics*. 2009. Vol. 1. No. 5. P. 21–29.
197. Dawkins C. J. Regional development theory: Conceptual foundations, classic works, and recent developments. *Journal of Planning Literature*. 2003. P. 144–145.
198. Does corporate internationalization affect corporate social responsibility? Evidence from China / G. Zhang, L. Wang, F. Guo, G. Yang *Emerging Markets Review*. 2021. Vol. 46. No. 100794.
199. Dou W., Lim K., Chenting S. Brand positioning strategy using search marketing. *Mis Quarterly*. 2010. Vol. 34. No. 2. P. 261–279.
200. Goodpaster K. E. Corporate conscience. *Handbook of Spirituality and Business*. 2011. P. 342–348.
201. Hart R. UN predicts more than 8 million refugees will flee Ukraine this year. *Breaking. Business. Forbes Staff*. 2022. URL: <https://www.forbes.com/sites/roberthart/2022/04/26/un-predicts-more-than-8-million-refugees-will-flee-ukraine-this-year/?sh=75e190b869ef> (Last accessed: 06.06.2022).
202. Hillery G. A. Definitions of community: Areas of agreement. *Rural Sociology*. 1955. Vol. 20. No. 2. P. 111–123.
203. Hopland A. O. Can game theory explain poor maintenance of regional government facilities? *Facilities*. 2015. Vol. 33 (3/4). P. 195–205.
204. Interregional partnership as a background for the sustainable development: European facet / I. Zabłodska, K. Sieriebriak, O. Kolomytseva et al. *European Journal of Sustainable Development*. 2019. Vol. 8. URL: <http://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/805/800> (Last accessed: 07.09.2021).
205. IOM: UN migration. *Regional Ukraine Response: situation report*. 2022. URL: https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/situation_reports/file/iom-regional-ukraine-response-external-sitrep-21042022-final.pdf (Last accessed: 07.06.2022).

206. Is CSR the panacea for SMEs? A study of socially responsible SMEs during economic crisis / S. Magrizos, E. Apospori, M. Carrigan, R. Jones. *European Management Journal*. 2021. Vol. 39. No. 2. P. 291–303.
207. Jonassen C. T. *Community Typology – Community Structure and Analysis*. New York, 1959. P. 20–21.
208. Kappeler A. Fiscal externalities in a three-tier structure of government. *Journal of Economic Studies*. 2014. Vol. 41 (6). P. 863–880.
209. Kolomytseva O. Positioning of regions of Ukraine in competitive environment. *Proceedings of the 1st International Conference Contemporary Issues in Theory and Practice of Management: CITPM*, (Apr. 21–22, 2016). Czestochawa, Poland, 2016. P. 203–209.
210. Koo J., Kim B. J. Two faces of decentralization in South Korea. *Asian Education and Development Studies*. 2018. Vol. 7 (3). P. 291–302.
211. Markusen A. *Regions: Economics and Politics of Territory*. Rowman and Littlefield Publishers, 1987. 200 p.
212. Mercer B. *The American Community*. New York, 1957. P. 27.
213. Methods and techniques of motivation of subjects of regional economy for innovative improvement / L. Prodanova, S. Sudomyr, V. Niziaieva et al. *International Journal of Scientific & Technology Research*. 2020. Vol. 9. Iss. 03. P. 1196–1200. URL: <http://www.ijstr.org/final-print/mar2020/Methods-And-Techniques-Of-Motivation-Of-Subjects-Of-Regional-Economy-For-Innovative-Improvement.pdf> (Last accessed: 04.11.2021).
214. Oates W. E. An essay on fiscal federalism. *Journal of Economic Literature*. 1999. Vol. 37 (3). P. 1120–1149.
215. Oates W. E. Toward a second-generation theory of fiscal federalism. *International Tax and Public Finance*. 2005. Vol. 12 (4). P. 349–373.
216. Onofrei M., Oprea F. Fiscal decentralisation and self-government practices: Southern versus Eastern periphery of the European Union. *Core-Periphery Patterns across the European Union: Case Studies and Lessons from Eastern and Southern Europe* / Ed. by Pascariu G. C., Duarte M. A. P. S. Bingley:

Emerald Publishing Ltd., 2017. P. 251–289.

217. OSTCHEM «Азот». Сталій розвиток: веб-сайт. 2020. URL: <http://www.ostchem.com/uk/ustoychivoe-razvitiie> (дата звернення: 02.08.2022).

218. Parsons T. Social System Glencoe. 1951. P. 91.

219. Popadynets N. Balanced scorecard for implementing united territorial communities' social responsibility. *Problems and Perspectives in Management*. 2020. Vol. 18. Iss. 2, P. 128–139. DOI: 10.21511/ppm.18(2).2020.12.

220. Popadynets N. Decentralization of local self-government under the conditions of administrative-territorial reform in Ukraine. *Accounting*. 2021. Vol. 7 (4). P. 781–790. DOI: 10.5267/j.ac.2021.2.006.

221. Popadynets N. Forming the territorial communities' local budgets in Ukraine under decentralization: Current condition and management tasks. *Journal of Optimization in Industrial Engineering*. 2021. Vol. 14 (Special Issue - Serial № 29). P. 201–208. DOI: 10.22094/joie.2020.677868.

222. Positioning of the amalgamated territorial communities of Ukraine through the sustainable development in the conditions of military actions / I. Budnikevich, O. Kolomytseva, Yu. Rohozian et al. *Problemy ekorozwoju – problems of sustainable development*. 2021. Vol. 16 (1). P. 103–112. URL: <https://ekorozwoj.pollub.pl/index.php/number-1612021/positioning-of-the-amalgamated-territorial-communities-of-ukraine-through-the-sustainable-development-in-the-conditions-of-military-actions/Scopus> (Last accessed: 27.05.2022).

223. Prikhno I., Sukach O. Periodization of budgetary reforms in Ukraine. *Almanahul SWorld: Int. periodic sci. j.* Moldova: Alecu Russo State University of Balti, 2020. No. 4. P. 144–148. URL: <https://www.sworld.com.ua/alsw/alsw-4.pdf> (Last accessed: 06.10.2021).

224. Savastieieva O. N. Model of mechanism of functioning of institutional architecture of budget process at local level. *Економічний форум*. 2018. Вип. 3. С. 230–235.

225. Schnore L. F., Smelser N. J. *Community. Sociology.* New York, 1973.
226. Shaffer R. *Community Economics: Economic Structure and Change in Smaller Communities.* Ames: Iowa State University Press, 1989. P. 4.
227. Taecharungroj V., Muthuta M., Boonchaiyapruet P. Sustainability as a place brand position: A resident-centric analysis of the ten towns in the vicinity of Bangkok. *Place Branding and Public Diplomacy.* 2019. Vol. 15. No. 4. P. 210–228.
228. The role of Swiss civic corporations in land use planning / J. D. Gerber, S. Nahrath, P. Csikos, P. Knoepfel. *Environment and Planning A: Economy and Space.* 2011. Vol. 43. P. 189.
229. Warren R. The good community – what would it be? *Journal of the Community Development Society.* 1970. Vol. 1 (1). P. 14.
230. Wooldridge J. M. *Introductory Econometrics: A Modern Approach.* Fifth ed. South-Western, Cengage Learning, 2012.
231. Zabłodska I. V., Drozhzhin D. Y., Derzhak N. O. Modern innovation structures: Management aspect. *Derzhavne Upravlinnya: Udoskonalennya ta Rozvytok.* 2019. Vol. 7. DOI: 10.32702/2307-2156-2019.7.2.
232. Zaman R., Nadeem M., Carvajal M. Corporate governance and corporate social responsibility synergies: Evidence from New. *Meditari Accountancy Research.* 2021. Vol. 29. No. 1. P. 135–160.

ДОДАТКИ

Концептуальні підходи до дефініції «територіальна громада»

Автор	Рік публікації джерела	Зміст поняття
1	2	3
<i>Територіальний підхід</i>		
Т. Парсонс	1951	«Це об'єднання діючих осіб, що володіють певним територіальним простором як основою для здійснення більшої частини їх повсякденної діяльності» [218, с. 91]
І. П. Бутко	1992	«Люди, які мешкають у певних територіальних межах та об'єднані спільними інтересами» [17, с. 8]
В. М. Кампо	1993	«Початковий суб'єкт місцевого самоврядування – територіальний колектив в особі жителів села (сіл відповідної сільради), селища або міста» [57, с. 70–71]
М. І. Корнієнко	1994	«Первинний суб'єкт місцевого самоврядування з населенням відповідної адміністративно-територіальної одиниці» [68, с. 17]
М. О. Баймуратов	2000	«Сукупність фізичних осіб, що постійно мешкають на відповідній території та пов'язані між собою територіально-особистими зв'язками системного характеру» [5, с. 7]
О. В. Батанов	2001	«Складна «кумулятивна» форма суспільної організації, сукупність людей (місцевих жителів), асоційованих на публічних засадах у межах певної території, об'єднана різноплановими ознаками системного характеру (зокрема, демографічний і територіальний (земляцький) зв'язок, правовий і політичний зв'язок, майновий (економічний) і професійний зв'язок, мовний і релігійний (соціально-культурний) зв'язок тощо)» [9, с. 47–57]
<i>Соціологічний підхід</i>		
Дж. Хіллері	1955	«Це територіально відокремлене об'єднання індивідів, міцно пов'язаних між собою соціальними настановами» [202, с. 118]
Е. Остром	2010	«Чітко визначена група індивідуальностей, яка, визначивши правила користування ресурсом, згідно з локальними умовами створює довгострокові інституційні об'єднання для моніторингу використання ресурсу, вирішення конфліктів, адміністрування санкцій» [105, с. 16]
Н. І. Руда	1993	«Спільність, що здійснює свої функції в різних сферах життєдіяльності, об'єднана спільними інтересами і формується в межах спільного проживання людей» [145, с. 236]
Н. Смелзер	1998	«Для членів соціальних спільнот характерні також почуття приналежності до певної групи (психологічні характеристики), якийсь загальний статус» [161]

Продовження табл. А.1

1	2	3
Ю. В. Наврузов	2000	«Певний соціальний організм, визначальною ознакою якого є узгодженість, гармонійність суспільних і індивідуальних потреб та інтересів» [94, с. 224]
<i>Правовий підхід</i>		
В. А. Григор'єв	2000	«Певна самоорганізація громадян, які об'єднані за територіальною ознакою з метою задоволення в межах закону своїх колективних потреб та запитів, а також захисту законних прав та інтересів» [24, с. 74]
Н. І. Руда	2001	«Визнана законом група людей, яка володіє правом на місцеве самоврядування і виражає свою волю в самостійному вирішенні місцевих справ, єдиному зверненні до державних органів і посадових осіб місцевого самоврядування» [144, с. 236]
В. М. Бесчастний та колектив авторів	2005	«Спільність жителів, об'єднаних шляхом природного розселення і постійного проживання у межах одного або кількох населених пунктів з єдиним адміністративним центром, за якою Конституцією та законами України визнане право вирішувати питання місцевого значення в межах законодавства України» [80, с. 37]
Ж. Гербер	2011	«Територіальні громади, самоорганізовані та базовані на праві власності та регульовані чіткою публічною політикою, яка стимулює їх до взаємодії в рамках політико-адміністративного об'єднання» [228, с. 189]
<i>Комплексний підхід</i>		
Б. Мерсер	1957	«Це внутрішньо функціонально пов'язане об'єднання людей, що живуть на певній географічній території в певний час, мають загальну культуру, утворюють певну соціальну структуру і виявляють почуття своєї єдності у складі окремої групи» [212, с. 27]
Л. Шноре	1973	«Це сукупність людей, які мають спільне постійне місце проживання, залежать один від одного в повсякденному житті і здійснюють багато видів діяльності для задоволення своїх економічних і соціальних потреб» [225]
М. П. Орзіх	1995	«Первинний суб'єкт місцевого самоврядування, до складу якого входять громадяни України, іноземці, особи без громадянства, що постійно мешкають або працюють на цій території, або володіють на території нерухомим майном, або сплачують місцеві податки та збори» [102, с. 67]
В. І. Кравченко	1999	«Сукупність громадян України, що спільно проживають у міському чи сільському поселенні, мають колективні інтереси і визначений законом правовий статус. Територіальна громада розглядається як: базова адміністративно-територіальна одиниця; форма організації місцевої влади; суб'єкт цивільно-правових відносин, господарюючий суб'єкт» [70, с. 75]

1	2	3
М. О. Пухтинський	1999	«Свідомо сформована, соціальна і політична активна людська спільнота, самодостатня у своєму існуванні і розвиткові з погляду забезпечення фінансовими, економічними, природними ресурсами» [141, с. 257]
В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький та група авторів	2001	«Природне і єдине соціальне утворення, що діє в просторових межах держави, в рамках якої реалізуються природні і повсякденні потреби та інтереси жителів певних територій системного характеру (муніципальні права особистості)» [93, с. 124]
І. І. Бодрова	2004	«Специфічний первинний колективний суб'єкт місцевого самоврядування, що складається з громадян України, іноземних громадян й осіб без громадянства, об'єднаних фактом постійного проживання на території населеного пункту (села, селища або міста) та спільністю місцевих інтересів, наділений гарантованим державою правом самостійно на підставі власної матеріально-фінансової основи в межах Конституції і законів України вирішувати питання місцевого значення в різних формах реалізації компетенції» [14, с. 72]
О. В. Батанов	2008	«Первинний суб'єкт місцевого самоврядування, що складається з фізичних осіб – жителів (громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, біженців, вимушених переселенців), що постійно мешкають, працюють на території села (або добровільного об'єднання в спільну громаду кількох сіл), селища або міста, безпосередньо або через сформовані ними муніципальні структури вирішують питання місцевого значення, мають спільну комунальну власність, володіють на цій території нерухомим майном, сплачують комунальні податки та пов'язані територіально-особистісними зв'язками системного характеру» [8, с. 46–52]

Джерело: сформовано автором на основі [5, с. 7; 8, с. 46–52; 9, с. 47–57; 14, с. 72; 17, с. 8; 24, с. 74; 57, с. 70–71; 68, с. 17; 70, с. 75; 80, с. 37; 93, с. 124; 94, с. 224; 102, с. 67; 105, с. 16; 141, с. 257; 144, с. 236; 145, с. 236; 161; 202, с. 118; 212, с. 27; 218, с. 91; 225; 228, с. 189]

Додаток Б

Таблиця Б.1

Зміни законодавства щодо основних податків та зборів бюджетів територіальних громад на період воєнного часу в Україні

Склад доходів ТГ
<i>Призначені доходи / компенсації</i>
Акцизний податок з пального (13,44 %) у I півріччі 2022 р. надходить до бюджетів місцевого самоврядування
Компенсація місцевим бюджетам з резервного фонду державного бюджету для покриття витрат місцевих бюджетів, понесених на оплату комунальних послуг (будівлі (приміщення) комунальної власності, де розміщено тимчасово переміщених осіб на безоплатній основі (з 01.03.2022 р.))
Рентна плата за видобування природного газу (3 % ренти зараховується до бюджетів місцевого самоврядування)
Платники III групи єдиного податку (фізичні особи-підприємці та юридичні особи з доходом до 10 млрд. грн.) – 2 % доходу тимчасово, з 01.03.2022 р. до припинення або скасування воєнного стану в Україні
<i>Відмінені доходи</i>
Скорочення переліку трансфертів до місцевих бюджетів. Мета: спрямування до резервного фонду державного бюджету (забезпечення фінансування заходів територіальної оборони, захисту безпеки населення та функціонування бюджетної сфери, комунальних підприємств у період воєнного стану)
Відміна перерахунку Казначейством міжбюджетних трансфертів з державного до місцевих бюджетів населених пунктів на тимчасово окупованій території. Розподіл відбувається за принципом збільшення обсягу міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам населених пунктів, на територію яких переміщуються особи
Акцизний податок на важкі дистиляти, бензини моторні, скраплений газ встановлено 0 євро за 1000 л
Відміна єдиного податку для фізичних осіб-підприємців I та II групи тимчасово, з 01.03.2022 р. до припинення або скасування воєнного стану в Україні
Тимчасово не нараховується та не сплачується плата на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії або на тимчасово окупованих територіях: - за землю (земельний податок та орендна плата (з 03.2022 р. до 31.12 року, наступного за роком, в якому припинено або скасовано воєнний стан); - загальне мінімальне податкове зобов'язання за аналогічні земельні ділянки (2022–2023 податкові (звітні) роки); - екологічний податок за об'єктами оподаткування (за 2022 податковий (звітний) рік)
Призупинено дію регуляторного законодавства на встановлення місцевих податків, зборів, податкових пільг зі сплати місцевих податків, зборів (на період дії правового режиму воєнного чи надзвичайного стану)
Звільнено від сплати та обліку ПДВ платників єдиного податку III групи за нормативно встановлених умов
Тимчасово відмінено нарахування та сплату податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, що розташоване на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або на тимчасово окупованих територіях: - об'єкти нежитлової нерухомості (з 01.03.2022 р. до 31.12 року, в якому припинено або скасовано воєнний стан); - об'єкти житлової нерухомості (за 2021–2022 податкові (звітні) роки) й тієї, що стала непридатною для проживання у зв'язку зі збройною агресією

Продовження табл. Б.1

Відміна нарахування та сплати екологічного податку на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або на тимчасово окупованих територіях
Тимчасово звільняються від сплати ПДВ операції з ввезення товарів на митну територію України платниками єдиного податку I, II, III груп
Відтерміновано нарахування штрафу та пені (до 01.01.2023 р.) простроченого платежу акцизного податку з роздрібного продажу тютюнових виробів, який зараховується до бюджетів місцевого самоврядування

Джерело: сформовано автором на основі [56; 118; 121; 123]

Доходи та видатки місцевих бюджетів регіонів України за 2014–2021 рр. (млн. грн.)

Рік / Регіон	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
		Разом доходів	Податкові надходження	Неподаткові надходження	Доходи від операцій з капіталом	Від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій	Цільові фонди	Трансферти від органів державного управління	Всього доходів	Мінімальні видатки
Вінницький										
2014		3111,2	2584,4	470,8	44,8	0	11,2	5 440,5	8551,8	8 511,7
2015		3790,5	3069,6	607,4	96,8	1,4	15,1	7 478,2	11 268,7	10 998,9
2016		5651,4	4722,6	836,2	63,0	11,7	18,0	8653,0	14304,4	13713,3
2017		8225,0	6780,8	1330,2	82,7	9,7	21,7	12390,0	20615,1	19917,6
2018		9324,6	7972,7	1196,5	112,7	13,9	28,9	13509,2	22833,8	22687,7
2019		10802,3	9330,0	1209,5	229,7	1,5	31,6	11231,3	22033,6	22000,3
2020		10987,8	9778,6	1044,6	135,6	4,9	24,2	7036,5	18024,3	17691,9
2021		12601,5	11339,6	1118,3	111,2	14,3	32,2	7567,3	20182,8	19725,8
Волинський										
2014		1590,3	1287,2	272,1	20,5	0	10,5	4 699,7	6 290,1	6 163,2
2015		2208,9	1668,2	501,5	33,3	0	6,3	5 736,4	7 945,4	7 652,7
2016		3092,3	2511,9	528,4	43,6	0	8,4	6 430,8	9 523,2	9 408,0
2017		4726,1	4052,4	618,5	47,5	0	7,7	8 902,0	13 628,0	13 096,4
2018		5008,8	4232,9	658,3	46,1	63,5	8,1	9991,9	15 000,7	14 992,0
2019		5407,6	4815,3	518,6	59,1	7,7	6,9	9 151,6	14 559,2	14 530,2
2020		5851,8	5173,7	474,1	80,5	116,6	6,9	5847,3	11 699,1	11 673,4
2021		6867,8	6252,7	521,6	81,2	6,6	5,6	6379,7	13998,9	12 966,70

Продовження табл. В.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Дніпропетровський									
2014	11030,4	10122,9	873,4	19,3	0	14,7	6 846,1	17 876,4	17 507,9
2015	13203,3	11841,5	1310,1	38,2	0	13,6	13 169,4	26 372,7	24 135,9
2016	17944,7	16144,6	1761,7	24,8	2,1	11,5	14 526,5	32 471,2	30 962,9
2017	23266,4	21314,2	1892,0	45,3	0	14,9	20 152,9	43 419,2	41 374,3
2018	27745,7	24922,8	2636,8	72,4	0,01	113,7	21 906,3	49 652,0	49 828,7
2019	31682,8	29407,5	2071,1	134,1	0	70,1	18 926,6	50 609,4	49 030,5
2020	32042,1	30214,8	1548,5	245,2	0	33,5	11 476,3	43 518,4	42 170,3
2021	41602,5	38891	2427,6	234,3	0,5	49,1	17100,6	58703,1	53861
Донецький									
2014	9651,8	8884,3	710,6	39,1	0	1,7	8 440,9	18 092,1	16 098,5
2015	7093,2	6162,6	851,3	14,9	0,6	1,3	9 497,1	16 590,2	13 663,4
2016	8764,6	7628,8	1071,0	16,3	0,3	9,3	9 226,1	17 990,7	15 772,9
2017	11944,9	10539,8	1352,3	15,8	3,1	33,8	13 878,8	25 823,7	24 668,2
2018	12959,4	11199,1	1717,7	36,5	0	6,1	13 546,3	26 505,7	27 507,5
2019	14659,6	12947,3	1682,0	30,6	0,8	-1,0	11 841,2	26 500,8	26 685,4
2020	15108,9	13616,8	1441,7	36,1	0,3	14,0	7 239,3	22 348,2	23 989,1
2021	17940,6	16156,8	1742	36,1	0	5,7	12342,2	30282,8	29749,5
Житомирський									
2014	2358,5	2055,4	276,7	25,1	0	1,4	4 764,1	7 122,6	7 084,4
2015	2765,2	2301,8	430,4	25,8	0,4	2,6	6 163,3	8 928,4	8 748,4
2016	4021,7	3452,4	537,9	28,3	0,2	3,0	7 197,8	11 219,5	11 040,1
2017	5695,8	4994,9	624,1	72,7	1,6	2,6	9 938,3	15 634,2	15 188,2
2018	6610,3	5811,0	712,2	79,5	1,6	5,9	11 019,9	17 630,2	17 581,0
2019	7760,3	6804,8	800,0	142,5	8,2	4,8	9 555,0	17 315,3	17 062,0
2020	8020,3	7264,3	674,4	74,8	2,2	4,6	5 821,2	13 841,5	13 752,6
2021	9624,9	8643,1	855,8	118,7	1,7	5,4	6616,1	16240,9	15361,7

Продовження табл. В.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Закарпатський									
2014	1580,1	1343,1	195,2	40,3	0	0,9	5 088,8	6 668,8	6 482,8
2015	2071,1	1713,7	303,9	51,9	0	1,4	6 361,9	8 433,1	8 487,1
2016	3106,9	2653,7	376,2	76,2	0	0,8	7 015,3	10 122,2	9 982,3
2017	4608,8	3991,1	490,8	125,7	0	1,2	9 402,5	14 011,3	13 445,4
2018	5120,8	4412,1	560,2	146,7	0	1,8	10 914,0	16 034,8	15 747,9
2019	5998,6	4977,3	843,4	176,2	0	1,7	10 259,3	16 257,9	16 215,7
2020	5976,6	5211,2	577,9	185,3	0	2,2	7 008,1	12 984,7	12 749,4
2021	7149,5	6229,3	775,8	142	0	2,3	7819,2	14968,7	14202,6
Запорізький									
2014	4652,4	4153,4	474,3	22,2	0	2,3	4 396,8	9 049,2	8 837,3
2015	5602,2	4882,2	670,6	47,4	0	1,9	7 100,3	12 702,5	11 869,1
2016	8678,0	7710,2	916,9	35,3	1,3	14,3	8 037,4	16 715,4	15 517,1
2017	10879,0	9676,5	1148,3	48,6	0	5,6	11 392,3	22 271,3	21 718,2
2018	12507,2	11344,8	1100,3	43,4	0	18,7	12 234,0	24 741,2	25 187,7
2019	13568,5	12477,5	1020,1	60,7	0	10,2	10 737,8	24 306,3	24 528,8
2020	13994,0	13106,7	810,6	62,5	0	14,2	6 669,3	20 663,3	20 259,6
2021	16933,6	15976,7	856,2	88,5	0	12,2	7606,8	24540,4	22906,2
Івано-Франківський									
2014	2028,8	1735,9	246,4	36,9	0	9,5	5 529,7	7 558,5	7 496,6
2015	2571,3	2089,7	397,3	75,6	5,4	1,4	7 214,1	9 785,2	9 670,9
2016	3662,6	3163,7	429,5	55,9	8,3	5,1	8 652,0	12 314,6	12 106,8
2017	5071,1	4423,4	571,1	66,3	2,5	7,8	11 921,8	16 992,9	16 550,6
2018	5894,1	5144,3	636,7	102,6	3,2	7,3	12 935,6	18 829,7	18 772,2
2019	6829,7	6040,3	668,6	99,7	13,9	7,2	11 527,9	18 357,6	18 501,9
2020	7089,8	6416,0	506,0	158,0	5,0	4,9	6 823,6	13 913,5	13 839,6
2021	8562,7	7826,8	603,9	123,1	0	9	7670,7	16233,4	15761,4

Продовження табл. В.1

1	2	3	4	5	6	7	8	8	10
Київський									
2014	4833,5	4210,6	552,9	59,1	0	10,6	4 869,6	9 703,1	9 163,1
2015	6141,8	5135,1	921,2	71,3	0	14,2	7 468,2	13 610,1	12 722,9
2016	9224,0	7805,9	1 324,9	79,4	0	13,7	8 224,0	17 448,0	16 004,2
2017	13762,5	12181,4	1 459,6	106,4	0	15,1	12 316,1	26 078,6	23 926,0
2018	14645,3	13116,5	1 371,2	133,8	0,9	23,0	13 589,8	28 235,1	28 845,7
2019	17077,6	15443,3	1 327,1	288,2	0,7	18,3	12 032,6	29 110,2	28 623,5
2020	18602,5	16840,3	1 201,6	532,1	8,4	20,0	7 314,5	25 917,0	24 951,5
2021	22265,9	20379,1	1544,1	302	10,2	30	8990,1	31256	28725
Кіровоградський									
2014	2042,2	1824,1	207,7	10,1	0	364,2	3 350,9	5 393,1	5 282,4
2015	2419,1	2080,2	318,6	16,6	3,0	614,0	4 620,8	7 039,8	6 942,9
2016	3564,1	3169,0	370,3	14,1	10,2	0,6	5 246,6	8 810,7	8 467,9
2017	4902,6	4442,7	441,2	15,1	2,9	0,7	7 223,2	12 125,8	11 832,6
2018	5634,4	5164,3	458,9	10,5	-0,5	0,7	8 066,2 6	13 700,5	13 569,4
2019	6435,5	5957,0	437,9	38,9	0	1,5	950,4 4	13 385,8	13 253,1
2020	6733,7	6343,9	372,8	16,4	0	0,7	136,1	10 869,8	10 766,5
2021	7808,3	7335,2	461,4	10,8	0	0,9	4936,6	12744,9	12307
Луганський									
2014	33062	2989,6	280,5	34,8	0	12,1	4 333,3	7 639,4	6 431,7
2015	2163,6	1733,3	427,3	2,5	0	3,3	3 264,1	5 427,6	4 480,7
2016	2479,1	2177,7	297,9	3,5	0	0,1	3 874,6	6 353,8	6 077,6
2017	3163,4	2714,1	436,3	12,9	0	0,1	4 870,0	8 033,4	8 716,6
2018	3437,5	2956,9	477,9	2,8	0	0,02	5 785,0	9 222,5	9 113,9
2019	3861,1	3415,4	438,1	7,6	0	0	5 255,6	9 116,7	9 312,3
2020	4186,9	3778,3	403,3	5,2	0	0	3 585,7	7 772,5	8 003,9
2021	4993,2	4448,8	533,6	9,3	0	1,4	5045,4	10038,6	9951,9

Продовження табл. В.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Львівський									
2014	4840,2	4222,7	513,3	103,8	0	0,6	8 310,4	13 150,5	12 938,3
2015	6415,4	5334,6	845,1	232,2	0	3,6	12 038,5	18 454,1	17 867,1
2016	9956,4	8662,3	1100,5	194,3	0	-0,7	13 391,2	23 347,6	22 574,0
2017	13310,0	11667,1	1302,3	339,1	0	1,3	18 778,5	32 088,4	30 887,8
2018	15101,6	13278,8	1456,8	364,8	0	1,3	19 738,7	34 840,3	35 250,3
2019	17653,7	15567,4	1456,7	627,2	0	2,3	16 841,4	34 495,0	34 317,8
2020	18608,1	16688,2	1237,2	682,0	0	0,8	10 527,0	29 135,2	29 133,2
2021	22511,4	20405,1	1408,6	688,3	0	9,5	11389,2	33900,6	32786,9
Миколаївський									
2014	2415,4	2140,2	262,1	10,4	0	2,6	3 705,2	6 120,5	5 916,2
2015	2942,9	2483,9	432,4	25,5	0	1,3	5 139,6	8 082,6	7 720,5
2016	4338,9	3770,5	548,0	17,9	0	2,6	5 593,5	9 932,4	9 494,3
2017	5812,1	5164,2	616,5	27,9	0	3,4	7 536,0	13 348,2	13 005,5
2018	6433,2	5826,2	581,3	22,0	0	3,6	8 287,6	14 720,8	14 585,2
2019	7496,5	6869,9	605,4	12,2	0	9,0	7 608,9	15 105,4	15 019,4
2020	7934,9	7432,5	477,7	16,0	0	8,7	4 833,5	12 768,4	12 266,3
2021	9231,5	8644,7	555,6	24,2	0	7	5367,3	14598,8	14103,1
Одеський									
2014	5607,5	4691,4	832,7	77,8	0	5,5	6 844,6	12 452,1	12 042,5
2015	6940,5	5695,4	1097,5	145,5	0	2,1	9 567,1	16 507,6	15 765,8
2016	10763,3	9168,1	1351,0	232,8	0	11,3	10 016,7	20 780,0	19 692,3
2017	15998,7	14001,8	1695,6	229,6	0	71,7	13 216,9	29 215,6	29 258,3
2018	17279,7	15073,7	1977,5	220,0	0	8,5	15 000,4	32 280,1	32 270,5
2019	18495,2	16527,0	1691,8	273,2	0	3,1	14 979,6	33 474,7	33 640,4
2020	19172,4	17245,6	1543,6	260,1	0	123,1	9 069,6	28 242,0	28 345,6
2021	22343,8	20469,9	1685,9	185,7	0	2,3	10520	32863,7	32218,7

Продовження табл. В.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Полтавський									
2014	3 911,4	3504,7	379,3	4,9	0	4,2	3 773,8	7 685,2	7 521,5
2015	4 822,8	4040,7	711,4	22,6	0	22,5	6 254,1	11 077,3	10 372,6
2016	6 931,4	5966,6	901,2	32,8	0	30,9	7 768,2	14 699,6	13 939,9
2017	9 359,9	8015,5	1238,2	38,9	0	67,4	10 855,0	20 215,0	19 939,5
2018	11 499,8	10406,8	1012,5	25,4	0	55,0	11 717,2	23 217,0	22 606,9
2019	13 039,0	11923,6	1060,9	26,4	0	28,2	8 652,8	21 691,8	21 216,0
2020	13 054,8	12043,7	928,0	48,6	0	34,5	5 547,5	18 602,3	18 400,0
2021	16674,5	15415	1187,4	38,1	0	34	7237	23911,4	21803,2
Рівненський									
2014	1876,3	1619,2	234,7	22,2	0	46,1	5 001,2	6 877,5	6 785,3
2015	22084	1813,7	361,9	32,6	0	37,6	6 369,5	8 577,9	8 392,4
2016	3122,5	2706,3	379,8	36,3	0	0,1	7 317,0	10 439,5	10 112,9
2017	4621,0	4011,9	572,6	36,1	0	0,4	10 247,3	14 868,3	14 291,4
2018	5423,4	4468,5	912,4	42,0	0	0,5	11 197,6	16 620,9	16 690,0
2019	5809,1	5261,4	486,2	61,3	0	0,3	10 218,6	16 027,8	16 017,3
2020	6273,7	5760,8	439,9	72,6	0	0,5	6 250,8	12 524,6	12 237,8
2021	7654	7008,5	574,4	71,1	0	8,4	7498,4	15152,4	14505,9
Сумський									
2014	2290,1	1965,2	280,5	20,9	0	22,7	3 510,5	5 800,6	5 779,5
2015	2718,4	2262,1	429,3	23,2	3,8	3,4	5 145,1	7 863,6	7 764,4
2016	3998,9	3456,1	508,2	17,8	9,7	7,2	6 373,5	10 372,4	9 940,7
2017	5664,0	5013,2	622,7	18,1	1,5	8,4	8 292,7	13 956,6	13 637,9
2018	6357,7	5708,8	621,7	13,3	3,4	10,6	9 243,3	15 601,0	15 637,4
2019	7055,7	6468,2	559,9	12,5	2,2	12,9	7 261,5	14 317,2	14 254,5
2020	7351,6	6865,0	447,2	27,9	2,0	9,5	4 158,5	11 510,1	11 338,8
2021	8699,7	8120,4	518,3	41,5	1,1	18,4	5189,5	13839,2	13138,6

Продовження табл. В.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Тернопільський									
2014	1403,4	1182,2	199,3	17,2	0	4,5	4 158,8	5 562,2	5 530,4
2015	1860,9	1460,6	362,1	32,1	0	5,4	5 366,3	7 227,2	7 021,1
2016	2571,6	2154,2	372,5	36,1	1,3	7,5	6 775,6	9 347,2	9 224,3
2017	3623,3	3153,3	427,4	36,6	0	6,0	9 008,9	12 632,2	12 286,1
2018	4316,4	3797,2	478,1	33,8	0	7,3	9 675,8	13 992,1	13 902,6
2019	5102,0	4476,1	538,6	72,4	0	15,0	8 158,3	13 260,3	13 321,9
2020	5377,6	4846,8	442,8	51,5	0	36,6	5 033,6	10 411,2	10 179,0
2021	6637,7	5913,8	613,5	98,8	0,6	10,9	6811,2	13448,6	12829,8
Харківський									
2014	6567,9	5822,4	629,2	110,9	0	5,3	7 555,8	14 123,7	14 238,9
2015	7872,4	6736,3	1 028,1	101,9	0	6,1	10 579,8	18 452,2	17 257,9
2016	11305,6	2154,2	1 371,4	36,1	1,3	13,2	11 608,2	22 913,8	22 063,4
2017	15070,0	3153,3	1 418,9	36,6	0	20,0	16 092,1	31 162,1	31 065,6
2018	18134,8	16580,0	1 347,3	181,6	0,6	25,4	18 139,8	36 274,6	35 629,5
2019	20983,5	19423,2	1 338,9	213,3	4,7	3,4	15 441,0	36 424,5	36 606,3
2020	21842,3	20366,7	1 265,1	194,4	4,7	11,4	8 818,7	30 661,0	30 513,1
2021	26896	25417,1	1297,7	159,1	0,3	21,8	17476,8	44372,7	43652,1
Херсонський									
2014	1827,3	466,5	335,7	24,2	0	1,3	3 775,3	5 602,7	5 565,1
2015	2273,1	1799,1	434,8	37,2	0	2,1	4 745,9	7 018,6	6 841,9
2016	3299,8	2748,2	517,4	29,8	0	4,4	5 264,2	8 564,0	8 302,2
2017	4502,1	3773,8	669,7	53,2	0	5,4	7 170,0	11 672,0	11 346,3
2018	5186,2	4438,0	676,4	63,3	0	8,5	8 265,0	13 451,1	13 357,4
2019	5751,3	5041,0	639,3	56,2	0	14,8	7 378,2	13 129,6	13 155,2
2020	6050,5	5403,3	511,6	130,8	0	4,7	4 975,2	11 025,7	11 069,4
2021	7136,4	6372,4	696,7	52,1	0	15,2	6230,1	13366,5	13053,3

Продовження табл. В.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Хмельницький									
2014	2334,8	1960,2	345,8	23,2	0	5,7	4 787,8	7 122,8	6 965,6
2015	2933,6	2299,6	576,5	51,5	0	5,9	6 314,4	9 248,1	9 056,3
2016	4169,8	3474,3	648,5	39,2	0	7,9	7 358,1	11 528,0	11 236,9
2017	5822,2	4971,8	799,2	45,0	0	6,2	10 346,1	16 168,3	15 815,6
2018	6700,1	5793,0	857,8	42,2	0	7,1	11 092,7	17 792,8	17 882,9
2019	7782,8	6815,4	906,2	53,4	0	7,7	9 276,7	17 059,5	17 262,4
2020	8065,7	7371,5	635,7	51,7	0	6,6	5 424,3	13 489,9	13 297,0
2021	9808,7	8743	925,9	128,3	0	11,4	6840,8	16649,5	16132,2
Черкаський									
2014	2582,2	2262,6	296,1	18,3	0	5,2	4 180,3	6 762,5	6 669,5
2015	3193,3	2659,7	491,1	31,7	0	7,1	5 705,6	8 899,1	8 686,6
2016	4650,6	3984,5	614,5	37,7	5,0	9,0	6 847,2	11 497,9	11 187,0
2017	6329,5	5567,8	708,4	41,1	2,6	9,6	9 715,0	16 044,5	15 778,8
2018	7151,0	6427,9	678,5	35,1	-0,5	9,9	10 410,3	17 561,2	17 314,5
2019	7923,6	7275,0	590,1	44,6	0,4	13,5	8 625,7	16 549,3	16 453,3
2020	8435,8	7724,7	637,1	66,1	0	7,8	4 918,2	13 354,0	13 135,8
2021	9950,7	9135,0	715,1	81	0	19,8	6002,1	15953	15057,3
Чернівецький									
2014	1244,8	1002,9	212,5	21,7	0	7,5	3 522,3	4 767,1	4 708,2
2015	1655,9	1296,4	322,1	2,0	3,7	9,4	4 442,9	6 098,9	5 879,1
2016	2529,9	2042,5	434,7	40,3	0	12,4	5 095,7	7 625,6	7 347,0
2017	3116,5	2553,0	488,2	62,5	0	12,8	7 111,8	10 228,3	10 190,5
2018	3498,7	2873,2	553,8	51,0	3,8	16,9	8 139,2	11 638,0	11 437,6
2019	3926,3	3274,8	581,7	53,9	0	15,9	7 349,8	11 276,1	11 504,9
2020	3964,4	3486,5	377,1	85,7	0	15,1	4 802,9	8 767,3	8 669,2
2021	4773,7	4152,1	533	68,1	0	20,4	5075,3	9849	10040,5

Продовження табл. В.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Чернігівський									
2014	1992,1	1727,2	253,8	5,7	0	5,1	1992,1	5 637,4	5 565,7
2015	2433,6	2033,2	377,9	10,6	0	11,8	2433,6	7 194,4	7 080,6
2016	3651,3	3081,4	556,3	8,8	0	4,7	3651,3	9 134,3	8 724,2
2017	5016,6	4362,4	632,3	17,3	0	4,6	5016,6	13 100,2	12 928,7
2018	5776,9	5099,9	644,4	22,4	3,8	6,4	5776,9	14 914,5	14 914,4
2019	6595,9	5991,2	554,6	40,4	4,1	5,6	6595,9	13 947,8	14 047,7
2020	7044,3	6523,0	461,8	53,5	2,3	3,7	7044,3	11 316,1	11 149,9
2021	8230	7627,4	529,6	55,7	0,8	16,3	8230	13145,8	12744,8

Джерело: сформовано автором на основі [84; 166]

**Виконання власних доходів загального фонду місцевих бюджетів
територіальних громад Черкаського регіону у 2020–2021 рр.**

Назва територіальної громади	Фактично надійшло за 2020 р.	Фактично надійшло за 2021 р.
1	2	3
Черкаська область	6723326,7	7936054,2
Бабанська селищна	35569,3	42058,8
Балаклеївська сільська	41927,0	52496,9
Березнеківська сільська	23151,5	18079,0
Будищенська сільська	33073,1	38050,5
Баштєчківська сільська	24797,5	29829,8
Білозірська сільська	33167,7	36963,0
Бобрицька сільська	28790,5	34790,5
Бужанська сільська	17513,5	21274,5
Буцька селищна	28540,7	31418,9
Ватутінська міська	54448,3	64371,5
Великохутірська сільська	21422,6	23278,0
Виноградська сільська	22177,8	27251,6
Вільшанська селищна	31882,8	36164,4
Водяницька сільська	29570,3	35942,7
Вознесенська сільська	24249,4	27465,6
Гельмязівська сільська	47368,5	55070,3
Городищенська міська	102930,8	111442,9
Дмитрушівська сільська	49823,5	52683,7
Драбівська селищна	87564,6	93980,0
Єрківська селищна	33249,5	36461,9
Жашківська міська	170877,0	199642,0
Звенигородська міська	133491,6	161085,3
Золотоніська міська	200897,0	231767,9
Зорівська сільська	26703,6	28453,5
Іванківська сільська	24372,4	25669,9
Іркліївська сільська	87782,2	104196,4
Кам'янська міська	103811,7	114685,9
Канівська міська	183175,7	224,121,7
Корсунь-Шевченківська міська	110041,6	132265,6
Катеринопільська селищна	67943,5	81672,7
Ладизинська сільська	65053,9	67414,4
Лисянська селищна	61148,6	72355,8
Леськівська сільська	26737,8	34131,3
Лип'янська сільська	22249,7	23652,7
Ліпльавська сільська	23757,0	24888,4
Маньківська селищна	104026,2	121202,1
Матусівська сільська	16099,5	18479,7
Медведівська сільська	15126,3	16368,9
Михайлівська сільська	26495,2	37642,6
Мліївська сільська	21428,9	26057,3

Продовження табл. Г.1

1	2	3
Мошнівська сільська	41838,7	53850,8
Мокрокалігірська сільська	28049,1	29557,2
Монастирищенська міська	120784,7	137142,6
Набутівська сільська	27435,4	27664,2
Новодмитрівська сільська	67990,9	79959,7
Паланська сільська	101107,6	112323,6
Піщанська сільська	31603,3	39334,6
Ротмістрівська сільська	32442,5	40726,7
Рускополянська сільська	62957,0	80050,5
Сагунівська сільська	21095,1	22723,0
Селищенська сільська	6385,8	35801,8
Смілянська міська	299182,1	352478,2
Стеблівська селищна	39267,3	45792,5
Степанецька сільська	101157,3	121085,2
Степанківська сільська	35261,9	40549,2
Тальнівська міська	177745,8	201403,6
Тернівська сільська	17912,2	21545,6
Уманська міська	425859,0	547982,9
Христинівська міська	158196,2	176669,3
Червонослобідська сільська	85449,0	92085,7
Черкаська міська	2077156,1	2474093,9
Чигиринська міська	93331,2	107557,2
Чорнобаївська селищна	135115,5	147633,4
Шевченківська сільська	16995,0	20139,2
Шполянська селищна	198308,2	247812,1
Шрамківська сільська	58261,9	65758,2

Джерело: сформовано автором на основі [55]

Таблиця Г.2

**Виконання доходів бюджетів усіх рівнів
Черкаського регіону у 2017–2021 рр.**

Назва показника	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Власні доходи місцевих бюджетів регіону, млн. грн.	6329,5	7151,0	7923,6	8435,8	9950,7
Доходи загального фонду місцевого бюджету регіону, млн. грн.	5475,9	6520,7	7404,9	7853,8	9290,3
Доходи загального фонду ТГ, млн. грн.	157,9	761,2	1306,4	6727,4	7938,1

Джерело: сформовано автором на основі [55; 84; 166]

Додаток Д

Таблиця Д.1

Показники фінансової діяльності ПрАТ «Азот» в 2016–2021 рр.

Критерій	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Собівартість реалізованої продукції, грн.	7599474	3022308	2982665	3429150	2856542	3306312
Витрати з податку на прибуток, грн.	504	2562	532	42435	398	801
Кількість працівників, осіб	4101	3336	3280	3390	3140	2690
Витрати на оплату праці, грн.	321440	377837	441635	637254	626082	541251
Викиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, грн.	3534981	2585109	3210358	8622527	11396474	9685570
Скиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, грн.	2412911	2458682	2656938	3019558	2384244	2444304
Розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях, грн.	81941	126477	135877	174858	186238	143649

Джерело: сформовано автором на основі [143; продовження додатка Д]

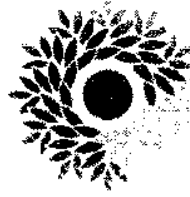
Таблиця Д.2

Показники фінансової діяльності**ДП «Черкаське лісове господарство» в 2016–2021 рр.**

Критерій	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Собівартість реалізованої продукції, грн.	58648	68094	85156	90910	107773	149600
Витрати з податку на прибуток, грн.	454	312	506	397	204	7317
Кількість працівників, осіб	256	257	245	240	219	231
Витрати на оплату праці, грн.	28418	37126	47323	47572	47674	89099
Викиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, грн.	-	-	-	-	-	-
Скиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, грн.	-	-	-	-	-	-

Джерело: сформовано автором на основі [28]

Продовження додатка Д

OSTCHEM

ЧЕРКАСИ
АЗОТ

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «АЗОТ»
ПрАТ «АЗОТ»

вул. Героїв Холодного Яру, 72, м. Черкаси, 18028
 т. +38 (0472) 39 61 54, www.azot.ck.ua E-mail: let@azot.ck.ua
 Код ЄДРПОУ 00203826, ІПН 002038223013

№ 205-01-39/1

На №

від

**Аспірантці Черкаського державного
 технологічного університету
 Тетяні САХНО**

t_sahno@ukr.net

На Ваш запит надаємо інформацію згідно податкових декларацій екологічного податку
 ПрАТ «АЗОТ»:

Рік	Найменування контролюючого органу, ДПІ до якого подається Податкова декларація	Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення, грн	Скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти, грн	Розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах, грн
2016	ДПІ м. Черкаси	3 525 365,82	-	-
	ДПІ Черкаський район	9615,67	2 412 911,75	81 941,69
2017	ДПІ м. Черкаси	2 174 926,90	-	-
	ДПІ Черкаський район	10 182,50	2 458 682,35	126 477,45
2018	ДПІ м. Черкаси	3 198 717,51	-	-
	ДПІ Черкаський район	11 640,56	2 656 938,23	135 877,5
2019	ДПІ м. Черкаси	8 611 204,83	-	-
	ДПІ Черкаський район	11 322,33	3 019 558,35	174 858,75
2020	ДПІ м. Черкаси	11 385 226,48	-	-
	ДПІ у Черкаський район	11 248,21	2 384 244,83	186 238,80
2021	ДПІ м. Черкаси	9 667 579,03	-	-
	ДПІ Черкаський район	17 991,69	2 444 304,21	143 649,0

* ДПІ - Державна податкова інспекція

Голова Правління

Віталій СКЛЯРОВ

Гудкова Тетяна (0472) 39 29 69

Додаток Е

Таблиця Е.1

**Дані діяльності бізнес-структур та інвестицій областей
Центрального та Північно-Західного економічних районів України у 2015–2020 рр.**

Роки	Усього середніх та малих підприємств	Середні	Малі	З них, мікро-	Обсяги реалізованої продукції, млн. грн.	Податкові надходження, млн. грн.	Поточні витрати на екологію, млн. грн.	Капітальні інвестиції на екологію, млн. грн.	Середній рівень доходів на одну особу, грн.	Кількість зайнятих працівників у суб'єктів бізнесу, тис. осіб	Капітальні інвестиції, млн. грн.	Прямі інвестиції, млн. грн.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Волинська область												
2015	5600	288	5305	4509	83724,7	3069,6	108,6	5268,7	2118,3	165014	6166,8	271,2
2016	5041	302	4734	3953	139582,3	2511,9	114,2	10627,6	2968,2	167300	6384,2	234,8
2017	5597	294	5293	4496	169433,8	4052,4	170,8	19264,3	4545,6	165335	7041,9	251,3
2018	5917	314	5591	4729	200213,6	4232,9	238,7	34835,3	4830,5	175246	8687,0	40,9
2019	6292	377	5905	5004	228227,1	4815,3	286,2	36064,8	5333	186797	12664,0	-41,3
2020	6047	365	5674	4782	237287,2	5173,7	295,5	32643,1	5684,6	181553	9121,6	50,3

Продовження табл. Е.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Кіровоградська область												
2015	7684	342	7337	6404	66079,8	2080,2	113,4	6252,8	2476,3	142792	4057,1	70,6
2016	7205	344	6859	5933	82197,5	3564,1	113,8	18517,0	3676,4	141594	6355,3	59,1
2017	7735	326	7406	6457	93962,9	4902,6	140,4	14179,4	5101,6	141180	7320,9	70,1
2018	8068	345	7720	6742	111072,7	5634,4	156,9	41376,4	5925,3	146991	7181,5	17,9
2019	8755	419	8329	7326	123648,3	6435,5	183,8	77255,4	6851,1	162385	7794,3	32,1
2020	8553	401	8146	7165	136824,8	6733,7	205,9	48486,4	7266,9	161636	6746,0	10,6
Рівненська область												
2015	5253	275	4974	4189	42671,4	3169	340,5	42919,8	3676,4	144499	4334,2	242,5
2016	4697	285	4409	3602	59557,5	3122,5	329,4	30165,6	2686,5	144408	4324,1	182,3
2017	5280	281	4995	4177	72962,7	4621	343,8	39504,9	3977,8	145149	6126,8	134,2
2018	5545	326	5213	4403	84202,7	5423,4	366,5	39099,1	4679,5	162086	7228,0	55,8
2019	5956	368	5583	4713	90552,4	5809,1	530,1	36207,1	5029	175007	6729,2	175,5
2020	6021	363	5652	4808	102169,2	6273,7	518,5	51226,9	5452,1	175608	5650,6	-122,8
Черкаська область												
2015	8296	451	7837	6769	104893,8	2659,7	205,9	54313,6	2560,1	200866	4485,8	512,9
2016	8050	436	7605	6512	135796,1	4650,6	199,6	66799,5	3759,4	201809	6498,7	334,9
2017	8864	440	8414	7300	164479,4	6329,5	254,2	22508,1	5163,6	203741	8144,2	335,7
2018	9176	474	8691	7533	198145,3	7151	330,9	23088,0	5893,5	219194	11110,4	26,4
2019	9709	524	9173	7963	235478,5	7923,6	354,6	33085,9	6607,1	231319	11385,5	152,6
2020	9286	513	8763	7580	246390,5	8435,8	261,1	42892,4	7117,6	225471	9079,3	-99,80

Джерело: сформовано автором на основі [33;48]

Проекти та програми міжнародної підтримки децентралізації в Україні

Назва проекту / програми	Виконавець, країна-донор / асоціація	Сума допомоги	Дата початку	Дата завершення
1	2	3	4	5
Проект DESPRO	Швейцарія	9,3 млн. CHF	24.12.2007	24.06.2020
Проект «Розвиток громад» (Peace Corps)	США	5 млн. USD	01.04.2013	31.12.2022
Швейцарсько-український проект «Розвиток громадянських компетентностей в Україні» (DOCCU)	Швейцарія	1,6 млн. CHF	01.09.2013	31.12.2018
Гендерно-орієнтоване бюджетування (GRB)	Швеція	70,5 млн. SEK	12.11.2013	31.12.2020
			01.01.2021	31.12.2021
Проект «Гендерне бюджетування в Україні»	Швеція	70,5 млн. SEK	01.01.2014	31.12.2021
Проект ПРООН «Сталий місцевий розвиток у сільських районах Чернівецької та Одеської областей»	ООН	29,9 млн. USD	01.04.2014	30.09.2019
Проект «Громадяни в дії» («Citizens in Action»)	США	-	11.07.2014	10.07.2019
Проект «Підтримка децентралізації в Україні» (SKL) – Фаза I	Швеція	31,8 млн. SEK	08.09.2014	31.12.2018
Проект «Підтримка децентралізації в Україні» (SKL) – Фаза II		10,1 млн. SEK	01.01.2019	31.12.2022
Програма ООН із відновлення та розбудови миру (UN RPP)	ООН	80 млн. USD	01.11.2014	31.07.2022
Місцеве самоврядування та верховенство права в Україні (FBA)	Швеція	28,3 млн. SEK	01.10.2014	31.12.2017
		7,4 млн. SEK	01.01.2018	31.12.2020
Експертна підтримка врядування та економічного розвитку (EDGE)	Канада	18,8 млн. CAD	10.11.2014	31.07.2019
Партнерство для розвитку міст (PROMIC / PLEDDG)	Канада	19,5 млн. CAD	27.03.2015	31.12.2020
Електронне врядування задля підзвітності влади та участі громади (EGAP)	Швейцарія	4,3 млн. CHF	01.05.2015	31.03.2019
		5,1 млн. CHF	01.04.2019	30.06.2023
Проект «Зміцнення спроможності українських ТГ до прийняття внутрішньо переміщених осіб»	Німеччина	18 млн. EUR	01.08.2015	31.12.2019
Розробка курсу на зміцнення місцевого самоврядування в Україні (ПУЛЬС)	США	8,2 млн. USD	14.12.2015	13.12.2020

Продовження табл. Ж.1

1	2	3	4	5
Програма U-LEAD	ЄС	102 млн. EUR	01.01.2016	30.06.2020
		50,3 млн. EUR	01.07.2020	31.12.2023
Проект «Розвиток соціальної інфраструктури у зв'язку зі збільшенням кількості внутрішньо переміщених осіб»	Німеччина	50,7 млн. EUR	01.02.2016	31.12.2019
Програма «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE)	США	50 млн. USD	08.06.2016	07.06.2021
		17 млн. USD	08.06.2016	30.09.2022
«Підтримка електронного урядування для децентралізації в Україні» (EGOV4UKRAINE)	ЄС	9,4 млн. EUR	01.11.2016	31.10.2020
Проект ПРООН «Громадянське суспільство задля розвитку демократії та прав людини в Україні»	Данія	4,3 млн. USD	01.04.2017	31.03.2022
Проект «Реформа управління на сході України II»	Німеччина	3 млн. EUR	01.04.2017	31.03.2020
«ЄС для підсилення державних фінансових систем місцевих урядів» LOGICA	ЄС	3,1 млн. EUR	01.11.2017	31.07.2020
Програма Ради Європи «Децентралізація і реформа місцевого самоврядування в Україні»	Рада Європи	1,9 млн. EUR	01.03.2018	30.06.2022
Програма Ради Європи «Сприяння розвитку місцевої демократії в Україні»	Рада Європи	1,5 млн. EUR	01.07.2018	21.02.2021
Проект ПРООН/ЄС «Ефективне управління і залучення громадян для поліпшення доступу до правосуддя, безпеки, охорони навколишнього середовища і соціальної згуртованості на сході України»	Данія, Швеція, Швейцарія	14,4 млн. USD	01.09.2018	31.12.2021
Проект ОБСЄ «Підтримка належного врядування в місцевих громадах як складової реформи децентралізації»	ОБСЄ	500 тис. EUR	01.09.2018	29.02.2020
		110 тис. EUR	01.03.2020	31.03.2022
Проект ПРООН/ЄС «Підтримка Євросоюзом сходу України – відновлення, зміцнення миру та урядування», Компонент II – місцеве самоврядування та реформа децентралізації влади»	Програма розвитку ООН/ЄС	25 млн. EUR	01.11.2018	30.10.2021
Проект Ради Європи «Сприяння участі громадян у демократичному процесі прийняття рішень в Україні»	Рада Європи	600 тис. EUR	01.12.2018	30.08.2020

Продовження табл. Ж.1

1	2	3	4	5
Проект ОБСЄ «Сприяння діалогу щодо реформ в Україні»	ОБСЄ	100 тис. EUR	01.04.2019	31.12.2019
		5 тис. EUR	01.01.2020	31.12.2020
Проект «Децентралізація приносить прозорість та ефективність в освіті та медицині» (ДІСМО)	Міжнародна організація Global Communities	740 тис. USD	01.09.2018	30.09.2020
Проект USAID «Підвищення ефективності роботи і підзвітності органів місцевого самоврядування» («ГОВЕРЛА»)	США	50 млн. USD	19.03.2021	20.03.2026
Проект PROSTO «Підтримка доступності послуг в Україні», 2021–2023	Швеція	30 млн. SEK	13.09.2021	30.09.2023
Проект «Соціально відповідальний бізнес як рушій децентралізації в Україні»	Швейцарія	100 тис. CHF	06.12.2019	30.09.2020
Шведсько-український проект «Децентралізація для розвитку демократичної освіти» – DECIDE	Швейцарія	4,4 млн. CHF	01.02.2020	31.01.2025

Джерело: сформовано автором на основі [58; 78; 183]

Основні проєкти міжнародної співпраці в Україні з 2014 по 2026 рр.

Проект / Програма	Напрямок діяльності / Цілі	Бенефіціар
1	2	3
Проект USAID «Підвищення ефективності роботи і підзвітності органів місцевого самоврядування» («ГОВЕРЛА»)	Підтримка реалізації секторальної та фінансової децентралізації. Сприяння у забезпеченні інституціоналізації, самодостатності регіонального управління, ефективності системи місцевого самоврядування, залучення громадськості до діалогу	Міністерство розвитку громад та територій України; Верховна Рада України; понад 50 громад із 7 регіонів: Волинський, Житомирський, Закарпатський, Львівський, Одеський, Полтавський, Рівненський
Проект PROSTO «Підтримка доступності послуг в Україні»	Покращення якості надання послуг населенню (ЦНАПи), їх залучення до участі у місцевому самоврядуванні, впровадження механізмів підзвітності та контролю місцевого управління	24 регіони України та м. Київ
Програма U-LEAD з Європою»	Покращення якості адміністративних послуг, розширення прав громад та громадян держави	24 регіони України та м. Київ
Програма «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE)	Фінансова та технічна допомога для ефективного управління, стимуляції економічного розвитку, підвищення рівня якості комунальних послуг, створення діалогу влади-громадськості	Регіони: Дніпропетровський, Івано-Франківський, Харківський, Херсонський, Кіровоградський, Миколаївський, Тернопільський, Запорізький, Чернівецький, Чернігівський
Проект «Підтримка децентралізації в Україні» (DESPRO)	Оптимізація системи управління, поліпшення місцевого розвитку та підвищення якості адміністративних послуг	Вінницька, Дніпропетровська, Івано-Франківська, Луганська, Сумська, Полтавська області
Проект «Підтримка децентралізації в Україні – Фаза II» (SKL)	Технічна підтримка фінансової децентралізації та децентралізації у сфері освіти	Комітет з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування; Асоціація ОТГ; м. Київ
Проект «Партнерство для розвитку міст» (PLEDDG)	Сприяння демократії, децентралізації влади, комплексному розвитку місцевого, регіонального, національного рівнів, місцевого економічного розвитку, створення сприятливого клімату для бізнесу, взаємодія влади-бізнес-громадськості	Міністерство розвитку громад і територій України; Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського госп-ва України; Асоціація міст України; Виконавчі комітети регіонів: Вінницького, Запорізького, Івано-Франківського, Полтавського

Продовження табл. Ж.2

1	2	3
Проект Корпусу Миру США «Розвиток громад» (Peace Corps)»	Сприяння діяльності органів місцевого самоврядування, громадським, благодійним організаціям, зацікавленим державним та комунальним установам для побудови сталого розвитку громад	24 регіони України, особливо західні частини Харківського, Дніпропетровського, Запорізького, Херсонського. Виняток: АР Крим, Донецький та Луганський регіони, м. Київ
Програма Ради Європи «Децентралізація і реформа публічної адміністрації в Україні»	Удосконалення інституційних рамок, враховуючи найкращі практики відповідно до стандартів Ради Європи, системи управління людськими ресурсами на місцевому рівні	24 регіони України та м. Київ
Проект ОБСЄ «Підтримка належного врядування в місцевих громадах»	Підтримка реформи децентралізації шляхом підвищення спроможності органів місцевого управління та підвищення обізнаності населення	Міністерство розвитку громад та територій України
Проект «Соціально відповідальний бізнес як рушій децентралізації в Україні. Створення спільної історії успіху»	Допомога у побудові місцевого економічного розвитку на засадах соціально відповідального бізнесу у громадах	24 регіони України та м. Київ
Розробка курсу на зміцнення місцевого самоврядування в Україні (ПУЛЬС)	Сприяння розвитку децентралізації в Україні шляхом зміцнення місцевого самоврядування через демократичні підходи управління життєздатністю ОТГ та загальнодержавної стабільності	Всеукраїнська асоціація органів місцевого самоврядування; Асоціація міст України (АМУ) за участі 24 регіональних відділень АМУ
Гендерно-орієнтоване бюджетування (GRB)	Враховання потреб різних груп жінок та чоловіків в Україні під час формування видатків бюджету, враховуючи питання їх економічної ефективності	Міністерство фінансів України
Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади (EGAP)	Розвиток електронної демократії та електронних послуг (національний, регіональний рівні та рівень громад)	Міністерство цифрової трансформації України; цільові регіони: Вінницький, Волинський, Дніпропетровський, Луганський та Одеський

Продовження табл. Ж.2

1	2	3
Підтримка електронного урядування для децентралізації в Україні» (EGOV4UKRAINE)	Покращення процесу надання адміністративних послуг в Україні – впровадження державної системи обміну даними та інформаційної системи для центрів надання адміністративних послуг (ЦНАПів)	24 регіони України та м. Київ
Проект ПРООН «Громадянське суспільство задля розвитку демократії та прав людини в Україні»	Підвищення демократизації, інституційної спроможності організацій громадянського суспільства в напрямках громадянської активності молоді та прав людини через кращу координацію дій, посилення їхньої спроможності, мережеву співпрацю	24 регіони України та м. Київ. Секретаріат Кабінету Міністрів, Міністерство соціальної політики України, Комітет з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування, інші зацікавлені сторони
«ЄС для підсилення державних фінансових систем місцевих урядів» (LOGICA)	Зміцнення системи управління державними фінансами на місцевому та регіональному рівнях	Міністерство фінансів України
Програма Ради Європи «Сприяння розвитку місцевої демократії в Україні»	Покращення якості демократії на місцевому рівні в Україні, підтримка більш прозорого, інклюзивного, орієнтованого на громадян та підзвітного місцевого врядування	24 регіони України та м. Київ
Проект Ради Європи «Зміцнення громадської участі у демократичному процесі прийняття рішень в Україні»	Вдосконалення інституційної, національної законодавчої бази, механізмів залучення громадян до вирішення питань місцевого рівня для розвитку громадянського суспільства, посилення спроможності публічних службовців	м. Київ, Львівський, Тернопільський регіони
Проект ОБСЄ «Сприяння діалогу щодо реформ в Україні»	Сприяння у підсиленні управлінської спроможності та обізнаності щодо досягнутих результатів представників центральних органів виконавчої влади, задіяних у реформах	Офіс реформ; консультативно-дорадчий орган КМУ; інші, задіяні в процесі реформ представники центральних органів виконавчої влади
Міське самоврядування та верховенство права в Україні (FBA)	Підтримка міжнародного миру та безпеки, впровадження операцій з управління кризовими ситуаціями для покращення життя людей, які живуть в умовах репресій та бідності	Міністерство розвитку громад та територій України; інші цільові групи проекту; 18 міст-партнерів України

Продовження табл. Ж.2

1	2	3
Експертна підтримка врядування та економічного розвитку (EDGE)	Підтримка реалізації запровадження комплексних реформ та зобов'язань Уряду України відповідно до державних програм, національних та міжнародних угод	Міністерство економічного розвитку і торгівлі України; Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України; Національне антикорупційне бюро України
Проект «Реформа управління на сході України II»	Сприяння ефективності надання публічних послуг із застосування інноваційних інструментів та процедур на місцевому рівні	Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України; обласні державні адміністрації Полтавського, Дніпропетровського регіонів, військово-цивільна адміністрація Луганського регіону
Швейцарсько-український проект «Розвиток громадянських компетентностей в Україні» (DOCCU)	Сприяння у створенні демократичного середовища у локаціях шляхом удосконалення співпраці між органами місцевого управління, сферою освіти та громадськістю	Міністерство освіти і науки України; Національне агентство України з питань державної служби; цільові регіони: Київський, Одеський, Херсонський, Полтавський, Львівський, Луганський, Івано-Франківський, Дніпропетровський
Швейцарсько-український проект «Децентралізація для розвитку демократичної освіти» (DECIDE)	Підтримка розвитку громадськості – впровадження освіти з прав людини та освіти для демократичного громадянського суспільства: розвитку громадянських компетентностей через систему підвищення кваліфікації державних службовців, педагогічних працівників, посадових осіб місцевого самоврядування	Пілотні регіони: Київський, Одеський, Херсонський, Полтавський, Львівський, Луганський, Івано-Франківський, Дніпропетровський
Програма ООН із відновлення та розбудови миру (UN RPP)	Зміцнення соціальної згуртованості і громадської безпеки, охорони здоров'я, розвиток інфраструктури, економічне відновлення постраждалих від конфлікту громад, реалізація реформ децентралізації влади на підконтрольних уряду України територіях Донецького та Луганського регіонів	Цільові регіони: - програма із відновлення та розбудови миру: Донецький, Луганський, Дніпропетровський, Запорізький, Харківський; - програма з верховенства права – Житомирський

Продовження табл. Ж.2

1	2	3
Проект «Децентралізація приносить прозорість та ефективність в освіті та медицині» (ДІЄМО)	Впровадження інструментів підзвітності та громадського нагляду для забезпечення прозорості та доброчесності місцевої влади, галузей охорони здоров'я та освіти	20 ОТГ цільових регіонів: Дніпропетровський, Донецький, Запорізький, Івано-Франківський, Луганський, Миколаївський, Полтавський, Рівненський, Харківський, Херсонський, Хмельницький, Чернівецький, Чернігівський

Джерело: сформовано автором на основі [78]

Наукове видання

Сахно Тетяна Андріївна

**ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У РЕГІОНАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ:
МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ
ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ**

Монографія
(українською мовою)

В авторській редакції

Підписано до друку 30.06.2023.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 13,95. Обл.-вид. арк. 13,3.
Тираж 300 прим.

Видавець ФОП Пономаренко Р.В.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
Серія ДК № 3863 від 19.08.2010.
18000, Україна, Черкаси, вул. Смілянська, 120/1,
тел./факс: (0472) 63-69-15, 50-30-03
e-mail: druk_r@ukr.net
www.everest.ck.ua

Віддруковано і виготовлено
в друкарні ФОП Пономаренко Р.В.,
18000, Україна, Черкаси, вул. Смілянська, 120/1,
тел./факс: (0472) 63-69-15, 50-30-03